

CASA ROSSELL. ORDINO

ESTUDI HISTÒRICO-ARQUEOLÒGIC

19-23 de desembre de 2005

Promotor:

GOVERN D'ANDORRA
MINISTERI D'AFERS EXTERIORS, CULTURA I COOPERACIÓ
DEPARTAMENT DE PATRIMONI CULTURAL I POLÍTICA LINGÜÍSTICA

Realització:

ARQUEOCIÈNCIA Serveis Culturals S.L.

Autora:

AINHOA PANCORBO I PICÓ

Manresa, febrer de 2006

ÍNDEX

I. SITUACIÓ	4
II. DESCRIPCIÓ DE LA CASA ROSSELL	6
II.1. La casa pairal	6
II.2. L'era gran	28
II.3. La casa del masover i l'era petita	30
II.4. El colomer i la capella	34
III. NOTÍCIA HISTÒRICA	35
III.1. El marc administratiu	36
III.2. La casa andorrana	37
III.3. La família Rossell	39
III.4. Inventari de 1811	43
III.5. Arbre genealògic de la família Rossell (Olivier Codina)	44
IV. ANTECEDENTS, OBJECTIUS I MÈTODE D'ESTUDI	45
IV.1. Antecedents	45
IV.2. Objectius	46
IV.3. Mètode	47
V. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS I RESULTATS	54
V.1. Sondeigs al subsòl	54
V.2. Cales a ls paraments	68
VI. CONCLUSIONS	92
VII. BIBLIOGRAFIA	106
VIII. PLÀNOLS	108
IX. INVENTARI DEL MATERIAL	131
X. REPERTORI ESTRATIGRÀFIC	133

FITXA TÈCNICA

JACIMENT:	Casa Rossell
PARRÒQUIA:	Ordino, Andorra
COORDENADES (Lambert III):	X = 390745 i Y = 4641273.
COTA:	1.291 m.s.n.m.
CAMPANYA:	19-23 de desembre de 2005
TIPUS DE JACIMENT:	Casa privada
CRONOLOGIA:	Segles XVII-XX
DIRECCIÓ:	Ainhoa Pancorbo i Picó
ARQUEÒLEG TÈCNIC:	Jordi Morera Camprubí
AUXILIARS:	Alex Berruezo, Jordi López, Cristian Martínez, Patxi Ozcoz, Tatiana Piza, David Riba, Laura Sanchez, Xavier Valiente
EXECUCIÓ:	Arqueociència SC. SL.
PROMOTOR:	Govern d' Andorra. Ministeri d' Afers Exteriors, Cultura i Cooperació Departament de Patrimoni Cultural i política lingüística.

l'altura del Museu Areny Plandolit, es pot accedir, a mà dreta a dues construccions més, propietat dels Rossell: l'anomenada casa del masover i una era petita, dos edificis independents i separats uns 3 m entre si. A mà esquerra, en canvi, es va vorejant la façana de llevant de la casa pairal fins accedir l'extrem oposat del pas cobert esmentat més amunt (passatge S) i, per tant, de nou a la casa pairal.

L'any 2003, la casa principal, la capella i el colomer van ser declarats Bé d'Interès Cultural d'acord amb la Llei 9/2003 de Patrimoni Cultural del 12 de juny. Gran part del conjunt és, doncs, reconegut pel seu elevat interès històric, en el període corresponent a l'època moderna i contemporània. Les seves coordenades Lambert III són $X = 534053,234$ i $Y = 28819,578$.

Fig. 2. Vista des de la rotonda de les Nenes del conjunt de la casa Rossell. A mà esquerra es pot veure el paller; al centre la casa pairal i a mà dreta, la galeria d'accés al nucli principal, al darrere del qual es pot observar el pis superior del colomer.

II. DESCRIPCIÓ DE LA CASA ROSSELL

(Fig. 3)

Actualment el conjunt és format per diverses construccions que es poden considerar fruit de la unió de dues unitats d'habitatge, que, al mateix temps, disposaven, cadascuna, de coberts o construccions annexes destinades a quadres, corrals, paller colomer... La primera unitat d'habitatge, així com la més gran i més rica, correspon a la casa pairal dels Rossell (fig. 2-3), que disposa d'una construcció annexa destinada al bestiar en planta baixa i a paller en el primer pis. Disposa també d'un segon nucli constructiu aïllat, a l'altre costat del carrer dels Portals, constituït pel colomer i la capella.

En segon lloc, a l'altre costat del carrer dels

Portals i davant per davant de la façana nord-est de la casa pairal, es troben dues construccions més, probablement adquirides en un moment de puixança econòmica dels Rossell, de mesures més reduïdes. L'una, probablement destinada a l'habitatge dels masovers i l'altra, a uns 3 m al sud-est de la primera i a tocar de la capella i el colomer, destinada novament al bestiar en planta baixa i a paller al pis superior.

II.1. La casa pairal

S'accedeix a la casa pairal a través d'una galeria de prop de 9 m d'alçada i una planta de 6,6 m x 5 m, orientada al sud-oest (fig. 4 i 5). Es tracta d'un cos adossat a l'angle sud de la casa, de planta baixa, on es troba un gran portal acabat amb llinda plana de fusta, i primer pis, amb una petita galeria formada per

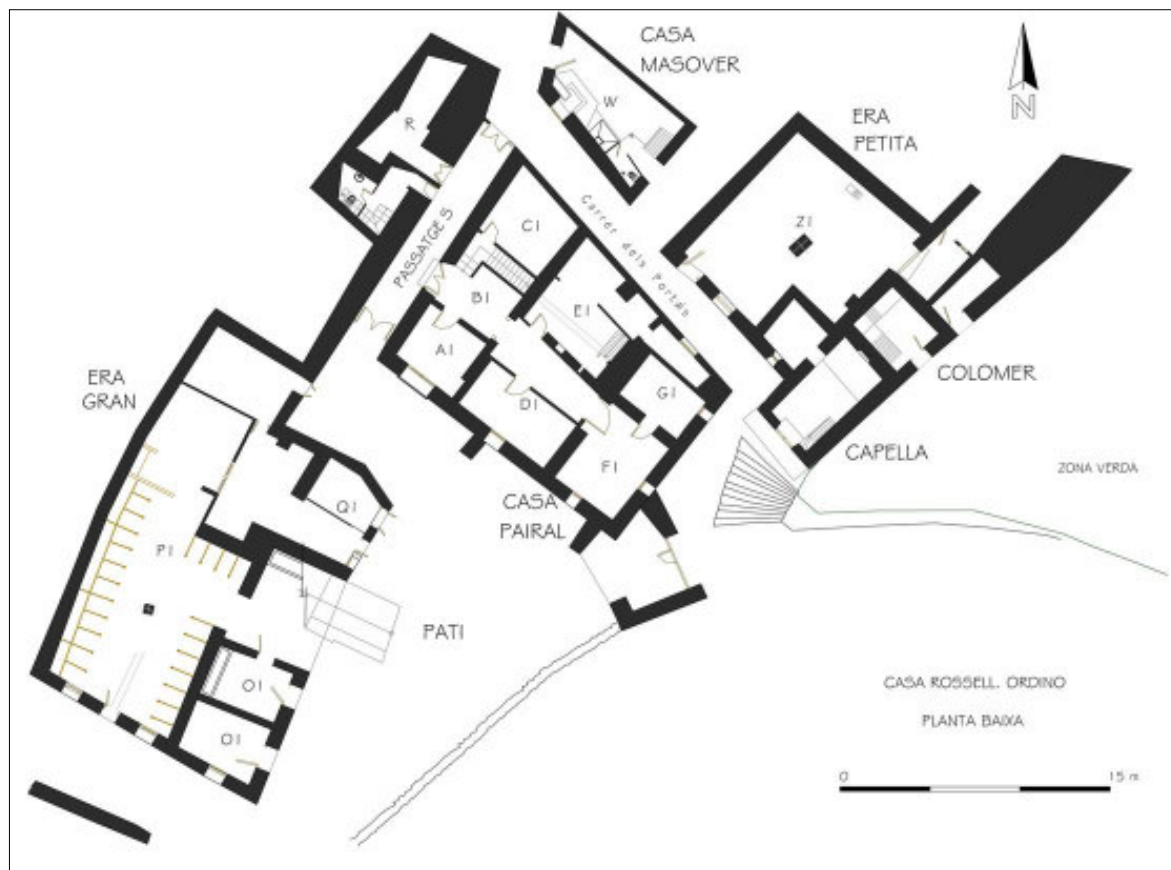

Fig. 3. Planta del conjunt de construccions que conformen la casa Rossell, amb nomenclatura. Base planimètrica d'Enric Bilmé.

tres arcs apuntats al nord-est i dos més al sud-est. En aquest darrer costat es pot observar com el cos es va bastir a partir de dos pilars que en conformen les cantonades i que, a migdia, es va començar a bastir des del carrer dels Coms, assolint en aquest vessant una alçada considerable. El primer pis, al sud-oest, és tancat per una barana de forja similar a la dels balcons de la casa. De fet, a tocar de la casa pairal presenta dues portes, l'una a migdia, dona a la balconada principal de la planta noble, talment com si es tractés d'un sol balcó corregut. L'altra, a tramuntana, dona a la balconada de llevant de la casa, que recorre tota la façana i posa en contacte la galeria amb la capella, a mà dreta, i l'era del masover, al final del passadís.

Fig. 4. Vista des de llevant de la galeria d'accés a la casa Rossell.

Fig. 5. Vista del conjunt des del pont del carrer dels Coms. S'observa la façana de migdia de la casa, la façana lateral de la galeria d'accés i la principal de la capella.

Les galeries d'arcades són elements propis més aviat de terres catalanes meridionals que no pas pirinenques, ja que es tracta de construccions molt relacionades amb el clima càlid. A Andorra se'n troben escassos exemplars, pertanyents sempre a cases riques (cal Guillem d'Andorra la Vella, casa Rossell) o bé de propietaris estrangers (cal Giberga)¹.

En el cas de casa Rossell, la galeria mena a un a un pati a cel obert, de planta triangular (fig. 3) que fa de distribuïdor cap a l'era, a ponent, i cap a la casa pairal, a tramuntana.

Recorregut exterior

La casa pairal és un edifici de planta trapezoïdal amb planta baixa, dos pisos i sotacoberta o cap de casa, amb coberta de pissarra a dues aigües i una superfície d'aproximadament 170 m² en planta baixa. Actualment cal classificar-la, d'acord amb la tipologia establerta per Danés² per la masia catalana, com a casa de tres cossos o crugies, amb una amplada de prop de 16,7 m i una profunditat màxima de gairebé 14 m, mesures per sobre de la mitjana establerta per Mas³. Com és habitual, la crugia central és més ample que les laterals i la seva distribució es pot considerar gairebé simètrica.

Tot i que la façana que dona a la vall i la que rep més sol és la sud-oest (u.e. 3001⁴, fig. 6), perpendicular a la cranera, l'únic accés es fa per la façana nord-oest (3002), des del

Fig. 6. Façana principal de la casa pairal.

Fig. 7. Vista des del nord-est del passadís S, que posa en contacte el carrer dels portals amb el pati de la casa. a mà esquerra s'obra el portal principal d'accés a l'edifici.

passatge S. En aquest indret es troba una gran porta acabada amb un arc de mig punt format per grans dovelles (4001, fig. 7) al capdamunt de les quals es troba una llosa gravada amb una data inacabada (16--) i les inicials d'Antoni Rossell (fig. 8). D'aquesta manera, podem dir

1. MAS, 1989:95. En el cas de cal Guillem, però, la galeria sobresurt de la coberta. I en el de can Giberga, es troba, a manera de balconada, sobresortint del primer pis. En tots dos casos els arcs són de mig punt i no pas apuntats com és el cas de casa Rossell.

2. DANÉS, 1933: 280-282.

3. MAS, 1989: 29.

4. A partir d'aquí, per evitar reiteracions, suprimirem les inicials U.E. en esmentar les unitats estratigràfiques i només en posarem el número entre parèntesi.

que hi ha dues façanes principals i dues de secundàries.

Les façanes van ser restaurades al darrer terç del segle passat, fet que impedeix una bona lectura dels paraments, que gairebé no aporten informació addicional a l'obtinguda durant els treballs arqueològics. Tanmateix, es pot descartar la possibilitat que les restauracions impliquessin la desaparició de cap porta anterior a la façana de migdia, donada la distribució de les finestres en aquest indret. D'altra banda, no és estrany que les cases pirinenques només disposin d'una entrada, decara a un millor aïllament tèrmic.

Cal tenir present també el nom del carrer dels Portals. En aquest carrer es troba el portal que mena al passatge S (4011), que permet voltar la casa per complet; la porta d'accés a la casa del masover, i la porta de l'era petita. Podria ser que s'obrís també algun altre portal a la façana nord-est, avui refeta de nou sense cap porta. Així, pren sentit el fet que la cantonada de ponent de la casa sigui arrodonida, ja que es tractaria d'un lloc de pas per a carros i persones, un carrer a cel obert abans de l'ampliació del primer pis de la casa, que hauria permès voltar completament l'edifici.

Pel que fa a la façana sud-oest (3001), la que rep més sol, és lògicament la que disposa d'obertures de majors dimensions a la planta noble i al segon pis. Aquestes, segueixen en tota la seva alçada una gran simetria, llevat de la finestra nord-oest (4002) de la planta baixa, i del balcó central del segon pis que, a més d'una porta centrada amb el cos central, en presenta una a mig metre cap al sud-est. Com s'anirà veient, aquestes dues darreres obertures són fruit de dues fases d'obres ben diferenciades.

Presenta també dues grans balconades corregudes en tota l'amplada de la façana, a la planta noble (4021) i al segon pis, les dues amb paviment de taulons de fusta. Estan sostingudes per embigats encastats a la paret, el cap dels quals està tallat de forma molt simple.

La primera d'aquestes balconades (4021) sobresurt 1,8 m de la façana, aproximadament el mateix que el ràfec i, com hem vist, comunica amb el primer pis de la galeria d'accés, que al mateix temps permet continuar el recorregut per la balconada de la façana sud-est, fins a poder accedir al colomer i l'era petita. La barana és de forja i alterna els

Fig. 8. Inscripció localitzada per sobre la porta d'accés principal.

Fig. 9. Detall dels elements decoratius de la forja de la balconada de la planta noble (han estat girats per a la seva lectura)

barrots llisos amb els tornejats. Davant per davant de la finestra central i de la de llevant s'observen dos elements decoratius de gran interès (fig. 9), també en forja. D'una banda, les inicials d'Antoni Rossell i de l'altra, l'any 1836. Val a dir que a l'altura de la finestra central, tot i que la barana és del mateix tipus i material, presenta dues interrupcions, com si, malgrat continuar la mateixa alineació, es tractés de tres balcons diferents. Els dos de ponent més estrets que el de llevant, ja que només sobresurten 1,1 m

Tot i que no hi ha hagut manera de confirmar-ho a través dels paraments, creiem que aquestes interrupcions responen a obres realitzades en el decurs del segle XX. Pel que fa a la balconada del segon pis, és completament llisa.

D'acord amb Violant i Simorra, els balcons de fusta, habituals en tot el Pirineu i pre-Pirineu, apareixen cap a final del segle XVII o principis del XVIII, i es desenvolupen fins a principis del segle XIX⁵. D'altra banda, tenim datada la balustrada amb l'any 1836. D'altres balcons amb balustrades de ferro decorat formant un anagrama com en el cas de la casa Rossell, els trobem a les cases Areny Plandolit (GAP), Giberga (AF) o Guillem (AM).

Observant la façana principal (fig. 6) es pot veure com la casa està bastida sobre un terreny en pendent, ja que la roca sobre la qual recolzen els murs aflora a cotes molt més altes al nord-oest que al sud-est.

Quant a la façana nord-oest (3002), com s'ha vist, es troba a llevant del passadís S, probablement un passatge privat o bé compartit amb la casa situada a ponent del

Fig. 10. Vista des del nord del carrer dels Portals.

Fig. 11. Vista des del carrer dels Portals de la porta que mena al passatge S.

passadís, cal Nicolau. És on es troba l'únic accés a la casa, 4001, acabat amb arc de mig

5. VIOLANT I SIMORRA, 1948: 90

punt, datat d'algun moment del segle XVII (fig. 8). Es tracta d'un tipus d'obertura poc habitual a les valls andorranes, ja que la més freqüent és acabada amb llinda rectangular. Tanmateix, cal citar-ne els exemples de cal Guitart de Juberrí, amb dovelles més petites i poc escairades, de la casa de la Vall, datat de 1580 o bé el de la casa Guillemó d'Andorra la vella, on es llegeix la data de 1809. En el nostre cas, les cales realitzades van permetre veure que la façana encara conservava decoració pictòrica de dues franges, una d'inferior grisa i la part superior blanca.

Malauradament, es fa impossible observar tota la façana, si no només la part corresponent a la planta baixa, ja que cap a l'any 1960 la planta noble va ser ampliada per mitja d'un afegitó en aquest vessant de l'edifici, cobrint el passatge S de banda a banda.

Pel que fa a la façana nord-est (3003, fig. 10), la que dona al carrer dels Portals, que també fa un pendent considerable, és de nova construcció, probablement de mitjan segle XX, feta amb totxana i arrebossat de ciment. A l'extrem nord-oest, però, a l'altura del passatge S, conserva una porta, la unitat 4011, de prop d'1,8 m d'amplada, que tanca el passatge. És acabada amb llinda plana deco-

Fig. 12. Part inferior de la façana sud-est, on s'observa que és bastida sobre la roca natural.

rada amb motiu d'unglades. Tot i que és possible que hagi estat aprofitada no és l'únic element de fusta decorat de la mateixa manera que, d'altra banda, és habitual a Andorra.

Les finestres i balcons són tots de nova factura. S'obren quatre finestres de mida mitjana a tocar del nivell de circulació del carrer dels Portals (4007, 4008, 4009, 4010), a manera de respiradors, actualment tapiats amb maons, llevat del primer. Cinc finestres més s'obren a nivell de la planta noble i, al segon pis, tres finestres i dos balcons, tots de dues fulles amb quarterons de vidre, material generalitzat a partir de mitjan segle XVII i força freqüent en cases construïdes o reformades ja en el decurs del XVIII. Les d'aquesta façana de la casa, com veurem, són del segle passat. Les obertures de les plantes baixa i noble es troben totes ferrades amb barrots.

Finalment, la façana sud-est (3004, fig. 12) fa 10,5 m de llarg i és la més curta de totes quatre. L'extrem de migdia resta amagat rere la galeria d'accés, indret on, en planta baixa, queda clar que aquest cos és posterior a la construcció de la casa, ja que el tancament nord-est (3008) s'adossa a la façana 3004, anul·lant-ne una de les dues finestres (4005), de mida petita, que s'obren en aquesta planta. Pel que fa a la planta noble, en aquesta façana s'obre una nova finestra, aquesta vegada de mida gran.

Cal recordar que en aquesta façana, a l'altura de la planta noble, es troba la balconada que posa en contacte la galeria d'accés al casal, amb l'era petita i la capella. Tanmateix, la finestra esmentada és anterior a la balconada i es troba uns centímetres més elevada respecte del sòl de fusta del balcó corregut. Per últim, al segon pis, s'obren dues finestres més que, com les de la façana nord-est, són de

mida mitjana i ferrades amb barrots. En aquesta façana, així com passava a la de migdia, les cotes de la roca natural davallen considerablement cap a migdia, amb un desnivell de prop d'1 m respecte a les cotes de tramuntana.

Recorregut interior

Pel que fa a l'interior de la casa, la planta baixa disposa de sis espais o àmbits distribuïts a parts iguals a banda i banda d'un passadís central que, en sentit longitudinal, recorre tota la planta.

Tot just passada la porta principal descrita més

Fig. 13. Angle nord-oest de l'àmbit B1 o rebedor. S'observa el paviment enllosat, els tres primers graons de l'escala que mena a la planta noble i el sostre embigat.

Fig. 14. detall de l'embigat dels àmbits A1 i B1.

amunt (u.e. 4001), s'accedeix a l'entrada o àmbit B1⁶ (fig. 13). Es tracta d'un espai de planta rectangular i un paviment de lloses de pedra unides amb còdols i ciment, i sostre embigat. Fa les funcions de vestíbul ja que permet l'accés, a mà dreta, a l'àmbit B1; al centre, a un passadís que mena als espais de l'interior de la planta baixa; i, a mà esquerra, cal pujar els tres primers graons d'una escala (3022) de pedra per arribar a un replà que mena a una nova habitació o àmbit C1. Des del replà estant, cal continuar pujant l'escala per accedir a la planta noble.

A mà dreta de l'entrada, com s'ha vist, s'accedeix a l'àmbit A1, un espai de planta rectangular (3,7 x 3,4), amb les parets (3001,3002, 3010, 3018) arrebossades amb ciment i el sòl pavimentat amb formigó (200). Aquestes característiques palesen que ha estat reformada en algun moment de la segona meitat

6. Per a una millor comprensió i ubicació dels espais en què es divideix la casa, aquests han estat anomenats amb una lletra majúscula.

del segle XX, probablement en el decurs de les úniques obres que es coneixen per aquest període, de finals de la dècada de 1960.

Al mur de migdia (3001) s'obre una finestra (4002) amb un vidre fix. D'altra banda, al mur de llevant (3010) hi ha un queixal que pot indicar la presència d'una porta, extrem que es confirmarà en el decurs dels treballs arqueològics. Finalment, cal tenir present, de cara a l'evolució arquitectònica de l'edifici, el sostre d'aquesta cambra, embigat que, a tocar del tancament de tramuntana, presenta una franja de prop de 10 cm d'amplada de pintura blanca, la mateixa que es troba a l'embigat de l'entrada (fig. 14). D'aquesta manera, es pot deduir l'existència d'un mur de tancament nord anterior a l'actual, 3018, situat uns centímetres més cap a migdia.

Pel que fa a l'àmbit C1, situat a mà esquerra de l'entrada a un nivell prop de 70 cm més elevat, és de planta trapezoïdal, de prop de 4 x 4,3 m. La refacció de la façana nord-est (3003) de l'edifici és una obra força evident a simple vista⁷. En realitat, tota la cambra ha estat objecte d'obres que, d'altra banda no es van arribar a acabar, d'acord amb les fonts orals, per motius econòmics. D'aquesta manera, el terra és de formigó (600) i el sostre de revoltó de totxana del tipus pitxolin, sense arrebossar, i ostensiblement més baix que el de la resta de les habitacions, fent l'àmbit 195 cm d'alçada. Les parets (3002, 3003, 3011) es troben arrebossades amb ciment, tret de la de migdia (3020). Aquest envà, a més, mereix una especial atenció, ja que la cara que dona a l'àmbit C no presenta cap mena d'arrebossat i permet veure clarament com les totxanes

Fig. 15. Detall del tancament de migdia de l'àmbit C1, fet amb totxana, que recolza sobre l'escala de pedra que mena al pis superior.

Fig. 16. Vista, des de llevant, del passadís B.

7. PANCORBO, 2005: 3.

recolzen sobre els graons de pedra de l'escala de migdia (3022, fig. 15). Aquests, a més, sobresurten 7 cm a tramuntana de l'envà. És palès, docs que, com passava a l'àmbit B1, el tancament de migdia del C1 també havia estat desplaçat en el decurs de les obres més recents conegudes a l'edifici, les de la dècada de 1960.

Com hem vist més amunt, davant per davant de l'entrada es troba un passadís central, al qual s'accedeix per una porta, la unitat 4014, d'1,1 m d'amplada, acabada amb llinda plana i amb una sola fulla de fusta. Amb una amplada de 2,1 m i una llargada de 6,2 m desemboca, a través d'una nova porta de característiques similars a l'anterior, 4019, a l'àmbit F1, situat a la cantonada de migdia de la casa. El paviment d'aquest passadís és de grans lloses de pedra quadrades o bé rectangulars (700) disposades sense lligar, tot i que molt ben encaixades. El sostre, com en la majoria dels àmbits de la planta baixa, és embigat.

El tancament nord-est del passadís (3014) és de pedra, amb una amplada de prop de 0,50 m, amb una porta (4015) que mena a l'àmbit E1. El tancament sud-oest, 3022, en canvi, és arrebossat amb ciment, tot i que també s'hi obre una porta, 4017, aquest cop cap a l'àmbit

D1. La seva amplada així com les cales realitzades van palesar que es tracta d'un envà de totxos, probablement fruit de les mateixes obres realitzades als àmbits A1 i C1.

L'àmbit D1 és una gran sala rectangular (6 x 3 m) que, a simple vista, havia estat objecte d'obres similars a les de l'àmbit A1 en el decurs del tercer quart del segle passat. S'hi accedeix per una porta de fusta envernissada i quarterada, la unitat 4017, habitual en les cases de la segona meitat del segle XX. El paviment és de formigó i les parets (3001, 3010, 3012, 3022) arrebossades amb ciment que, en aquesta sala, presentava una capa de pintura d'un color blanc trencat. L'únic punt de llum el constitueix una petita finestra (4003) que, per la cara exterior, ha estat gairebé completament tapiada pel contrafort central de la façana (3006). Aquest àmbit va ser objecte d'un sondeig al subsòl i dues cales a les parets.

Davant per davant de l'àmbit D1 es troba l'àmbit E1 (fig. 18-22), un espai de planta gairebé quadrada (5,1 x 5,3), des del qual s'accedeix a un recambró situat a la cantonada de llevant de la planta baixa (fig. 19), actualment un espai mort de planta més o menys rectangular (4 x 1,2 m) anomenat amb

Fig. 17. Embigat de l'àmbit D1.

Fig. 18. Angle nord de l'àmbit E1, on es pot veure com part del tancament nord-oest era de pedra i l'extrem de tramuntana de totxana.

la mateix lletra.

Es tracta d'un àmbit molt complex, tant pel mal estat en què es troba com per la diversitat d'elements que el componen. D'una banda, com s'ha vist més amunt, el tancament nord-est de l'àmbit (3003) va ser bastit a la dècada de 1960 en ensulsiar-se el de pedra. Sembla ser que en aquest punt l'obra va consistir en bastir un primer envà de totxana, 3016, a una distància de prop d'un metre del mur que es trobava en mal estat, 3024, per tal de poder ensulsiar la part que restava dempeus i mantenir tancat l'edifici. Llavors, es va construir l'actual façana nord-oest, la unitat 3003. L'obra, però, es va veure aturada de forma sobtada, i, per tant, no es va acabar⁸. D'aquesta manera, l'envà de totxos 3016 ha restat allà on es va bastir (fig. 18), parcialment

derruït, i l'àmbit E1 és, juntament amb G2, un dels dos únics espais sense paviment ben definit, probablement com a conseqüència de la interrupció dels treballs. Cal, però, considerar la possibilitat que, com a celler, no disposés mai d'un paviment.

L'enderroc del mur nord, explica també la brusca interrupció dels extrems de tramuntana dels murs transversals a la façana, les unitats 3002, 3004 i 3011 i la seva substitució pel nou material, formigó o bé totxana, en els punts de contacte. No és el cas, però del mur 3013, que separa l'àmbit E1 del G1, situat al sud-est. En aquest cas l'extrem del mur es troba perfectament acabat i és que es tracta, com veurem, d'una porta. També explica la creació del recambró de l'angle de llevant que, tot i haver estat inclòs dins l'àmbit E per ser aquest

Fig. 19. angle de llevant de la planta baixa, al qual s'accedeix des de l'àmbit E1.

Fig. 20. Detall de l'angle sud de l'àmbit E1, on s'observa que el mur 3014 s'adossa a 3013.

8. Informació proporcionada per David Mas, que al seu torn l'ha anat recopilant de les fonts orals.

l'únic indret des del qual s'hi pot accedir, havia format part de l'àmbit G abans de la construcció de l'envà 3017. Avui, en canvi, és un espai mort ple de runa sense cap mena d'il·luminació. Tanmateix, es pot observar com l'extrem de llevant del recambró, la unitat 3004, escapçada, hauria girat cap al nord-est, ja que es conserven part dels primers carreus corresponents a la nova orientació (3024, fig. 19).

D'altra banda, cal esmentar que l'única porta d'accés a aquest espai, la unitat 4018, conserva encara els muntants de fusta, dels quals, el de migdia, presenta una decoració de sanefa vertical amb una ziga-zaga incisa, probablement amb una eina punxant o tallant (fig. 22). El brancal de tramuntana, en canvi, resta integrat en un pilar de totxos de suport del mur 3003.

Fig. 21. Àmbit E1. Escala de comunicació entre la planta baixa i la planta noble.

Fig. 22. Elements de fusta decorada documentats a l'àmbit E1. A l'esquerra, barana de l'escala 3025. A la dreta, brancal de migdia de la porta 4018.

Fig. 23. Vista de la meitat de migdia de l'àmbit F, amb part del seu mobiliari.

El quadrant de migdia de l'àmbit E1 també presenta alguns elements que mereixen especial atenció. En primer lloc, en aquest punt, els murs no presenten cap arrebossat i, per tant, es pot veure que el tancament de migdia (3014), de pedra petita sense treballar disposada desordenadament i lligada amb argila de color marró fosc, és posterior al de llevant, la unitat 3013. Val a dir que, precisament en aquest angle, el mur 3014 ha estat parcialment escapçat (fig. 20) per motius que es desconeixen. Tanmateix, des del passadís B1, i en el decurs dels treballs arqueològics, es va poder precisar la relació de posterioritat respecte a 3013.

En segon lloc, en aquest indret es troba una escala de fusta que menava a la planta noble

(fig. 21-22), probablement una escala secundària, que, més funcional que la principal, creava un accés directe des de la planta noble cap a la zona d'emmagatzematge de la casa. I és que, com s'anirà veient i tal i com s'organitzen habitualment aquesta mena d'edificacions, els àmbits E1, F1 i G1 haurien estat destinats a cellers i graners, ús que encara palesen alguns elements que encara s'hi conserven. Val a dir que les baranes de l'escala, taulons de fusta envernissada, estaven decorades amb dues sanefes del tipus ungulat (fig. 21), idèntiques a les que hem descrit per a la llinda de la porta 4001 del passatge S (fig. 11).

Pel que fa a l'àmbit F1 s'hi arriba directament des del passadís B1, a través d'una porta, 1019, acabada amb llinda plana de la qual només en resta el marc de fusta. De planta rectangular (5 x 4 m), aquest espai es troba a

la cantonada sud de la planta baixa i, com la resta d'àmbits de la casa, conserva encara el seu mobiliari (fig. 23) que en aquest cas és força indicatiu de la seva funció: tines de ceràmica, fresqueres, pasteres, arques.... elements tots per a la manipulació i conservació d'aliments.

Està delimitat per les façanes de migdia (3001), on s'obre una finestra de mida petita (4004), i de llevant (3004) de la casa. En aquesta darrera també s'obre una finestra, de característiques idèntiques a l'anterior, però en aquest cas no significa cap nou punt de llum, ja que actualment resta tapiada per la unitat 3008, el tancament de llevant de la galeria exterior d'accés al conjunt.

Els tancaments interiors els constitueixen els murs 3012, a ponent i 3015, a tramuntana. En aquest darrer, un porta d'una sola fulla de

Fig. 24. Vista des de la porta 4019 del tancament nord-est (3015) de l'àmbit F1.

Fig. 25. Angle de llevant de l'àmbit G1, on s'observa una banqueta que conté quatre tines.

fusta (4020), comunica l'àmbit F1 amb el G1, també destinat a l'emmagatzematge de productes agrícoles. A ponent d'aquesta porta i integrada en el mur 3015 es pot observar part d'una gran pica de pedra (fig. 24), probablement d'oli, que s'hi abocava, com veurem, des de l'àmbit G1.

Aquest àmbit no va formar part del projecte de reformes dut a terme en el decurs de la dècada de 1960, de manera, que conserva, com en el cas del passadís B1, el paviment anterior de la casa, un enllosat de grans peces de pedra (300), a més de part del darrer arrebossat de la casa, que descriurem en el capítol següent, quan hi desenvolupem els treballs arqueològics.

L'àmbit G1 situat a l'angle de llevant de la planta baixa, es troba actualment subdividit en dos espais per l'envà 3017, bastit en el decurs

de les obres esmentades. Tot i que l'espai de tramuntana ha estat descrit juntament amb l'àmbit E1, en origen hauria format part de G1, al qual s'hauria accedit a través de les portes 4018, des de E1 i 4020 des de F1. L'únic punt de llum prové d'una finestra (4006) oberta a la façana sud-est (3004) que com la resta de finestres obertes en planta baixa és de petites dimensions. Per sota de la finestra i adossat al mur 3004 s'observa un caixó massís (3027) fet de maçoneria de pedra i calç, amb una coberta de fusta i quatre encaixos, cadascun amb la seva fusta corresponent. A l'interior i integrades dins la fàbrica de l'estructura, es troben quatre tines de ceràmica.

Al mur oposat (3013) s'obre en canvi un armari encastat (3028) amb lleixes, marc i porta d'una sola fulla de fusta.

Cal destacar també, com ja s'ha vist en l'àmbit contigu que, integrat a la fàbrica del mur sud-oest (3015) es troba una gran tina de granit (3026, fig. 26) per a contenir-hi líquids, probablement oli. Tot i que no se n'han localitzat paral·lels propers sí que el sistema constructiu és emprat de forma habitual per a les piques d'aigua, com les de cal Martí d'Aixirivall, cal Baità de La Cortinada o cal

Fig. 26. Detall de l'angle sud-oest de l'àmbit G1, on es pot observar la pica 3026 inserida en el mur 3015.

Fig. 27. Cantonada de ponent de l'àmbit E2. En primer terme, la porta 4033 que permet accedir a la planta baixa per l'escala 3021.

Perdigall de Llorts⁹.

Per tal d'accedir a la planta noble cal, o bé pujar per l'escala de fusta (3025) descrita a l'àmbit E1, o bé fer-ho des de l'entrada, per l'escala principal de la casa, la unitat 3021. Per aquest recorregut s'arriba a l'àmbit E2, una mena de vestíbul situat a la meitat nord del cos central des del qual es pot accedir a la resta de les sis habitacions d'aquesta planta, així com a una ampliació cap a ponent, per sobre del passatge S, fruit de les obres que s'han anat esmentant.

Es tracta doncs d'un espai trapezoïdal, com el seu homònim de la planta baixa, tot i que de dimensions més reduïdes, ja que el tancament de migdia, aquest cop un envà de poc gruix (3036-3037), es troba situat uns centímetres

més cap al nord-est. Així com passa en tots els espais d'aquesta planta i de la superior, el paviment és de posts i el sostre, enteixinat, es troba cremat a l'extrem de tramuntana.

Es troba delimitat al nord-est pel mur 3003 que, com s'ha vist a la planta baixa, havia estat construït de nou en els tres nivells i que, com passava a la planta baixa, ni tan sols s'havia arribat a arrebossar. S'hi obre la finestra 4028, ferrada amb una reixa. Al nord-oest és delimitat pel mur 2032, de pedra, arrebossat amb ciment i, com passava al pis inferior, refet per l'extrem nord-est. Al sud-oest, en canvi només un envà de pocs centímetres de gruix (3036-3037) el separava del saló o soler, al qual s'obria la porta 4040.

Pel que fa al límit de llevant, el constitueix el mur 3034, de pedra, tot i que aquest extrem

Fig. 28. Vista de l'angle nord de l'àmbit E2.

Fig. 29. Detall de la campana de la cuina o àmbit C2.

9. Paral·lels localitzats a MAS, 1989: 130-131.

de l'àmbit es troba subdividit transversalment en dos petits recambrons, de manera que la unitat 3034 resta en segon terme. Per una banda, a l'angle de llevant es troba un petit espai habilitat com a lavabo, on en el decurs dels treballs es va fer una cala. Per l'altra, a l'angle de migdia i davant per davant de la porta (4033) que es troba al capdamunt de l'escala 3021 es troba de nou un petit espai que distribueix verticalment l'edifici. En primer lloc s'hi arriba des de la planta baixa per l'escala de fusta 3025. En segon lloc, es pot accedir al segon pis per una nova escala de fusta (4039) de dos trams, el primer graó de la qual es troba decorat novament amb una incisió fent ziga-zaga, com també ho estava el muntant de la porta que connectava els àmbits E1 i G1. La separació entre aquests dos espais, el constitueix l'entaulat de fusta que conforma

l'escala esmentada.

Com s'ha vist més amunt, des de l'àmbit E2 es pot accedir, a ponent i per la porta 4034, al C2, espai habilitat completament com a cuina en el decurs de mitjan segle XX. En conseqüència, les parets que el delimiten al nord, a l'est i a l'oest es troben folrades amb un enrajolat de peces de ceràmica, fet que no permet observar-ne els paraments. El límit de migdia és un envà de totxos, arrebossat amb ciment i pintat de blanc, que separa la cuina de l'escala principal de l'edifici.

Des del vestíbul E2 també es pot accedir directament al menjador de la casa Rossell, la sala noble o soler (fig. 30). Es tracta d'un gran espai de planta rectangular, de prop de 6 x 7 m, presidit, a migdia per una gran balconada i

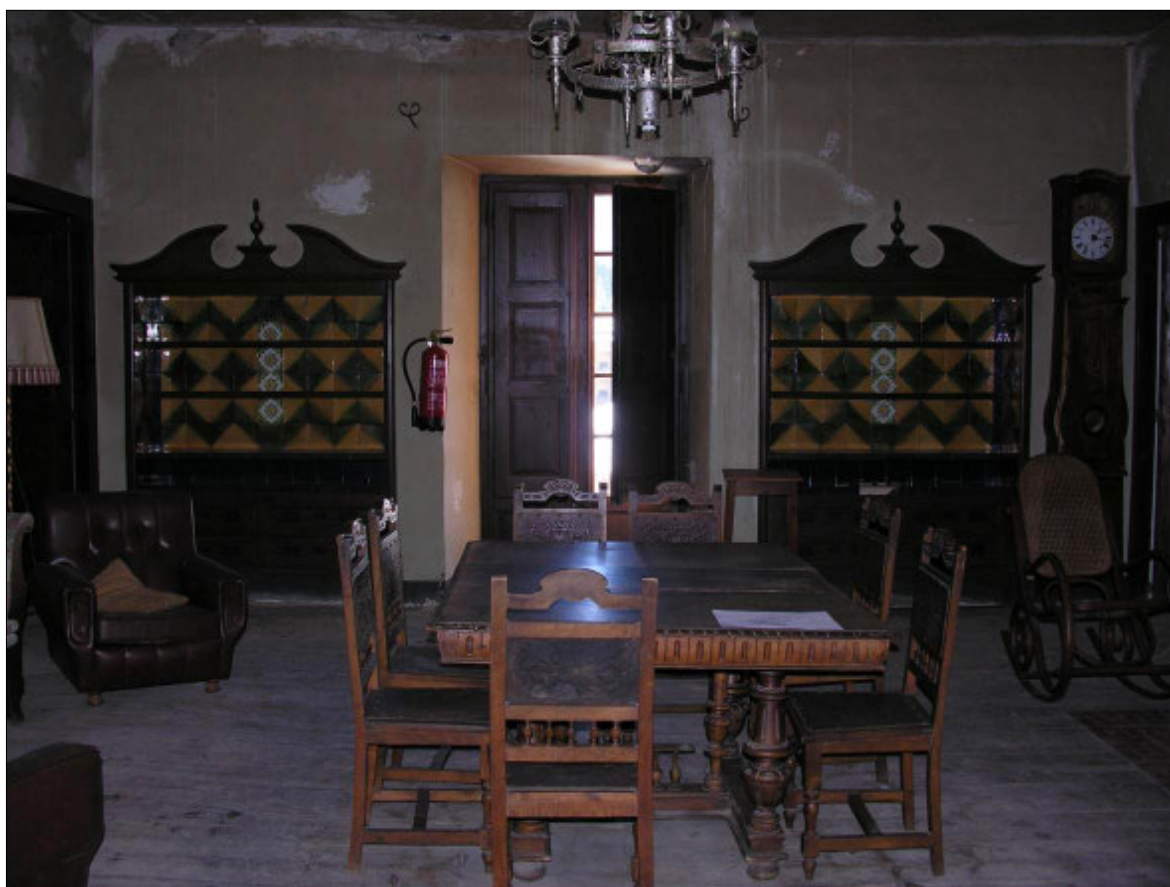

Fig. 30. Àmbit D2 o sala noble de la casa, orientada a migdia i centrada en el cos central.

a ponent per una llar de foc. Així, el límit de migdia el constitueix la façana de la casa (3001), on una gran finestra (4022) permet accedir a la balconada esmentada més amunt, la unitat 4024. A banda i banda del finestrall i de forma simètrica es troben dos armaris encastats (3048 a llevant i 3049 a ponent) amb fusteria treballada d'estil modernista, amb calaixos a la part inferior i lleixes de fusta a la superior, el fons de les quals està decorat amb rajola policroma.

També està decorada amb rajola la llar de foc 3050 (fig. 31), adossada al mur de ponent (3031). Tot i que no s'han localitzat paral·lels exactes per aquestes rajoles, els motius decoratius són molt similars als creats a Barcelona a finals del segle XIX i primer quart

Fig. 31. Llar de foc (3050) situada a ponent de l'àmbit D2.

Fig. 32. Part superior del dosser de la finestra 4023, a l'àmbit F2.

del segle XX per fàbriques com Productos Cerámicos Hijo de Jaime Pujol i Bausis¹⁰.

En aquest cas, la llar de foc es troba centrada entre dues fornícules obertes al mur i acabades amb arquets de mig punt a l'interior dels quals es troben dos petits punts de llum. És fàcil doncs que es tracti de petites urnes per a l'exposició d'algun sant o imatge similar. En aquest sentit, cal dir que, a la segona planta de la casa, es van trobar algunes imatges que podrien haver procedit d'aquestes urnes. Una darrera unitat negativa es troba a l'extrem nord del mur 3031, la unitat 3047, corresponent a un armari encastat amb dues portes de fusta decorada amb quarterons.

A l'extrem de migdia del tancament sud-est d'aquesta gran sala (3033) s'obre una darrera fornícula (3044), també degudament il·luminada, amb les mateixes mesures i funció que les descrites més amunt. A cada extrem d'aquest darrer mur s'obre una porta, la de migdia cap a l'àmbit F2 i la de tramuntana, a l'àmbit G2.

10. Tot i que les primeres notícies d'aquesta fàbrica són de 1858, diversos problemes la van dur a la dissolució i no és fins l'any 1874 que torna a obrir. L'empresa adquireix el màxim esplendor en ple triomf del modernisme i continua amb una important producció fins que tanca, durant els anys seixanta del segle passat.

El primer d'aquests dos àmbits, de planta rectangular i 5,5 x 4 m, és un dels dos únics que presenta les parets empaperades. Delimitat per la façana de migdia (3001), la de llevant (3004) i pel mur 3033 a ponent, aquestes unitats estan folrades amb paper decorat amb motius crus, daurats i platejats. Una gran finestra (4023) oberta a la façana de migdia i que, com la del soler, mena a la balconada 4024 és el punt de llum que contraresta la càrrega decorativa d'aquesta cambra, destinada de ben segur al dormitori d'una dona. En aquest sentit, la finestra 4023 encara conserva in situ les cortines del dosser que l'ornava, de tonalitats salmó i puntes blanques.

El límit de tramuntana d'aquesta habitació, la unitat 3041, presenta un gran finestral de dues fulles i cortines que en algun moment hauria comunicat amb l'àmbit contigu, talment com si es tractés d'una cambra amb el seu vestidor. Actualment presenta un envà de maó cuit

disposat de cantell i unit amb ciment ràpid.

D'aquesta manera, cal tornar al soler per tal de poder accedir a l'àmbit G2 a través de la porta 4041, descrita més amunt. Aquest espai, novament de planta trapezoïdal i una superfície útil de prop de 13 m², té l'aspecte, com s'acaba de veure, d'haver servit de cambra annexa a l'àmbit F2 en un moment anterior a la construcció de l'envà 3041, potser a manera de d'avantcambra o vestidor.

Actualment, però, és tancada a migdia per l'envà esmentat, 3041, adossat al qual es troba un petit espai a mig construir, un bany iniciat, probablement, a la dècada dels anys 60 del segle passat. En el mur de llevant (3004) s'obre una finestra que, tot i donar al balcó que permet l'accés a la capella, no en sembla coetània, d'acord amb l'alçada a la qual es troba.

Fig. 33. Vista de l'àmbit A2 des del B2.

Fig. 34. Dormitori T2, a ponent de la casa i corresponent, probablement, a la minyona.

Finalment, des del soler també es pot accedir, per la porta 4044 oberta al mur 3031, a les habitacions de l'angle sud-est de la planta noble, els àmbits A2 i B2, separats només per un envà (3035) amb una porta centrada (4045). A primer cop d'ull és palès, tant pel sostre com per la pintura de les parets, que es tracta d'àmbits remodelats en el decurs de les darreres obres. El primer d'aquests àmbits és un espai de planta rectangular (4 x 3,8 m), amb el terra empostissat i sostre fals de *pladur*. Presenta una finestra, 4021, oberta a la façana de migdia (3002), que dóna a un balcó, 4025, annex a l'esmentat més amunt, tot i que, com es veurà, en algun moment tots dos havien format part d'una sola balconada. A ponent, una petita porta (4032) mena a un cos afegit, també en el decurs de les darreres obres, per sobre del passatge S, una habitació de bany.

Fig. 35. primer tram de l'escala de fusta que mena a la segona planta de l'edifici.

Pel que fa a l'àmbit B2, també de planta rectangular (4 x 2,8 m), és de característiques similars a l'anterior. Llevat de la porta de migdia, només disposa d'una altra porta, 4046, oberta a l'envà de tramuntana (3019) que el separa de l'escala de pedra que mena a la planta. Cal fer doncs especial esment a aquest punt, ja que, a més de l'escala que connecta la planta baixa amb la noble (3021), en aquesta segona planta es troba una nova escala d'obra, de tot just quatre graons, que mena a una ampliació de la casa efectuada en el decurs de la dècada de 1960.

A aquesta darrera escala (431) s'accedeix, tant des de l'àmbit B2, acabat de descriure, com des de la cuina C2. El nou cos afegit consta d'una cuina (T1) i de dues habitacions amb les seves corresponents cambres de bany, tot construït i habilitat en algun moment del tercer quart del segle passat.

Pel que fa a les habitacions, la seva mida, disposició i utensilis que contenen, palesen que una era destinada al senyor de la casa (U1) i l'altra a la minyona (T2)¹¹.

Fig. 36. darrer tram de l'escala que mena a la segona planta, amb nomenclatura.

A l'angle sud-oest d'aquest nou espai es trobava una escala d'obra, enrajolada, que menava a la planta baixa d'aquest cos, situada a l'altre costat del passatge S i a la qual no ens va ser possible accedir. Tanmateix, en el decurs a la visita prèvia als treballs i donat l'aspecte que oferia aquesta part de l'edifici, es va decidir no intervenir en aquest indret.

Tornant al repartidor de la planta noble, (E2) des del petit espai que hi havia davant per davant de l'escala 3021 se'n trobava una altra de fusta (fig. 35) que, en tres trams, mena a la segona planta de l'edifici. El primer graó d'aquesta escala, es troba decorat, com el muntant de la porta de comunicació entre els àmbits E1 i G1, amb una ziga-zaga incisa. Les baranes laterals, són de ferro, amb els barrots llisos. A mà dreta de l'escala es troba un petit espai de planta quadrada, al qual s'accedeix des de l'àmbit E1. La porta 4038 permet sortir-ne i reprendre l'ascens cap a la segona planta. A mà esquerra, en canvi, es troba un envà de fusta que separa l'escala del petit lavabo contigu.

Durant l'ascens cal parar atenció, des del segon tram estant, en el fet que, de nou, la paret frontal (3003) no ha estat arrebossada ni pintada, restant a la vista les totxanes i les juntes de ciment. A l'angle nord es pot veure un envà (3056) bastit a prop de mig metre davant del mur esmentat, deixant, per tant un espai mort en aquest indret.

Al capdamunt de l'escala es troba un petit espai de planta rectangular de prop d'1,5 x 1 m, amb una porta a cada costat. A mà esquerra,

la porta 4062 que mena a l'àmbit M. Al front, la porta 4064 que permet l'accés a un passadís que s'allarga fins la façana de migdia. A mà dreta, la porta 4065 que ens condueix a l'àmbit K. I, just al costat, la porta 4061 que permet prosseguir l'ascensió fins al cap de casa. Val a dir, però, que com s'ha vist a les planes baixa i noble, l'estructura de la segona planta és de tres cossos, constituint M el cos de llevant, J i K el central i H i I el de ponent.

L'àmbit M (fig. 37), ocupa doncs gairebé tot el terç de llevant de la casa, de planta gairebé rectangular per bé que el tancament de tramuntana (3003) no és paral·lel al de migdia (3001), fa 9,8 m de llarg per 4,2 m d'ample. El paviment és empostissat, les parets arrebossades amb ciment i al sostre és ben evident la reforma de dels anys 1960, ja que és visible una petita remunta de totxana de prop de mig metre sobre els murs originals, per sobre les quals recolzen biguetes de formigó.

Fig. 37. Extrem nord de l'àmbit M.

11. Tots els objectes i mobiliari localitzat a l'interior de la casa està sent objecte d'inventari per part de David Mas, de Patrimoni d'Andorra. Tot i que per qüestió de terminis no ha estat possible incorporar l'ineventari en aquest treball, les seves explicacions han estat molt útils de cara aquesta memòria. En el cas que ens ocupa, cal citar una col·lecció de fotografies localitzades en aquest àmbit, que il·lustren passatges de la vida del darrer propietari de la casa.

La llum prové, en primer lloc d'una gran finestra (4050) oberta a la façana de migdia (3001), que dóna a un balcó. Com s'ha vist al principi d'aquest capítol, la balconada recorre tota la façana (fig. 5-6). En segon lloc, dues finestres més (4052 i 4053) s'obren a cada extrem de la façana de llevant (3004), avui amagades rere el mobiliari que s'ha anat acumulant en aquest indret de l'edifici. Tanmateix, des de l'exterior es poden observar els porticons de fusta clara i les dues finestres ferrades amb reixa. En darrer lloc, una altra finestra (4054) oberta a la façana bastida al segle passat (3003), amb un balcó individual la solera del qual no es va arribar a fer. Aquesta obertura és l'únic indret des del qual es pot observar el gaial de l'era petita, situada davant per davant de l'àmbit M, a l'altre costat del carrer dels portals.

El límit de ponent de l'àmbit, el mur 3052 presenta actualment dues portes, les unitats 4062,

per la qual hem entrat, i 4063, situada a migdia del mur 3052 i que mena a l'altra extrem del passadís L. Val a dir però que, en arrebossar amb ciment aquest mur, es van respectar les llindes de fusta d'obertures anteriors actualment tapiades. Se'n poden contar quatre, dues corresponents a les portes esmentades i dues més a portes actualment tapiades i que es poden intuir fins i tot rere l'arrebossat de ciment per la diferència de textures i color.

El passadís L (fig. 38) és fruit de la redistribució del cos central d'aquesta planta. Amb una llargada de 6,8 m i una amplada, d'1,6 m, en travessa transversalment tota l'amplada. Es troba il·luminat per una finestra balconera (4049) oberta a la façana de migdia a escàs mig metre de la pròpia del cos central. A banda i banda del passadís s'obren quatre portes, les de llevant, que ja s'ha vist que connecten el passadís amb l'àmbit M i dues

Fig. 38. Extrem de migdia del passadís L.

Fig. 39. Vista des de migdia de l'alcoba dels dormitoris que conformen l'àmbit J.

més a ponent.

D'una banda, la porta 4065, situada tot just al capdamunt de l'escala, mena a l'àmbit K, una cambra de planta rectangular de prop de 3 x 4,2 m, regular gràcies a la construcció del mur 3056 que, com s'ha vist més amunt, creava u espai mort a l'extrem nord del cos central d'aquesta planta. D'aquesta manera, es tracta, juntament amb C1, E1 i B2 d'una de les quatre úniques habitacions de la casa que actualment no disposen de llum natural, fet que, probablement, abans de les obres de la dècada dels anys 60 del segle passat, no s'hauria donat en cap cas. Així, l'única obertura que presenta aquest àmbit és la porta 4065.

Prosseguint fins l'extrem de migdia del passadís

L, a mà dreta, es troba una segona porta, la unitat 4066, que permet accedir a l'àmbit J (fig. 39). Es tracta d'un gran àmbit de planta rectangular i prop de 7,2 x 4,3 m que, tanmateix, es troba dividit en tres espais connectats entre ells: dos dormitoris amb alcova. Així, des de L s'accedeix a una avantcambra amb accés a dos recambrons o dormitoris amb els seus corresponents llits de matrimoni i cortinatges com a únic element de separació amb l'alcova, ben il·luminada per la finestra central (4048) de la façana de migdia (3001). Val a dir que aquest àmbit, juntament amb F2, és un dels dos únics que estan actualment empaperats, tots dos amb motius florals.

A ponent, l'àmbit J és delimitat pel mur 3055, que a l'extrem de migdia presenta una altra

Fig. 40. Vista de l'extrem de migdia de l'àmbit H.

porta, la unitat 4067, cap a l'àmbit H. Aquest espai, juntament amb I és l'únic de la casa on es poden observar els paraments de pedra, ja que probablement van ser repicats en el decurs de les darreres obres del segle passat. Aquests dos àmbits havien constituït un sol espai fins que, també al segle passat, es va bastir un envà de separació, la unitat 3059, feta amb totxanes unides amb ciment ràpid, pel qual es van constituir dos àmbits.

D'una banda, a migdia, l'àmbit H, de planta rectangular de 6,4 x 4,1 m, amb una finestra (4047) a la façana de migdia (3001) que dona a la balconada del segon pis, la unitat 4051. També presenta una porta (4060) al mur de ponent (3002), que mena a una escala que descendeix fins permetre accés a la segona planta del cos afegit a ponent, al qual no en vam tenir accés.

D'altra banda, a tramuntana, l'àmbit I, de planta trapezoïdal i mesures molt similars. En aquest darrer espai i també en el decurs de les darreres obres es va començar a bastir un petit lavabo

(3060) a l'angle sud-est, que tampoc no es va arribar a acabar. A l'extrem nord del tancament de llevant (3055) s'obre una porta que mena a l'espai mort creat al cos central a partir de l'envà 4066, descrit més amunt. Probablement, en el decurs de les darreres obres es va tenir la intenció d'utilitzar-lo com a habitació de desembaràs, però la interrupció de les obres va deixar aquest espai tal i com es troba actualment, inacabat. Els punts de llum d'aquest àmbit els constitueixen dues finestres (4058 i 4059) obertes en el mur 3003.

Finalment, tornant a l'inici del recorregut per la segona planta, a l'extrem nord del passadís L es troba l'escala de fusta que mena al cap de casa, l'àmbit N. Tot i que el paviment de fusta es troba en molt mal estat i es desaconsella accedir-hi sense prendre mesures de seguretat, des del capdamunt de l'escala es pot observar clarament la línia d'arrasament de l'edifici anterior a la dècada de 1960, la remunta de prop de mig metre amb totxanes i la coberta actual amb bigues de ferro.

Fig. 41. Angle nord de l'àmbit H.

Fig. 42. Vista de la meitat de migdia del cap de casa.

II.2. L'era gran

L'era gran es troba al sud-oest de la casa pairal, al costat oposat de la planta triangular del pati, de tal manera que, entrant per la galeria porxada, és la primera construcció que es veu del conjunt. Es tracta d'un edifici de grans dimensions i planta rectangular, d'aproximadament 22,5 x 14,5 m, orientat de nord-est a sud-oest, amb dues plantes de funcions diferenciades, com és habitual en la majoria de les cases de tipus pirinenc, i coberta de pissarra sobre encavallada de bigues de fusta.

L'observació de les façanes en planta baixa i primera planta permet deduir un procés constructiu en un mínim de dos fases. La primera fase és palesa a la façana sud-oest (fig. 44), on es pot deduir que l'àmbit P1, de planta rectangular, llevat d'un petit queixal a l'angle de llevant, hauria estat el primer cos en bastir-se. Aquest gran espai, d'uns 21 m de llarg i 8 d'amplada, està delimitat pels murs 3069 a migdia, 3070 a ponent, 3071 a tramuntana i 3074 a llevant. A l'extrem de tramuntana, dos envans de totxana arrebossats de ciment (3081 i 3082) permeten crear dos petits espais, amb les parets arrebossades de ciment i el paviment de formigó, actualment en força mal estat per la runa i objectes que s'hi han

acumulat. Pel que fa a l'àmbit principal, conserva encara les menjadores de fusta en tot el seu perímetre, així com també les restes, al sostre, d'haver-s'hi assecat tabac (fig. 45). Actualment, el paviment el conforma una estesa de formigó, tot i que l'excavació arqueològica ha permès retrobar el terra original, un empedrat de lloses i pedra petita encaixada amb terra, de tal manera que permetia la filtració de líquids. Els únics punts de llum els conformen una porta centrada i dues finestres simètriques respecte de la porta.

La següent fase la constitueix l'afegit del cos de llevant, que es desenvolupa en dos cossos a banda i banda de la rampa central d'accés al paller de la primera planta: l'àmbit O a migdia i el Q a tramuntana. Desconeixem si aquests dos cossos es poden haver bastit en una o en dues fases, tot i per una simple qüestió de simetria el més probable és que s'hagin bastit en un mateix moment, l'O per a la separació del bestiar acabat de néixer i Q probablement per l'aviram.

L'àmbit O, adossat al mur 3074, és delimitat per les unitats 3068 a migdia, 3066 a llevant i 3076 a tramuntana. L'envà 3075 el subdivideix en dos espais de planta rectangular cadascun amb la seva porta corresponent. L'àmbit Q,

Fig. 43. Vista de l'era des del balcó de la façana principal.

Fig. 44. Façana de migdia de l'edifici que allotja les corts i el paller.

s'adossa, a ponent, a l'àmbit P, mentre que a migdia ho fa a la rampa d'accés al pis superior (3079). El tancament de tramuntana el constitueix la unitat 3073 mentre que el llevat, la 3067. La part corresponent a la façana de llevat, en planta baixa, d'aquests dos àmbits presenta moltes refaccions i en algun punt ha estat completament refeta amb ciment, com és el cas de l'extrem de migdia de la façana corresponent a l'àmbit Q (3067).

Pel que fa a l'ús d'aquests espais, com s'ha vist, la planta baixa, cort, quadra o era, estava destinada a estabular el bestiar a l'hivern. Es tracta d'un espai de prop de 2,7 m d'alçada, baixa si la comparem amb els més de 4 m del paller del pis superior. Adossades a gran part dels murs de la planta baixa hi resten encara les grípies o menjadores per al bestiar, algunes de les quals, com ara les dels àmbits O o la que es troba sota la rampa d'accés a la primera planta, són de factura moderna, coetània probablement al paviment de formigó descrit més amunt, del segle XX. Al sector de llevat també es troben alguns rastells que s'omplien des del paller a través d'un seguit de trapes obertes a l'empostissat del paller.

La primera planta era destinada a paller, on es guardava l'herba un cop assecada, o altres productes d'aliment per al bestiar, com la pa-

lla o l'alfals. L'únic accés al paller es fa per un *puiador* o rampa (3077) construït a la part central de la façana de llevat. Presenta tres gaials, cadascun en un àmbit diferent. El primer i principal, al tancament de migdia de l'àmbit P2; el següent al mateix tancament de l'àmbit O2 i, finalment, el tercer, al tancament de llevat de l'àmbit Q2, del qual només en resten els encaixos. Pel que fa al paviment de fusta, es troba en molt estat, sobretot als dos extrems de l'àmbit P2.

De l'angle nord-est d'aquesta darrera construcció neix un mur que, paral·lel a la façana de ponent de la casa pairal, en delimita el passadís S d'accés actual, pavimentat amb lloses de pedra.

Fig. 46. Extrem de migdia de l'àmbit P2.

Fig. 45. Angle sud-est de les corts.

Fig. 47. Extrem de tramuntana de l'àmbit P2.

II.3. La casa del masover i l'era petita

A llevant del carrer dels Portals i davant per davant de la façana nord-est de la casa pairal, de la qual només se'n separen els 2,6 m de l'amplada del carrer, es troben tres construccions més, propietat de la casa Rossell.

De nord a sud, en primer lloc, un edifici de petites dimensions que, per la distribució interior, correspondria a la casa del masover (fig. 48). En segon lloc, i a 3,1 m al sud-est de la casa del masover, es localitza un conjunt de construccions juxtaposades que conformen tres espais diferenciats: una era (fig. 49), una petita capella i un colomer. Aquest conjunt va ser objecte d'estudi en el decurs de l'any 2002, quan l'arqueòleg Josep Maria Bosch¹², en va fer una proposta d'evolució històrica arquitectònica. En aquell moment ja es va poder veure com, tant la capella com el colomer eren posteriors a l'era petita que, probablement, hauria conformat, juntament amb la casa dels masovers, una sola propietat, amb el temps annexada a casa Rossell.

Com s'ha vist al principi del capítol, el conjunt

Fig. 48. Vista de la cantonada de migdia de la casa dels masovers des del carrer dels portals.

Fig. 49. Aspecte de la planta baixa de la casa del masover, des de la porta situada al sud-est.

de construccions esmentat tenia connexió amb la casa pairal dels Rossell a través d'un pas elevat a nivell de la planta noble: de l'era i la capella, a la galeria porxada i d'aquesta a la balconada de la planta noble de la casa.

La casa dels masovers és actualment un edifici de planta trapezoïdal (fig. 48), d'aproximadament 7,5 x 4,2 m, amb planta baixa i primer pis i coberta d'encavallada de fusta i lloses de pissarra. Tot i que en un principi s'havia previst la realització de dos sondeigs en el subsòl d'aquesta construcció, un cop es va poder accedir a l'interior i es va veure l'estat en que es trobava tant el sòl com la coberta, es va optar per no efectuar aquesta tasca. Tot i que el sostre havia estat apuntalat, l'interior de l'immoble no oferia cap garantia de seguretat, a banda que la planta baixa estava plena de runa.

12. Llavors, tècnic de l'àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra.

D'aquesta manera, es va optar per realitzar un reportatge fotogràfic el més acurat possible d'aquells indrets on es podia accedir, mirar d'obtenir una descripció fidel de la construcció i parar especial atenció als tres paraments exteriors.

La planta baixa correspon a un únic espai (W) tret de la cantonada sud, on es troben dos envans de totxana que tanquen una petita cambra de bany inacabada. A tocar d'aquests envans, pel costat nord, es troben les restes del que hauria estat la llar de foc, que ha deixat restes de sutge per tota la cara interior del mur de ponent en els dos nivells, així com també per tot el sostre i a part de l'escala de fusta que mena al primer pis. A l'angle nord-oest es troba un safareig de formigó.

S'hi pot accedir per tres portes, situada, l'una, al mur sud-est (fig. 48, 50), davant de l'era petita, l'altra, al mur sud-oest (fig. 48), que ha estat oberta *a posteriori*, i la tercera al mur nord-oest (fig. 49). Entrant per la primera d'aquestes tres obertures, a mà dreta, es troba l'escala d'accés a la primera planta. És de fusta, com és habitual en les cases pirinenques de mesures semblants.

El pis superior es troba distribuït en dos sales

Fig. 50. Extrem sud-est de la planta baixa (àmbit X). En primer term, l'escala que emma al pis superior.

Fig. 51. Vista des de l'escala de l'extrem nord de l'àmbit X, al primer pis.

per un envà de totxanes. A més de l'arrebossat, s'hi pot distingir una capa de pintura blanca, un sòcol de pintura gris i, a manera de decoració, per sobre del sòcol, una línia ondulada feta amb blauet. Tot plegat es troba també en molt mal estat de conservació, principalment com a conseqüència del sutge de la llar de foc.

L'espai de migdia (àmbit X, fig. 51) és el més gran. De planta gairebé rectangular i 4,7 x 4,1 m, les mides i la situació, així com per tractar-se de l'indret amb més sutge de tota la casa, fa pensar que es tracti del soler, que al mateix temps, donades les dimensions, faria de cuina. Presenta dues obertures, un balcó d'ampit amb balustrada llisa (fig. 48) i una sortida de fums. Els balcons d'ampit són força habituals, tant a Andorra com als Pallars o la Ribagorça, en cases dels segles XVII i XVIII i, fins i tot principis del XIX, tot i que no es descarta que n'hi hagi d'anteriors. A Andorra, el de datació

més antiga es troba a la casa de la Vall i és del darrer quart del segle XVI¹³.

Pel que fa a l'espai de tramuntana, l'àmbit Y, de dimensions més reduïdes, hauria estat el dormitori de la casa. S'hi accedeix per una porta oberta a l'extrem nord-est de l'envàsmentat i, tot i que, per l'estat de l'empostissat, no s'hi va arribar a accedir, des de l'exterior es pot observar que també disposa d'un punt de llum, situat al nord-oest. Malgrat no conservar-se'n la balustrada, és molt probable que, novament, es tracti d'un balcó d'ampit, a jutjar per es empremtes que s'observen a banda i banda del mur.

Quant a l'era petita (fig. 52), situada a 3,1 m al sud-est de la casa dels masovers, les seves característiques palesen que es tracta d'una

Fig. 52. Façana sud-oest de l'era. En aquesta façana s'obra l'única porta d'accés des de l'exterior i el gaial del primer pis.

Fig. 53. Porta de prop de 2,5 m d'amplada situada al nord-oest de l'era, el tapiat de la qual presenta un mínim de dos horitzons cronològics diferents (vermell i verd)

construcció d'ús agrícola, amb planta baixa, pis i coberta a dues aigües, que s'hauria bastit, d'acord amb les relacions estratigràfiques dels seus paraments i amb l'estudi realitzat per Josep Maria Bosch, a tocar d'una construcció preexistent, corresponent a la planta baixa de l'actual colomer.

La planta baixa de la borda (àmbit Z1) hauria estat destinada al bestiar, com és el cas de construccions andorranes de característiques similars. Es tracta d'un espai amb planta en forma d'L, amb una amplada màxima de 9,6 m i una llargada, també màxima, de 8,8 m, amb un pilar central com és habitual en aquesta mena de construccions i que ja hem vist a l'era gran. S'observa, en el tancament nord-oest de l'edifici, una gran porta per al bestiar (fig. 53). L'obertura presenta un tapiat efectuat en dos moments diferents. En un primer moment, la porta va ser tapiada només parcialment, ja que a l'angle superior de llevant es va deixar una obertura rectangular a manera de respirador que, finalment, també va ser anul·lada.

D'altra banda, a la façana sud-oest es troben

13. MAS, 1989: 83.

dues obertures més, una porta i una finestra, possiblement coetànies de la de la façana nord-oest. Val a dir, però, que l'angle de ponent de la borda ha estat completament refet i arrebossat amb ciment i que el tancament nord-est ha estat completament refet amb totxanes i ciment. A la part posterior de la casa, a l'extrem nord del tancament sud-est es troba el darrer accés a l'edifici.

L'interior d'aquest àmbit és actualment gairebé impracticable (fig. 54). En primer lloc, al voltant del pilar central s'hi han anat acumulant

Fig. 54. Vista de l'interior de l'àmbit Z1 des de la porta d'accés.

una sèrie d'eines provinents de la mateixa era, i utensilis i mobiliari de tota mena. I, en segon lloc, després dels estudis realitzats l'any 2002, i per tal d'evitar problemes d'humitats es va obrir una rasa d'entre 50 i 90 cm de profunditat i prop de mig metre d'amplada, en tot el perímetre de l'àmbit. La terra extreta es va anar amuntegant també al centre de l'àmbit. D'aquesta manera, si no és per l'interior de la rasa, és impossible travessar la planta baixa.

El primer pis va funcionar com a paller, tot i que l'empostissat ha cedit per complet i el pis és impracticable. Tanmateix, es pot observar des del balcó central del segon pis de la casa pairal. Des d'allà es pot observar el gaial del paller i part de l'interior de la planta.

Per últim, cal parar atenció a la zona on aquestes dues construccions o coberts estan més a prop. La cantonada sud de la casa del masover presenta un encaix quadrat folrat amb ciment, mentre que la cantonada oest de l'era petita es troba totalment reparada amb el mateix material i també presenta un encaix de característiques idèntiques a la mateixa alçada.

Tot i que es pot afirmar que en algun moment prou recent una biga de secció quadrangular hauria estat col·locada en aquest indret, encastada en els dos encaixos, en desconeixem el moment exacte i la funció. D'altra banda, les fonts orals consultades no recorden aquesta obra.

II.4. El colomer i la capella

El colomer i la capella són les primeres construccions que es poden veure prenent el carrer dels Portals des de migdia, a mà dreta, a més de la galeria d'accés a la casa pairal, a mà esquerra.

Conformen una planta rectangular orientada de nord-est a sud-oest, de prop d'11 m de llarg i 5 m d'amplada. Es tracta, a més, de dos edificis que van ser objecte d'estudi

Fig. 55. Façana principal de la capella dels Rossell.

Fig. 56. Vista des de llevant del conjunt de la casa Rossell. En primer terme s'observa el colomer, el mur de llevant de la capella i la galeria porxada d'accés a la casa.

històrico-arqueològic en el decurs de l'any 2002 per part de l'historiador Olivier Codina i l'arqueòleg Josep Maria Bosch, de l'Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra i també de rehabilitació.

Com s'ha vist més amunt, el colomer és bastit sobre una estructura preexistent a la qual també s'hi havia adossat la borda pel costat de ponent. Es tracta d'un edifici de planta rectangular, gairebé quadrada (5,1 x 4,6 m), d'ús agrícola amb planta baixa, dos pisos i coberta a quatre aigües.

Pel que fa a la capella, de la qual es coneix la data de consagració, de 1780, és un temple d'una sola nau, orientat al nord-est, i coberta a una aigua.

III. NOTÍCIA HISTÒRICA

En aquest capítol s'inclouen totes aquelles dades que fan referència tant a l'evolució històrica de la casa Rossell, com de la seva família i, en general a l'evolució i administració de la casa andorrana en general. Es tracta de textos extrets de diversos autors, així com de les notícies proporcionades per Olivier Codina, tècnic de l'Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra. D'altra banda, aquest

darrer autor ens ha proporcionat un inventari de l'any 1811, al qual fem especial esment. Val a dir que les referències històriques tant a la casa com a la família Rossell són molt escasses, gairebé inexistents i, per tant, incloem també en aquest capítol les fotografies localitzades a l'arxiu de l'ARH, corresponents als anys 1890 i 1930 ja que, com es veurà en el decurs d'aquest treball, seran de gran utilitat per al període esmentat.

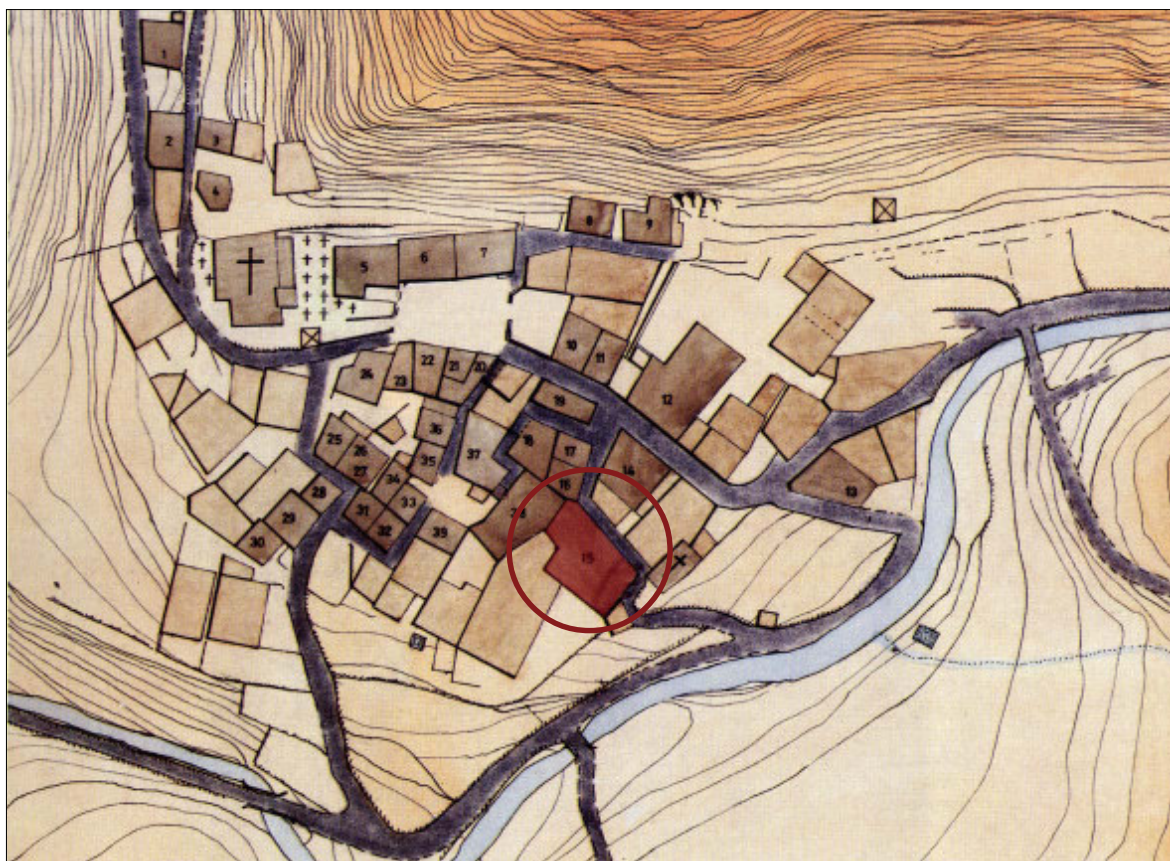

Fig. 57. Plànol d'Ordino amb indicació de les cases esmentades a les llistes comunals i al record popular. 1. Cal Casanoves. 2. Cal Ventura de Ramonguem. 3. Ca L'Isidro. 4. Cal Borges. 5. Rectoria. 6. Vicaria. 7. Casa Comuna. 8. Cal Benturetes. 9. Cal Pascal. 10. Cal Ramonguem. 11. Cal Rosari. 12. Cal Don Guillem. 13. Cal Solé. 14. Cal Babot. 15. CAL ROSSELL. 16. Ca la Simona. 17. Ca la Pereta. 18. Ca la farga. 19. Cal Pere. 20. Cal Ton del Jan. 21. Ca la Cinta de Picamal. 22. Cal Picamal. 23. Ca la Rita. 24. Cal Jan del Farrer. 25. Ca la Quima.. 26. Cal Lluís. 27. Cal Fuster. 28. Cal Sabater de Guillem. 29. Cal Jaumot. 30. Cal Valentí. 31. Cal Guillem. 32. Ca l'Olivet. 33. Cal Ravigó. 34. Cal Fernando. 35. Cal Savoyano. 36. Cal Jan d'Areny. 37. Cal Ferino. 38. Cal Nicolau. 39. Cal Lluïset. (Extret de Pujal et alii, 1991: 242)

III.1. El marc administratiu¹⁴

La necessitat per part de les cases de reglamentar l'ús del terreny va obligar al cap de casa a crear estructures essencialment administratives per defensar els drets de la seva casa dins el conjunt que forma el poble i els drets d'aquests vers als altres pobles. D'aquesta manera neixen els Quarts, entitats de l'administració menor andorrana amb força personalitat sobretot a la parròquia d'Ordino, que tenen per funció l'organització i reglamentació de l'espai que ocupa el nucli de cases que el forma.

La documentació existent no permet datar la creació dels cinc Quarts d'Ordino (Ordino, Sornàs, Ansalonga, La Cortinada i Llorts), tot i que es creu anterior a la parròquia (Ordino, cases, fets i gent). Seran les cases més fortes les que agruparan al seu entorn les cases de la mateixa població que formaran el Quart. Ordino inclou Segudet. Aquesta estructura obligarà a establir una jurisdicció pròpia, lligada al territori del Quart, amb una jurisprudència interna lligada a l'explotació agrícola i pastoral del seu terme.

El Quart disposa doncs d'un terme propi que inclou rebaixants (terres de pastura prop de la població) i els boscos de la seva propietat. El Quart treia els recursos necessàries sobretot dels boscos, per mitja de l'arrendament de terres pròpies. Les principals despeses sorgeixen del manteniment de carrers, camins, boscos i rius, tot i que també calia pagar el beneficiat (en cas de no tenir Rector, com passava a Ordino), de la conducta (lloguer) d'un metge, generalment compartit amb els altres quarts i amb el Comú, i pagament d'un mestre.

Aquestes necessitats obligaran els Quarts a augmentar els seus ingressos i cercar noves fonts quan l'administració de les seves propietats no sigui suficient. Pràcticament tots els quarts recorreran als Memorials (tributs per cases), a les «jodicacions» de censals (rendes), a la quitació de censals (recuperació de terres o capitals deixats) i en darrer lloc faran el «reparto o escot» (divisió de deutes entre els veïns del quart).

Els quarts d'Ordino tenen una organització i

Fig. 58. Ordino vist des del peu de la Grau, el 12 d'agost de 1890. Fotografia de l'Arxiu del CEC, núm. registre. 218; ref. clixé col. 18x24 n. 15. Autor: Lluís Marià Vidal.

14. Extret de PUJAL ET ALII, 1991: 13-16.

una articulació molt important que referma la seva autonomia, fins al punt de poder interpretar la Parròquia d'Ordino com una federació de Quarts.

El Quart és presidit per un Llevador (president del Quart) i disposa d'un Manador (encarregat de transmetre els manaments del Quart). També té una representació mínima i obligatòria en el Consell del Comú. També disposa d'un Desener, nomenat pel capità de la parròquia, que assegura el Sometent, i n'és el responsable.

Actualment els Quarts han decaïgut econòmicament, degut a la disminució de l'activitat ramadera i a la poca demanda de la fusta dels boscos, que han minvat els seus re-

ursos però que, durant el segle XIX i principis del XX, els permeté construir la seva Casa del Quart i, en el cas del Quart d'Ordino, construir i explotar el seu propi hotel. Aquests recursos els permetia, en algun moment, tenir capellà al mateix poble o bastir algun molí. Aquest condicionament econòmic obliga en l'actualitat els Quarts a tractar d'autofinançar-se cobrant lloguer de les seves propietats, a reduir al màxim el seu aparell administratiu i cobrar els seus serveis.

III.2. La casa andorrana¹⁵

La casa andorrana és un dels exemples de la llarga perdurabilitat dels estils arquitectònics en aquest país. Tanmateix, és possible una primera classificació, de forma general, i a

Fig. 59. Detall ampliat de la fig. 58, on s'observa com era la façana sud-oest de la casa l'any 1890.

15. Aquest capítol ha estat extret de Mas, 1989: 207-215, amb alguns afegitons que el mateix autor, tècnic de l'Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra, ens ha proporcionat de forma oral.

partir de l'estatus social, el marc històric i alguns elements i materials concrets de la pròpia casa. Aquesta classificació ha estat duta a terme per l'arqueòleg David Mas en tres fases ben diferenciades, que es resumeixen en aquest apartat.

El primer període establert per l'autor esmentat correspon a la casa medieval, que, malgrat poder-se remuntar a aquella fase, perdura fins a mitjan segle XVII. Tot i l'ampli ventall cronològic, el factor comú és la precarietat a nivell general. En aquest sentit cal recordar que els habitants de la vall d'Andorra són súbdits de dos senyors feudals, que el país es troba pendent dels esdeveniments, sovint conflictius, dels països veïns, com ara les guerres entre els senyors feudals a l'edat mitjan, la guerra dels albigesos (primer quart del segle XIII) o dels hugonots (darrer quart del segle XVI) a França, la pesta de la segona meitat del segle XIV, molt propera a la frontera, el bandolerisme català (XVI-XVII) o les guerres entre França i Espanya, que obliguen a controlar sobremanera la frontera. Davant d'aquesta situació i a

tall de prevenció, les grans famílies andorranes cerquen el màxim de privilegis possible, que s'acaben reflectint en una certa estratificació social.

Les grans famílies, que ocupen càrrecs polítics, es dediquen a la cria de grans ramats de bestiar, sobretot cavallar, que exporten cap a França i sobretot cap a Catalunya. I també al cultiu, en les seves pròpies terres, de cereals. D'acord amb la poca documentació localitzada, els Rossell formarien part d'aquest grup, al contrari que els propietaris de l'anomenada casa dels masovers que, probablement només disposarien del bestiar imprescindible per als treballs i alimentació estrictament necessària.

A fi de no empobrir el patrimoni de la «casa» es desenvolupa un sistema d'heretament similar al català, segons el qual, a la mort del «cap de casa», el patrimoni passa a mans d'un únic hereter universal, hereu o pubilla. Els altres germans i germanes es veuen obligats, a la llarga, a deixar la casa, fet que es veu reflectit en la distribució interior de moltes de les

Fig. 60. Vista d'Ordino des del sud-oest, datada de 1925-1930. A mà dreta, la casa Rossell. Pujal et alii, 1991: 295.

construccions andorranes, ja que només s'hi troben, habitualment, dos dormitoris, el del cap de casa i el de l'hereu o pubilla.

Segons Mas, es tracta de cases de volum reduït que, fins al segle XVII no sobrepassaran els dos pisos. Les parets són gruixudes i les obertures escasses i petites per tal de protegir-se de les inclemències climàtiques. Habitualment el bestiar és allotjat a la planta baixa, fet que implica l'escalfament natural del pis superior, on es troba el soler que sovint ocupa tota una crugia. En les cases grans, es disposa, també en planta baixa, de més d'un celler i graners. La cuina, quan hi ha prou espai, es situa a part del soler, lluny de la façana principal.

El segon període, l'autor el situa des de finals del segle XVII a mitjan segle XIX. En el decurs d'aquests segles i, sobretot, a partir del principis del segle XVIII, Andorra enceta una època de prosperitat econòmica. Es tracta de l'apogeu de la indústria metal·lúrgica. Les

fargues, una dotzena arreu del país, treballen a ple rendiment fins que entren en decadència a la segona meitat del segle XIX. És el cas de la farga Rossell (1842-1876), propietat de la família homònima. La major part del ferro obtingut era destinat a l'exportació cap a Catalunya.

També es tracta d'un període políticament més favorable que l'anterior. Amb la Guerra de Successió (1702-1714), la dinastia borbònica, d'origen francès, va passar a ocupar el tron monàrquic espanyol, de manera que les cases reials de França i Espanya van quedar emparentades. Des d'aquest moment i fins els esdeveniments de la revolució francesa (1789) les fronteres van restar obertes. En aquest sentit, també hi són favorables la sentència de l'Intendent Sartine per part d'Espanya, ratificada l'any 1731, i «L'Arrêt du Conseil du Roi et du Conseil des Finances», l'any 1787, amb els quals s'estableix el lliure comerç amb exempció de pagament de drets duaners.

Fig. 61. Vista de la façana sud-est de la casa Rossell, la capella i el colomer. Fotografia del Fons Fotogràfic del CEC, datada entre 1925 i 1930. Autor: F. Blasi. Clixé: A-3414.

Aquests esdeveniments repercutiran en les finances de les grans famílies andorranes propietàries de les fargues, de ramats i de les grans extensions de terra cultivable i, per tant, també en els seus habitatges. La classe mitja també se'n veurà beneficiada, a través d'una major oferta de treball.

Així, d'una banda, es funden noves cases, ja que molts dels fills cabalers van poder fundar les seves pròpies llars en deixar les dels seus pares. De l'altra, la bonança econòmica afavoreix que les cases ja existents siguin objecte d'obres de millora o ampliació. Fins i tot es donen casos de propietaris que enderroquen la casa per fer-la de nou, més gran.

Es generalitza l'ús del vidre, que implica la construcció d'obertures més grans per a una major il·luminació de la casa, conservant un bon aïllament tèrmic. Es generalitzen les grans

balconades, que, a més de per a l'assecat de la bogada o dels aliments, és un signe extern inequívoc del nivell adquisitiu dels seus propietaris.

L'espai interior també és redistribuït, ja que la bonança econòmica permet allotjar famílies complertes en una sola casa. D'aquesta manera la tendència és augmentar el nombre de dormitoris per mitjà d'envans d'obra o fusta.

D'altra banda és en aquest moment que les famílies més riques opten per construir una capella pròpia, ja sigui a l'interior de la casa com al seu redós. Val a dir, que a més del cost de la construcció, disposar d'una capella pròpia implicava també, en la major part dels casos, l'allotjament i manutenció del sacerdot corresponent.

Finalment, el darrer període establert per Mas es situa entre mitjan segle XIX i principis del

Fig. 62. Façana de migdia de la casa Rossell l'any 1930. Fotografia: Institut d'estudi Fotogràfics de catalunya. Extreta de www.andorraantiga.com/ordino.

segle XX. Es tracta d'un període de canvi, de revolució industrial que implicarà la davallada de les fargues andorranes davant la impossibilitat de competir amb els alts forns industrials. Es tracta del final de l'època d'esplendor que havia significat el període anterior.

Conseqüentment el sector de la construcció també se'n veu afectat i els moviments es donaran principalment als nuclis urbans, on se cercaran noves fonts d'ingressos en el comerç i en un turisme incipient. És doncs en els nuclis urbans on s'adaptaran cases antigues a les noves professions dels seus propietaris o se'n construiran de noves, amb un estil molt diferent al descrit fins ara.

Es tracta de cases de tres o quatre plantes, arrencades les unes amb les altres, al llarg del carrer i amb la façana paral·lela al llogar. En el cas de les cases antigues, són objecte de noves distribucions interiors en ordre a augmentar el nombre d'habitacions. El principal element diferenciador, però són els nous materials de construcció, com ara el ciment, el guix, el totxo o la bigueta de ferro.

III.3. La família Rossell¹⁶

Tot i que la família Rossell apareix esmentada en la documentació escrita ja des del segle XV, la casa no hi apareix fins a mitjan del segle XVI, quan s'inicia la redacció dels llibres de comptes de l'arxiu comunal. D'acord amb aquestes fonts els Rossell formaran part durant tota l'època moderna de les cinc cases amb més pes econòmic de la parròquia i, a partir

del segle XVII la segona després de la casa Areny.

Així, apareix en un llistat de Focs datat del dia 12 de juny de 1572¹⁷, amb Antoni Rossell com a Casaler. El foc Rossell d'Ordino apareix també en el Llistat «Recort del Blat de la Caritat» del 10 de maig de 1600, amb Mateu Rosel com a casaler. En el llistat de Qüestia de 1652 apareix formant part del Quart de Llorts, amb Pere Rossell com a Casaler. Vint anys després Joan Antoni Rossell és nomenat Cònsol Menor i 1675 Cònsol Major. En el mateix llistat de 1750, Pere Rossell representa un foc inclòs en el Quart d'Ordino. Quatre anys abans *Pera* Rosell era nomenat Cònsol Major i, vint-i-dos anys després ho era Pere Joan Fiter Rossell. El 1777 ho era Pere Fiter i Sellera i el 1781 Pere Joan Fiter Sellera Rossell.

El representant més il·lustre de la casa va ser Joan Antoni Carles, fill de Joan Fiter d'Ares i Joana Anna Rossell d'Ordino, autor del Manual Digest de las Valls neutras d'Andorra l'any 1747.

Des d'inicis del segle XVII, quan l'hereu de la casa Rossell es va casar amb Maria Fiter d'Ares, a la inversa del que sol passar en la majoria de les famílies andorranes, els Rossell van començar a cercar aliances matrimonials l'exterior de les valls, habitualment amb membres de la burgesia benestant de les comarques pirinenques. Per exemple, l'any 1745, Pere Fiter es casava amb la filla d'un notari de la Seu d'Urgell. El seu fill, amb la filla del regidor perpetu del corregiment de Puigcerdà i, l'any 1843 entrava a la família

16. Informació extreta de CODINA, OLIVIER. 2002. «La casa Rossell d'Ordino», dins del *Segon informe sobre les estructures murals del colomer i la capella de la casa Rossell*. Àrea de Recerca Històrica. Govern d'Andorra.

17. PUJAL ET ALII, 1991: 17.

Dolors Camarlot Llari de Tarn, filla d'un coronel de l'armada espanyola.

Aquesta tendència no només afectava als hereus de la casa sinó també als fill segons alguns dels quals van contraure matrimoni, bé amb forans, bé amb membres de famílies importants andorranes.

Pel que fa als hereus de la casa, al llarg de més de dos segles i mig, només en dos casaments no es va respectar la norma d'escollir cònjuge fora d'Andorra. El primer, l'any 1669, es va celebrar entre Magdalena Areny, de casa Areny d'Ordino, i Joan Antoni Rossell. El segon, el 2 de novembre de 1812, va unir l'hereva, Francesca Magdalena Fiter Florensa, amb Bonaventura Riba Calba de la Massana. Francesca Magdalena i la seva germana Maria Teresa eren, per aquelles dates, les úniques descendents de la branca principal de la família Rossell, ja que havien sobreviscut a altres sis germans i germanes.

Així, des dels primers esments escrits i fins als anys 80 del segle passat la casa sempre ha format part del patrimoni de la mateixa família que a partir de l'any 1812 i arrel de l'esmentat matrimoni va veure engrandida sobre manera la seva propietat. Amés, el casament amb Bonaventura Riba, va donar continuïtat al negoci siderúrgic desenvolupat per la família¹⁸, ja que el seu pare tenia llogada la farga Areny. El 1842 es construïa la farga Rossell, que va perviure fins al darrer quart d'aquell mateix segle. Cal suposar doncs que en el decurs d'aquest període de prosperitat probablement

es van fer obres a la casa pairal.

Tanmateix, cal tenir en compte que, a part del negoci familiar, la família sempre va disposar d'una gran extensió de terres i, si més no, al segle XIX, i rebien elevats ingressos arrelats a aquestes propietats. De fet, passat l'any 1845, es pot avaluar que el 69 % del patrimoni de la casa estava lligat amb la propietat de la terra.

A l'estructura productiva de la casa, cal afegir-hi d'altres cases propietat de la família. A més de la pairal, cal contar tres cases majors i sis de menors, situades a les parròquies d'Ordino i la Massana, i dos habitatges situats al carrer del Carme de la Seu d'Urgell. Aquest conjunt de béns es valorava en 48.000 lliures, a més de les gairebé 24.000 que sumaven els béns mobles.

Amb tot això, en fundar una nova farga a la Massana, l'any 1842, tot i monopolitzar bona part del numerari del qual disposaven, no es va tocar el patrimoni.

L'any 1863, Joaquim Riba Fiter va succeir al seu pare Bonaventura Riba Calva, però com a conseqüència de la seva mort, quatre anys més tard, la propietat va caure en mans de la seva dona, Dolors Camarlot, i dels seus dos fills més grans, Maria Dolors i José. Aquest darrer, ja en ple segle XX, es va casar en segones núpcies amb la seva cunyada, Maria Cassany, vídua del seu germà Lluís. D'aquesta manera es va fer càrrec de l'educació dels seus nebots, Maria Lluïsa i Joaquim, els darrers propietaris de la casa Rossell.

18. La família Rossell ja era propietària de la meitat de la farga del Serrat (1692-1845).

III.4. L'inventari de la casa Rossell de 1811

L'inventari recuperat del Fons Casa Rossell de l'Arxiu Històric Nacional d'Andorra és datat del dia 24 d'octubre de l'any 1811, un any abans del matrimoni esmentat més amunt. Es troba inclòs dins el testament de Pere Joan Fiter, que mor aquell mateix any, en favor de la seva filla Francesca Magdalena. Immediatament aquesta pren possessió de la casa d'Ordino.

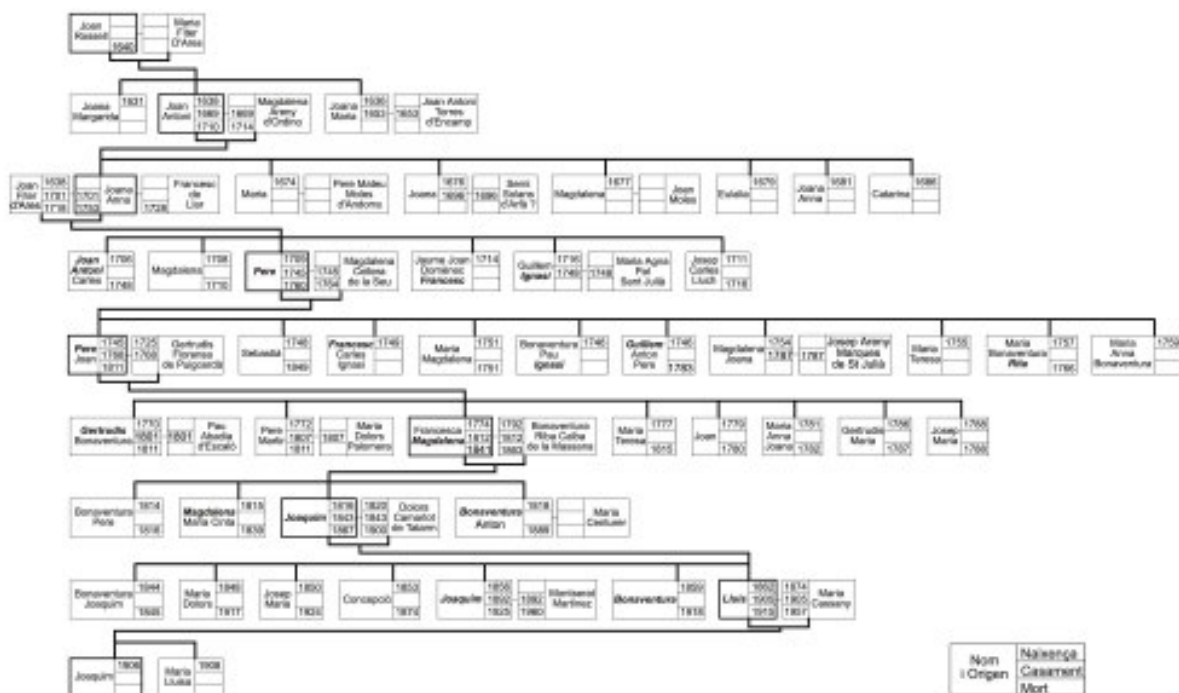
A banda d'una relació numerada de les terres i cases que posseïa el difunt, que arriba fins al número 42, i d'un inventari detallat dels bens mobles de la casa, aquest darrer es fa habitació per habitació i seguint un ordre establert, de la planta baixa al segon pis. Es tracta doncs d'una descripció de les habitacions de la casa que, d'acord amb el document, són com segueixen.

A la planta baixa, es troba l'entrada, el magatzem del ferro, el celler «de més a prop», el celler «més dins», el celler «baixant l'escala», el celler «que fa de rebost», un altre rebost .

Al primer pis, el quarto «anomenat de la font», el quarto «anomenat dels mossos», el corredor del segon pis, quarto dit «de les dos ancobas», quarto extremer, quarto del cap de l'escala.

Finalment, parla de l'últim pis en general i també de les eixides, del quartot de l'eixida, el corredor de la capella, la capella, el pastador, la cambra del pa, aposento sobre la cuina, la cuina, el recibidor, la sala principal i el quarto de la part esquerra

III. 5. Arbre genealògic de la família Rossell (per Olivier Codina)

IV. ANTECEDENTS, OBJECTIUS I MÈTODE DE L'ESTUDI

IV.1. Antecedents

Amb motiu de la intenció, per part del Govern d'Andorra, de rehabilitar la casa Rossell, va sorgir la necessitat de realitzar un estudi històric integral de l'edifici, que es va treure a concurs públic el mes de setembre de 2005. Després d'haver realitzat una visita prèvia al conjunt, l'empresa Arqueociència Serveis Culturals, va presentar una proposta d'estudi¹⁹, que va ser acceptada a principis de desembre d'aquell mateix any. Un cop firmat el corresponent contracte de treball, la intervenció arqueològica es va dur a terme entre els dies 19 i 23 de desembre d'aquell mateix any, amb un equip de nou persones, sota la direcció tècnica de la sotasignat..

D'aquests edificis, el colomer i la capella havien estat objecte d'estudi l'any 2002, així com també va ser en aquell moment que l'Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra en va iniciar l'estudi històric, a partir de la recerca de la documentació escrita conservada, del qual aquí es presenten els resultats obtinguts per l'historiador Olivier Codina fins al dia d'avui.

Llavors, l'arqueòleg Josep Maria Bosch va poder establir set horitzons cronològics en l'evolució de l'era petita, la capella i el colomer²⁰, fases que òbviament afecten també a l'evolució de la casa pairal i dels seus annexes. Malauradament, i com passa també amb la casa pairal, no es va poder establir una datació precisa per a les primeres fases d'aquelles estructures i aquestes es daten de

forma relativa en base a les relacions estratigràfiques dels paraments i a l'única data coneguda, corresponent a l'any 1780 en què va ser consagrada i beneïda la capella de la casa Rossell. Així, abans d'aquesta data se succeeixen quatre horitzons cronològics consecutius.

1. El primer horitzó cronològic correspon a la construcció d'un edifici residencial, de planta rectangular, amb planta baixa i pis, i coberta a una aigua. Amb un aparell de pedres d'esquist de mida mitjana i petita, disposat de forma desordenada i lligat amb terra de color marró fosc. Només se n'ha conservat l'espai que avui constitueix la planta baixa del colomer.

2. La següent acció constructiva correspon a la construcció de l'era petita, adossada a la construcció anterior pel costat nord-oest. Com s'ha vist, es tracta d'un edifici d'ús agrícola, de planta baixa, pis i coberta a dues aigües. La planta baixa hauria estat destinada al bestiar, que hi accediria per la porta situada al

Fig. 63. Realització d'una de les cales de la planta noble de la casa pairal.

19. PANCORBO, 2005.

20. BOSCH, CODINA, VILA, 2002.

nord-oest, avui tapiada. El primer pis hauria estat el paller, aguantat pels dos pilars de la planta baixa i amb dos gaials, l'un a la façana sud-est i l'altre a la sud-oest, essent aquest darrer l'únic que encara es conserva.

3. La tercera fase ve determinada per la construcció del colomer, sobre l'antic habitatge bastit en el decurs del primer horitzó cronològic. Es tracta doncs d'un edifici d'ús agrícola de planta baixa i dos pisos, amb coberta a quatre vessants. A més del valor dels coloms i de la colomassa, l'alçat d'aquestes construccions, en forma de torra, constitueixen tot un símbol d'opulència per a les famílies benestants.

4. La quarta fase anterior a l'any 1780 correspon a l'edificació d'una casa de planta baixa i pis, i coberta a una aigua. Aquesta construcció, de planta rectangular, aprofitava el mur sud-oest de la casa bastida a la primera fase, així com també el sud-est de l'era petita. L'aparell, novament, era de pedres d'esquist de mida mitjana i petita, disposades de forma irregular i unides amb terra.

5. L'any 1779 el bisbe concedia permís per aixecar la capella de la casa Rossell, que es consagraria i beneiria el setembre de l'any següent. Donat el curt període de temps entre el permís i la consagració, Bosch va inferir que simplement s'hauria tractat d'una adaptació de la casa bastida en el decurs de la fase anterior, de manera que no hi hauria cap element constructiu exterior que n'evidenciés la funció. Al l'inventari de 1811 aquesta capella ja apareix descrita sota l'advocació de nostra Senyora de la puríssima Concepció. A aquest moment també correspon una primera estructura aèria de pas entre la casa i la capella.

6. En un sisè horitzó cronològic es construeix

el campanar de paret de la capella que encara avui es pot observar. Aquesta fase cal datar-la en algun moment posterior a l'any 1890 i anterior a 1925-1930, ja que d'aquests anys es disposa de fotografies d'arxiu que permeten situar-lo cronològicament. En aquest període s'enderroca l'antiga estructura de pas entre la casa pairal i la capella. L'estructura que es troba, a nivell de planta noble, entre l'angle de llevant de la casa pairal i el de ponent de la capella ha estat situat també en aquest horitzó cronològic.

7. Finalment, Bosch estableix una darrera fase en un moment indeterminat de la dècada de 1960, quan es construeix un fals sostre de bigues de formigó armat, es saneja la coberta i es consoliden algunes de les estructures de la capella amb ciment. També en aquesta fase es basteix una nova estructura aèria de pas entre la capella i la casa.

Val a dir que el treball va consistir en un estudi exhaustiu dels paraments i no va afectar al subsòl, més que en el decurs de les obres que es van realitzar en aquells indrets per a la seva habilitació. D'aquesta manera es desconeixia completament la naturalesa i potència del subsòl de la casa Rossell i del seu entorn més immediat.

IV.2. Objectius

Reunida la informació exposada fins aquí, era palès que l'actual conjunt de la casa Rossell és fruit de l'evolució d'una primera casa, possiblement bastida en el decurs del segle XVII, que al llarg dels segles següents, havia estat objecte de diverses obres d'ampliació i d'arranjament. Algunes d'aquestes actuacions eren visibles a primer cop d'ull, però moltes d'altres eren difícils d'establir si no s'hi duia a

terme un estudi arqueològic dels paraments. D'altra banda, com s'ha vist, es desconeixia per complet el subsòl de la casa i dels seus voltants i, per tant, es donava la possibilitat que hi restés sediment arqueològic que pogués aportar informació d'interès per a un millor coneixement del conjunt.

Donat que es tracta d'un dels pocs exemples que encara resta dempeus d'aquest tipus d'habitatge, es va proposar realitzar un estudi arqueològic global de la casa, tant dels paraments com del subsòl, per tal d'esbrinar-ne la configuració en cadascuna de les etapes històriques, determinar la cronologia relativa i, si era possible, l'absoluta d'aquests períodes.

D'aquesta manera, ja durant la primera visita prèvia als treballs arqueològics, es va decidir donar protagonisme a l'estudi dels paraments. Les relacions estratigràfiques d'anterioritat/posterioritat, aplicades en l'arqueologia tradicional exclusivament als vestigis del subsòl, ara es poden establir en les superfícies verticals i obtenir una seqüència diacrònica completa del funcionament, és a dir, de la història, d'un edifici. L'estat, força avançat, d'aquesta disciplina, permet actualment extreure molta més informació dels paraments que no pas abans, de manera que convenia aplicar-la al cas de la casa Rossell.

D'altra banda, com s'ha vist, també es va plantejar la realització d'una sèrie de sondeigs al subsòl que permetrien determinar-ne la potència estratigràfica. Aquests treballs havien de servir, a més de per determinar la potència del sediment arqueològic, per localitzar probables restes de la primeres fases d'habitació

de la casa i comprovar relacions de diacronia entre diferents elements de l'edifici.

IV.3. Plantejament i mètode

Història de la Investigació

L'antecedent remot del sistema de registre que s'ha aplicat a les unitats estratigràfiques del jaciment, tant de les del subsòl com d'aquelles que formen els paraments, cal cercar-lo al mètode proposat per E.C. Harris a partir de 1975. A Catalunya es va començar a utilitzar, el 1979 i el 1980, en el decurs de la recerca arqueològica de l'ermita de Nostra Senyora de Bellvitge (l'Hospitalet de Llobregat, Barcelona)¹⁹. Gairebé al mateix temps, l'any 1980

Fig. 64. Excavació d'un dels sondeigs oberts a les corts.

19. LÓPEZ MULLOR,.

i, ja en el camp de l'arqueologia clàssica, es va posar en pràctica el mètode en el sondeig «Cisternes 10», a l'àrea septentrional de *tabernae* del forum d'*Emporiae*, mentre a un altre equip aplicava el mateix tipus de registre a la vila romana de Vilauba (Camós, Girona).²⁰

L'èxit d'aquests assaigs, efectuats en jaciments de diferent problemàtica, envergadura i cronologia, va confirmar la validesa del sistema, que, en els seus trets essencials, s'ha anat utilitzant de manera quotidiana fins avui.

Aquestes primeres temptatives metodològiques es van dur a terme a partir dels principis continguts en dos treballs del ja citat E.C. Harris,²¹ com també en un petit apèndix d'*Ostia IV*, obra d'A. Carandini²², i en un primer article de Maetzke i altres²³. Més endavant, la publicació d'assaigs més extensos per part dels dos primers autors esmentats va menar a una popularització extraordinària del mètode, que va generar un torrent bibliogràfic que encara avui no s'ha exhaurit.

L'estudi de les estructures arquitectòniques, tant de les subterrànies com de les aèries, també va comptar amb la influència, tant dels tractadistes més clàssics, com ara Lamboglia, l'obra del qual era en un principi d'obligada consulta, com dels investigadors que aleshores començaven a cercar noves vies d'anàlisi de ruïnes i edificis, entre els quals cal destacar Luis Caballero²⁴.

A més, s'ha de tenir en compte també la tasca realitzada, a partir de 1983, en les investigacions arqueològiques del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments (avui de Patrimoni Arquitectònic Local) de la Diputació de Barcelona. El caire dels treballs, emmarcats dins dels estudis històrics previs a la redacció dels respectius projectes de restauració, implicava tenir molt present la consideració de *tot* el monument com a document arqueològic, és a dir, com a jaciment. En conseqüència, des de les primeres intervencions, es va reforçar i completar el registre. L'església de Santa Càndia d'Orpí (1983-1984), primer jaciment estudiat amb aquests objectius, va proporcionar prou dades per possibilitar la reconstrucció de la seva llarga evolució històrica, les quals van ser decisives de cara a la posterior restauració²⁵.

A partir d'aquesta experiència, l'anàlisi arqueològica de conjunts estratificats per sobre de la cota zero, situats, per exemple, a les cobertes dels edificis, es va convertir en norma general en les intervencions següents. També aleshores es van començar a excavar els carcanyols de les voltes, tant a títol d'acció exclusiva com en el marc d'investigacions molt més àmplies.

D'altra banda, l'experiència i els avenços tecnològics, amb el temps, han permès desenvolupar representacions més precises de les diferències cronològiques i estratigràfiques de les diverses parts de l'edifici, com és el

20. NOLLA, CASTANYER, TREMOLEDA, 1992; CASTANYER, TREMOLEDA, 1999.

21. HARRIS, 1975 i 1977.

22. CARANDINI, 1977.

23. MAETZKE ET ALII, 1977.

24. CABALLERO, 1980.

25. LÓPEZ, CAIXAL, FIERRO, 1989.

26. PARENTI, 1985, 1988 a i b i 1995.

27. BROGIOLO, 1988 a i b i 1995.

cas de les popularitatzes per R. Parenti²⁶ i G.P. Brogiolo²⁷ o, a Espanya, pels equips formats per L. Caballero, L. Cámara i P. Latorre²⁸, o bé per A. Azkárate, A. Fernández de Jáuregui i M. Núñez, entre d'altres²⁹. A Catalunya, els mateixos autors citats més amunt han continuat amb la tasca empresa fa gairebé trenta anys i recetment es preparen revisions i publicacions on es para especial interès en aquesta mena representacions.

Així, l'arqueologia del patrimoni edificat ho és quan el seu objectiu transcendeix els resultats de l'excavació i s'ocupa també, o només, de l'estudi de les estructures aèries a través de l'estratificació que presenten. Es tracta, doncs, d'utilitzar un mètode d'aproximació al jaciment que en permeti un coneixement integral que tregui profit d'aspectes considerats fins fa no gaire secundaris, com ara les relacions estratigràfiques entre les fàbriques construïdes que, de vegades, com en el cas de la casa Rossell, són gairebé les úniques informacions diacròniques amb què podem comptar. D'aquesta manera, i entenent com a jaciment tot el conjunt edificat, hem centrat l'atenció tant en les accions arqueològiques considerades tradicionals, com ara l'obertura de sondeigs o l'excavació de superfícies àmplies, per sobre o per sota de la cota zero, com en l'anàlisi estratigràfica pormenoritzada de paraments i d'altres estructures aèries. En conseqüència, les conclusions de l'estudi arqueològic responen indiscriminadament a tots els elements del conjunt construït, visibles o no.

Plantejament i mètode

El treball de camp es va dur a terme entre els

dies 19 i 23 de desembre de l'any 2005 per un equip de 10 persones: la sotasignat com a directora, l'arqueòleg Jordi Morera i 8 auxiliars, tots part de l'empresa Arqueociència Serveis Culturals SL i amb experiència en aquest camp.

En primer lloc, i per tal de sistematitzar la ubicació de tots els treballs efectuats, es va nomenar cada espai o habitació de la casa pairal i de les altres construccions que conformen la casa Rossell amb una lletra majúscula (fig. 3, 64). En el cas que la ubicació dels àmbit coincideix en planta baixa i primer pis, la lletra s'acompanya d'un 1 o bé d'un 2, depenent del nivell. Així, el vestíbul de la casa és l'àmbit B1, i el repartidor del primer pis el B2, ja que els dos espais es troben en el mateix indret de la planta.

A continuació, es va plantejar la realització de deu sondeigs al subsòl (fig. 65), que van ser nomenats amb un número romà. D'aquests, sis ja s'havien previst en el decurs de la visita prèvia al jaciment (sondeigs I-V i X), mentre que els altres quatre van ser producte de les necessitats creades a partir dels resultats obtinguts en el decurs dels primers dies de treball.

Com s'anirà veient, es va prioritzar l'estudi de la casa pairal, on es van efectuar set sondeigs (I-VII), donant prioritat als angles i cantonades de la casa. Es tractava del nucli principal d'habitatge dels Rossell i, per tant, de la construcció susceptible de proporcionar més informació, simplement pel fet que, per força, el seu ús continuat al llarg del temps hauria anat deixant empremta tant en el subsòl com en els paraments. D'altra banda, les

28. Cf. Caballero, 1980, 1995, Caballero *et alii*, 1991-1992; Caballero, Cámara, 1995; Latorre, 1995.

29. P.e. AZKÁRATE, FERNÁNDEZ DE JÁUREGUI, NÚÑEZ, 1995.

construccions annexes presentaven diverses patologies, majoritàriament als empostissats, que aconsellaven no treballar-hi amb eines elèctriques. Tot i alguns estintolats, la casa dels masovers, l'era petita i alguns àmbits de l'era gran no oferien les mesures de seguretat necessàries per poder-hi treballar amb el martell pneumàtic.

Així, a l'era, tres dels sondeigs plantejats de bon principi, no es van poder realitzar per trobar-se l'empostissat del paller en força mal estat, sobretot a l'angle sud-oest (àmbit O) i nord-est on, a més, s'hi havien acumulat deixalles que dificultaven el pas per aquells espais.

D'altra banda, a la casa dels masovers, com s'ha vist en el primer capítol de la memòria (fig. 49-51), l'estat de l'empostissat, tot i que estintolat, no havia permès ni tan sols accedir fins a l'àmbit nord-est del primer pis. Aquest fet i la runa amuntegada a migdia de la planta

baixa tampoc no van permetre efectuar cap sondeig en aquests espais.

Per últim, l'era petita, on s'havien plantejat dos sondeigs més, a més del mal estat de l'empostissat, cal afegir-hi que l'any 2002, per tal d'evitar problemes d'humitats, s'hi va obrir una rasa a tocar dels murs de llevant. La terra extreta de la rasa s'havia anat dipositant al centre de l'àmbit i sobre els mobles i eines que també havien estat acumulats en aquest indret. D'aquesta manera, es feia impossible d'obrir cap sondeig, i menys encara quan els indrets susceptibles de donar informació ja havien estat objecte de rebaixaments.

Es va decidir, però, realitzar una neteja exhaustiva de la rasa per tal de poder observar el tall estratigràfic resultant, així com els fonaments dels murs en aquest indret. Després de dur a terme un registre fotogràfic del fons de la trinxera en tot el seu recorregut, es va procedir a la inspecció de la terra extreta en

Fig. 65. Planta de la casa Rossell amb nomenclatura i indicació dels sondeigs efectuats.

el seu moment per tal de comprovar si contenia algun material susceptible d'haver reblert una possible rasa de fundació dels murs i, per tant, d'aportar informació d'interès per a l'evolució cronològica del conjunt. Els resultats d'aquestes tasques, però, van resultar negatius, no oferint cap informació addicional a l'aportada en el decurs de l'estudi dels paraments efectuat l'any 2002.

D'aquesta manera, a banda dels set sondeigs realitzats al subsòl de la casa pairal, se'n va dur a terme un vuitè a l'angle nord-oest de l'espai que hi ha entre la casa del masover i l'era petita, i dos més a l'era gran, l'un (sondeig IX) a ponent de l'edifici principal o àmbit P1, i l'altre (sondeig X), a tocar de l'envà que separa l'àmbit O1 en dues menjadores diferenciades.

El primer d'aquests sondeigs, donat que no es podia treballar a les construccions de llevant de la casa pairal, es feia necessari, si més no, per conèixer el subsòl en aquest indret i per deixar constància de la potència de sediment i de la seqüència estratigràfica. El dos darrers, d'altra banda, representarien un petit templeig a ponent i servirien, a l'hora, per comprovar els fonaments de l'era i localitzar-ne la possible trinxera de fundació.

Malauradament, no es va poder realitzar cap sondeig als angles de l'era, bé per l'estat de l'empostissat, bé per trobar-s'hi alguna menjadora o grípi. Els resultats obtinguts en el decurs de l'excavació, però, van descartar l'existència de trinxeres de fundació.

També es va plantejar una sèrie de cales als paraments de la casa, principalment en aquells indrets on entraven en contacte dos més paraments, ja que es tracta d'una de les poques maneres de poder-ne establir les

relacions d'anterioritat/posterioritat i més a la casa Rossell, on els sondeigs realitzats al subsòl no van proporcionar material que permetés datar cap element de forma absoluta.

Tot i que les primeres cales es van plantejar en el decurs de la visita prèvia els treballs, la ubicació de la gran majoria d'elles es va anar decidint depenent dels resultats obtinguts en les anteriors. A la casa pairal es van dur a terme 29 cales. D'aquestes, nou es van obrir a la planta baixa (fig. 67), on gran part dels àmbits de llevant havien perdut els arrebossats. Setze més es van realitzar a la planta noble (fig. 68). I les darreres tres es van efectuar al segon pis, on els paraments del cos de ponent també havien restat a la vista. El cap de casa, com s'ha vist en el primer capítol d'aquesta memòria, no oferia garanties de seguretat per poder-hi treballar, però els paraments no havien estat tractats amb cap mena d'arrebossat i, per tant, es va poder veure clarament que la casa havia estat objecte d'una petita remunta de prop de mig metre. La coberta, doncs, s'havia fet de bell nou, probablement a la dècada de 1960. Finalment, es van dur a terme 4 cales més al passadís S, que van permetre observar la fàbrica de l'única façana que no havia estat restaurada.

Fig. 66. Detall de l'angle sud-est de l'era, on es va netejar la rasa existent. Foto de Patxi Ozcoz.

D'altra banda es van fer tres cales més, dues a la façana sud-oest de la casa, l'única que encara presentava l'arrebossat que encara es pot veure a les fotografies d'arxiu (fig. 58-62). Una altra, al parament de ponent del passatge S i una quarta es va realitzar a l'angle nord-est de l'era gran, per poder determinar perquè l'angle no era en escaire.

Com s'acaba de veure, es va treballar d'acord amb criteris estratigràfics i de manera manual, tret d'aquells indrets on el paviment era de formigó o bé l'arrebossat del paraments era de ciment. En aquests casos, es van utilitzar martells pneumàtics de diferents mides i potència depenent de la duresa dels materials. Altrament, les eines emprades han estat el pic, la pala i les paletes i paletins en el cas dels

sondeigs al subsòl i el martell i l'escarpia per a les cales als paraments (fig. 63-64).

Pel que fa a la documentació planimètrica, l'Àrea de Recerca Històrica de Patrimoni Cultural del Govern d'Andorra ens ha proporcionat uns aixecaments bases, realitzats per l'arquitecte Enric Bilmes. Aquests plànols en han servit de base per a la realització de la documentació planimètrica sorgida dels treballs realitzats, és a dir, de les plantes i seccions de cadascuna de les unitats exhumades durant la intervenció arqueològica en el subsòl, que es presenten en aquesta memòria. Val dir, però, que les plantes han estat corregides en aquells indrets on l'error dificultava la interpretació dels diversos elements documentats. És el cas dels murs de

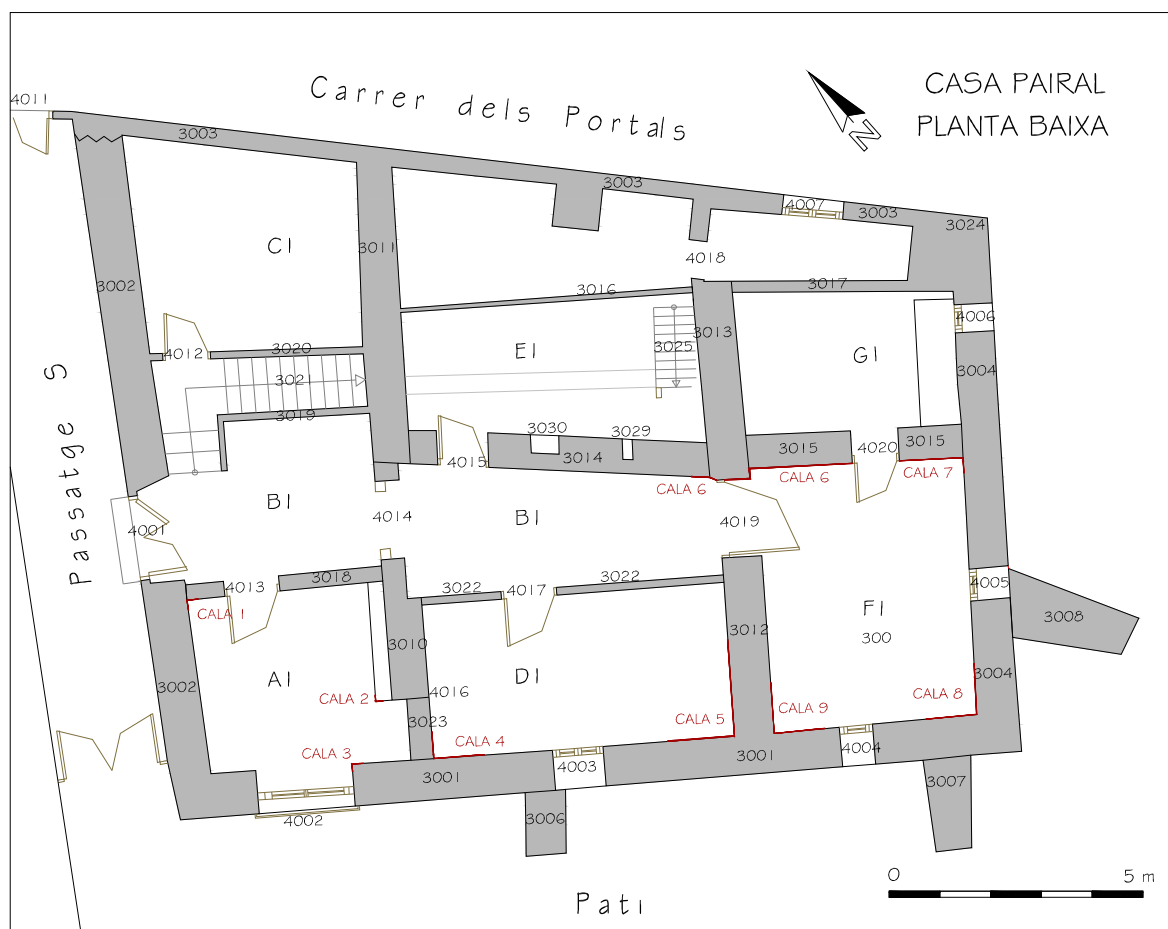

Fig. 67. Planta baixa de la casa, amb indicació de les cales realitzades i de les unitats estratigràfiques identificades. Aixecament planimètric bàsic d'Enric Bilmé (Patrimoni Cultural d'Andorra)

separació A1 i D1 (3010), el parament que separa els àmbits E1 i G1 (3013), o l'envà que divideix longitudinalment l'àmbit E1 en dos espais, casos en què els murs han estat reubicats en planta. En la resta de casos, així com en el cas de les seccions, no s'ha efectuat cap canvi significatiu en la planimetria base, tot i que fora bo que fos objecte de revisió.

També s'ha efectuat un registre fotogràfic exhaustiu de tots i cadascun dels diversos estrats i elements registrats. Tota aquesta documentació es presenta en la present memòria, en suport paper i també digital.

Pel que fa a la numeració, en el cas dels deu sondeigs realitzats en el subsòl, a cada u.e. li correspon un número de tres xifres, la primera de les quals indica a quin sondeig pertany.

Així, per posar un exemple, el paviment de formigó extret en el decurs dels treballs efectuats en el primer sondeig, correspon a la unitat 100. El darrer sondeig disposa, doncs, d'unitats de quatre xifres.

Quant als paraments, abans d'iniciar els treballs, tots van ser identificats amb un número de quatre xifres, partint del 3000, de tal manera que el límits de tots els àmbits i espais poguessin ser documentats i descrits en tot moment, abans i després de l'excavació. El mateix es va fer amb les obertures visibles, tant portes com finestres, que, per a una més ràpida identificació en el decurs dels treballs posteriors, es van identificar partint del 4000. D'aquesta manera, els 2000 restaven lliures per a les unitats documentades en el decurs de l'estudi dels paraments.

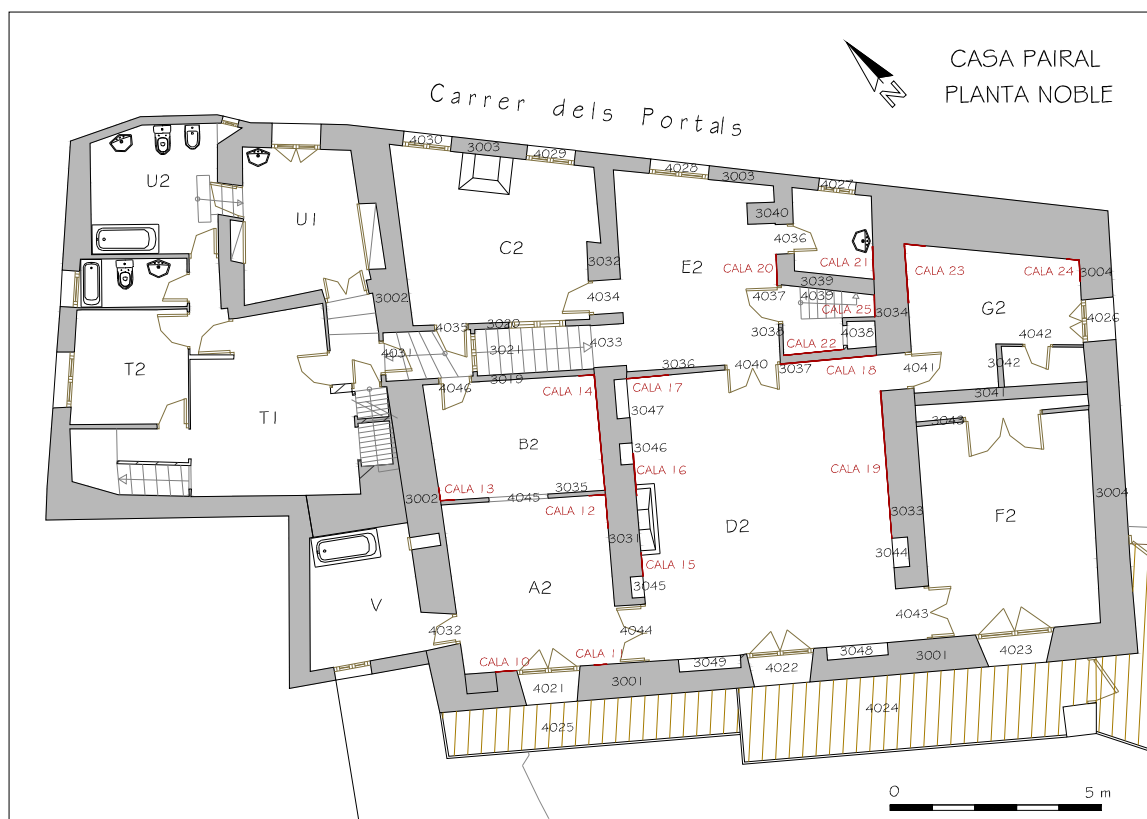

Fig. 68. Planta noble de la casa, amb indicació de les cales realitzades i de les unitats estratigràfiques identificades. Aixecament planimètric bàsic d'Enric Bilmé (Patrimoni Cultural d'Andorra)

V. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS I RESULTATS

V.1. SONDEIGS AL SUBSÒL

Com s'acaba de veure, es van realitzar deu sondeigs al subsòl (fig. 65), set a la casa pairal, un entre la casa del masover i l'era petita i dos més a l'era gran. El material recuperat va ser molt escàs i poc significatiu i en cap cas va permetre remuntar l'edifici més enllà del segle XVII. Es va exhaurir el sediment arqueològic assolint el terreny natural i la seqüència estratigràfica va resultar molt simple i sempre es va poder correspondre amb la dels sondeigs veïns.

Val a dir, però, que sí que es van trobar indicis de l'existència de murs anteriors, tot i que aquests no van poder ser datats de forma absoluta i tampoc no es van poder adscriure a una construcció determinada.

Sondeig I

Aquest sondeig es va obrir a l'angle de migdia de l'àmbit A1, a tocar dels tancaments sud-est (3010) i sud-oest (3001). En aquest sentit, es va fer de forma intencionada, als peus del retranqueig documentat al mur de llevant, que

de ben segur correspondria a una porta (4016) tapiada (3023). Aquest extrem, però, no va ser corroborat fins que no es van obrir les celdes 2,3 i 4. D'altra banda, el sondeig també va abraçar part del queixal causat per l'obertura de la finestra 4002. D'aquesta manera, la planta del sondeig va resultar irregular, amb una llargada màxima d'1,9 m i una amplada d'1,8 m.

El paviment d'aquest àmbit, com el dels àmbits C1 i D1, era tot de formigó (100) i, per extreure'l, va caldre l'ús d'un martell pneumàtic. Per sota, apareixien les unitats 101 i 102 i 106.

La primera (fig. 69) era una estructura formada per grans blocs de pedra units amb un morter de calç molt dur i compacta, alineada de nord-est a sud-oest i, per tant, paral·lela a uns 20 cm del mur 3010. Val a dir que es tracta de l'únic indret de la casa on es va trobar pedra unida amb morter, fet que, com veurem, juntament amb el fet de localitzar fragments de totxana units amb la pedra i el morter, va facilitar la interpretació d'aquesta estructura com la refacció dels fonaments del mur 3010 davant la porta 4016. Com s'anirà veient, aquesta obra forma part del projecte dut a terme cap a l'any 1968.

Fig. 69. Vista des de ponent del sondeig I, un cop excavat el paviment de formigó (u.e. 100)

Fig. 70. Vista des de llevant del tall de ponent del sondeig I, un cop excavada la unitat 102.

Pel que fa a la unitat 106, era la superfície d'arrasament del mur 3001 un cop oberta la finestra 4002. En el decurs de les obres esmentades es va realitzar un esvoranc en el mur que va assolir les cotes del paviment on, per aquest motiu, es va documentar la unitat 106. Com en el cas de la unitat 101, aquesta estructura va ser reforçada i protegida amb una capa de morter ben dura per sobre de la qual es va disposar el formigó del paviment. D'aquesta manera era palès que en el decurs d'aquelles obres es van utilitzar dos materials d'unió ben diferenciats. D'una banda, el morter de calç i de l'altra el formigó, que es va utilitzar únicament per als paviments i per a l'arrebossat de les parets.

La unitat 102 era un nivell de pedres de mida petita sense treballar i disposades de manera desordenada per tota la superfície del sondeig i, probablement de tot l'àmbit, adossant-se al nivell de la superfície de les unitats 101 i 106. Les pedres es trobaven encara barrejades amb regalims del mateix morter descrit més amunt, a més d'alguns fragments de totxana, fet que ens mena al mateix horitzó cronològic que la refacció 101, cap a l'any 1968. Cobria un nou rebliment, la unitat 104, aquest cop format per grans blocs de pedra sense treballar, on enca-

ra s'hi trobaven fragments de totxana.

Probablement, van ser les dimensions d'aquests grans blocs de pedra que, com veurem, s'aniran trobant en tots els sondeigs formant part del terreny natural, les que van fer desistir, al segle passat, de rebaixar el sòl en aquest àmbit, tornant a reblir l'esvoranc realitzat (103) amb les unitats 102 i 104, formades per material extret del mateix indret.

Per sota de la unitat 104 es va trobar un nivell de graves i esquists de mida molt petita (105), amb presència d'algun bloc de pedra de mida més gran. Com s'anirà veient, aquest estrat es va trobar absolutament en tots els sondeigs i, completament estèril, es va determinar que es tractava d'un primer nivell geològic existent abans d'assolir la roca que es podia observar des de l'exterior de la casa. En aquest sentit, aquesta hipòtesi es va poder corroborar en el decurs de la neteja de la rasa realitzada en el perímetre interior de l'era petita.

Després d'excavar prop de 20 cm de potència d'aquest darrer estrat per tal d'assegurar-ne l'esterilitat es va decidir donar per acabat aquest sondeig, a una profunditat de 90 cm.

En acabar els treballs i un cop documentats tots els elements exhumats es va tornar a cobrir el sondeig realitzat, tal i com se'ns havia sol·licitat des de l'Àrea de Recerca Històrica.

Interpretació

L'element més antic documentat en aquest sondeig és la unitat 106, corresponent a part del llenç sud-oest de la casa i molt reformat com a conseqüència de l'obertura de la finestra 4002.

Aquesta obertura correspon, d'altra banda, a

Fig. 71. Vista des del nord del sondeig I, un cop finalitzats els treballs.

l'altre horitzó establert en el decurs dels treballs realitzats a l'àmbit A1, i datat de *c.* 1968 pel material emprat, la totxana. En aquest àmbit les obres van consistir en un rebaixament de terres que es va aturar, probablement en començar a trobar blocs de pedra de dimensions molt grans, difícil tant de picar com d'extreure. Desconeixem, d'altra banda, l'extensió real d'aquest rebaixament; si va afectar tot l'àmbit, amb la intenció de donar-li més alçada o si es va tractar d'un rebaixament més localitzat, amb la intenció, potser, de comprovar els fonaments de la casa. Sigui com sigui, l'esvoranc 103 va ser reblert amb el mateix material extret, les unitats 102 i 104. Abans, però, en haver deixat descalçades les unitats 101 i 106, van ser re fonamentades amb morter de calç.

Sondeig II

El segon sondeig es va realitzar a l'angle de migdia de l'àmbit D1, a tocar dels tancaments sud-est (3012) i sud-oest (3001). Es va fer de planta quadrada i va mesurar 1,6 m de costat.

El paviment, com en els àmbits A1 i C1 era de formigó (200), molt més gruixut, però, que el que s'havia extret en el primer sondeig, ja que

en aquest indret feia entre 8 i 15 cm de gruix. Cobria, a diferència del sondeig anterior, un nou paviment (201, fig. 72), enllosat, format per grans peces de pedra rectangulars unides amb morter de calç i sorra, molt escàs i molt pobre en calç. En aquest sentit, l'enllosat s'havia disposat sobre un llit de morter similar al descrit, del qual gairebé no se'n va trobar cap rastre, amb l'excepció d'algun nòdul de calç sobre la preparació del paviment, la unitat 202.

Pel que fa a la preparació 202, estava formada per argila i sorra, era de consistència molt flonja i poc compacta, feia prop de 10 cm de potència i s'adossava als paraments 3001 al sud-oest i 3012 al sud-est

Per sota de la preparació 202 es van trobar les unitats 203 i 204 (fig. 73) i 205. La primera d'aquestes unitats era una acumulació de carbons de mides considerables documentada a ponent del sondeig. Semblava tenir una planta ovalada, tot i que el costat de ponent restava amagat més enllà dels límits del sondeig. Aquests carbons es trobaven disposats sobre la unitat 205 i s'hi adossava la unitat 204, un estrat format per argila i sorra de color marró fosc amb diverses tonalitats segons els components.

Fig. 72. Paviment de lloses de pedra (201) localitzat en el segon sondeig, per sota del paviment 200.

Fig. 73. Vista des del nord-est del segon sondeig, abans d'iniciar l'excavació de la unitat 204.

Per les seves característiques i la seva situació dins la seqüència estratigràfica, va ser interpretat com el nivell d'amortització de l'estrat al qual cobria, la unitat 205, un paviment de terra batuda format per argila i sorra, de consistència tova però compacta i de color marró més clar que l'estrat anterior. En aquest sentit, és ben probable que calgui interpretar els carbons 203 com les restes d'una llar que amb el temps hauria estat amortitzada per la unitat 204, igual que el paviment.

El paviment 205 cobria la unitat 208 (fig. 74), s'adosava a la superfície d'arrassament de la unitat 206 i es perdia cap a migdia. La unitat 206 era una estructura de la qual van restar al descobert tres carreus de mida mitjana lligats amb argila, que sobresortien respecte del parament 3012, tot i que seguien la mateixa orientació. Es localitzava només a l'extrem nord-est del sondeig, i, a migdia, restava totalment interromput de tal manera que, en aquest costat, el parament 3012, a més de recolzar-hi s'hi adossava. Tot semblava indicar doncs que es tractava de les restes d'un mur anterior, del qual en restaven ben pocs vestigis.

Atesos els resultats obtinguts en aquest sondeig

Fig. 74. Vista des del nord del sondeig II un cop finalitzats els treballs.

es va obrir el sondeig VII per tal de poder resseguir precisament l'estructura 206 i poder-la interpretar. Malauradament, els resultats d'aquest darrer sondeig van ser negatius i no es va poder retrobar aquella estructura.

A migdia del sondeig i per sota de 204 va aparèixer la unitat 207, una rasa que corria paral·lela al tancament sud-oest de l'àmbit (3001) a una distància de prop de 75 cm. Donat el poc tram de què es disposava es feia difícil de dir si es tractava de la rasa de fundació del mur 3001 o bé del mateix pendent del terreny natural. D'una banda, la rasa 207 estava reblerta per la unitat 208 i aquesta darrera cobria ja el terreny natural. De l'altra, la rasa naixia just a l'altura de l'extrem de migdia de la unitat 206. Així, donat a més, que a la cantonada es va poder observar que els murs 3001 i 3012 eren solidaris entre sí, l'explicació més plausible és que es tracti de la rasa de fundació d'ambdós murs que, a migdia, s'aprofundia cercant el terreny estable, mentre que a tramuntana, en trobar-se l'estructura 206, aquesta s'aprofitava com a banqueta de fundació.

Finalment, un cop esgotat el sediment arqueològic i registrades i documentades totes les unitats exhumades el sondeig es va tornar a tapar i es va disposar de nou l'enllosat 201.

Interpretació

Aquest sondeig ha permès identificar quatre horitzons cronològics cap dels quals ha pogut ser datat de forma absoluta ja que l'excavació no ha proporcionat material útil en aquest sentit.

L'element més antic el constitueix l'estructura 206, formada per quatre pedres escairades i orientades de nord-est a sud-est. Recolza so-

bre el terreny natural (208) i es aprofitada com a base de fonamentació del mur 3012. Malauradament, no s'ha pogut posar en relació amb cap altra estructura i no té continuació, ni cap a migdia, on resta escapçat a l'altura de la trinxera 207, ni cap a tramuntana, ja que no es va retrobar en el sondeig VII. Així doncs, aquesta estructura resta per interpretar, podent-se d'una casa anterior.

L'únic element ceràmic que ha permès establir una datació ha estat un petit fragment de ceràmica blava catalana recuperada del setè sondeig, d'un estrat molt similar a la unitat 205. D'aquesta manera, no es descarta la possibilitat que la unitat 206 formi part de les estructures d'una casa anterior a l'actual.

El següent paquet estratigràfic el conforma la trinxera 207, la construcció dels murs 3001 i 3012 (solidaris entre si) i la disposició del paviment 205, de terra batuda, amortitzant les restes de l'estructura 206. Aquest horitzó és el que fins ara s'ha associat a un moment indeterminat del segle XVII, possiblement de la primera meitat d'aquell segle, a jutjar per la inscripció de la clau de la porta d'accés.

El paviment de terra batuda va ser amortitzat

en el decurs d'aquell mateix segle pel rebliment 204, per sobre del qual es va disposar l'enllosat 201, en algun moment de finals del segle XVII o principis del XVIII.

Finalment, en aquest àmbit també es poden anar resseguint les obres efectuades a la dècada de 1960. En aquest indret, primer es van arrebossar les parets amb ciment i finalment es va disposar un gruix considerable de formigó (200) en el terra. Com veurem en el següent capítol, l'envà de ponent d'aquest àmbit, també correspon a aquest moment.

Sondeig III

Aquest sondeig, de planta rectangular (1,6 x 1,1 m) es va obrir a l'angle de migdia de l'àmbit F1, a tocar dels tancaments de migdia (3001) i llevant (3004) de la casa. Es tracta doncs de la cantonada de la casa pairal, de manera que la seva excavació serviria per determinar les relacions entre els dos murs perimetrals, a més de per comprovar l'existència d'estructures anteriors a l'edifici existent.

En aquest àmbit, així com també al passadís B1 (700), o a l'àmbit D1 per sota del formigó (200), el paviment era de grans lloses de pedra

Fig. 75. Angle de migdia de l'àmbit F1, on d'aprecien les mesures d les lloses del paviment.

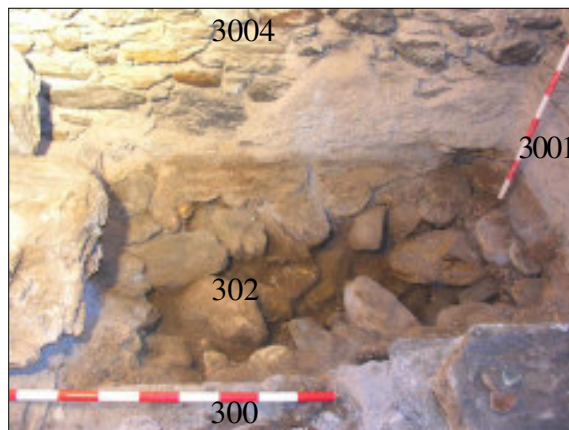

Fig. 76. Vista des de ponent del tercer sondeig, un cop excavat el rebliment 301.

(300) unides amb morter de calç que, precisament en aquest angle de la casa, eren excepcionalment grans i primes (fig. 75). De fet, el sondeig realitzat en aquest àmbit es va obrir en la superfície que ocupava una d'aquestes grans lloses que, abans d'alçar-se va caldre dividir en dos.

Per sota, va aparèixer el rebliment 301, un nivell format per argila i sorra, de color marró fosc, tou i poc compactat que, regularitzat, servia de preparació per a la col·locació de l'enllosat 300. Cobria, a uns 20 cm per sota del nivell de circulació, un nou rebliment, la unitat 302 (fig. 76), format per còdols de mida gran i mitjana barrejats amb argila, disposat de forma barroera, però al mateix temps intencionada, probablement amb l'objectiu d'elevat el nivell del sòl. Cal recordar en aquest sentit que les cotes del terreny natural, visibles a la façana de migdia i llevant (fig. 6,12), davallaven sobremanera en aquest indret de la casa.

Per sota del rebliment 302 i a uns 60 cm per sota del paviment de lloses es va trobar un estrat de superfície força regular, la unitat 303, de color marró i consistència tova però compacta, que va ser interpretat com un paviment de terra batuda (fig. 77), assimilable a la unitat

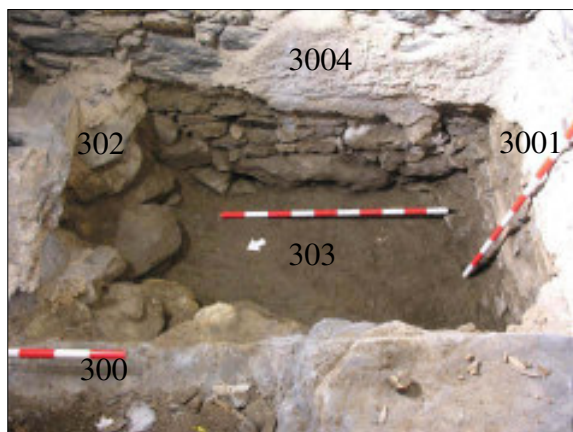

Fig. 77. Sondeig III un cop excavada la unitat 303.

205. Finalment, com passava en el sondeig anterior, per sota d'aquesta darrera unitat apareixia ja el terreny natural (105), a uns 90 cm per sota del paviment de lloses inicial. Val a dir que la unitat 303 va ser excavada només a la meitat de migdia del sondeig, per tal de poder deixar constància de totes les unitats exhumades. Tot i això es va poder comprovar que els murs 3001 i 3004 recolzaven sobre el terreny natural. D'altra banda, tot i que en aquest punt va ser difícil de veure, la cala 8 oberta en aquest indret va permetre veure que aquests dos murs eren solidaris entre si.

Com en els altres casos, però, un cop documentades i fotografiades van ser cobertes de nou amb la mateixa terra extreta.

Interpretació

En aquest sondeig s'han documentat dos horitzons cronològics, registrats també en els dos anteriors. El primer correspon a les façanes de la casa pairal, les unitats 3001 i

Fig. 78. Vista, des de llevant, del sondeig III un cop finalitzats els treballs.

3004 i al primer paviment associat a l'edifici, la unitat 303, de terra batuda, consistència tova però compacta i localitzat a cotes inferiors a les del sondeig II, fet, d'altra banda habitual en aquesta mena d'habitatges.

El següent horitzó cronològic ja ve determinat per les unitats 300 i 301, és a dir, pel conegut paviment de lloses de pedra (300), que en aquest indret era de dimensions considerables. Llavors, s'havia volgut anivellat el paviment arreu de la casa, per la qual cosa, a l'àmbit F1, havia calgut elevar-lo per mitjà del rebliment 301.

Sondeig IV

El quart sondeig, de planta quadrada i 1,7 m de costat, es va obrir a l'angle de ponent de l'àmbit G1, a tocar dels tancaments nord-oest (3013) i sud-oest (3015), és a dir, a tocar també de la tina d'oli que es trobava integrada dins la fàbrica d'aquest darrer parament (fig. 26).

Va proporcionar un únic estrat, la unitat 400, formada per argila, sorra i petits esquists de pissarra. De consistència molt dura i compacta, es tractava del paviment actual de l'àmbit. Un cop excavat es va poder documentar a entre 30 i 40 cm per sota del nivell de circulació actual, el terreny natural que, com hem anat veient, estava format per còdols rierencs barrejats amb esquists de pissarra. Hi recolzaven els murs 3013 i 3015, així com també la tina d'oli 3026.

Interpretació

Com s'acaba de veure, l'excavació d'aquest sondeig va proporcionar un sol estrat i, per tant, un únic horitzó cronològic, que, donat que no es va recuperar cap material arqueològic,

no es va poder situar cronològicament. És clar que la unitat 400 havia actuat en els darrers anys com a paviment, però se'n desconeix la funció original o fins i tot si en algun moment aquest àmbit ha estat objecte d'obres i la unitat 400 n'és el resultat.

D'una banda, es probable que, en refer el mur de tramuntana, en el projecte de les obres efectuades en el decurs de la dècada de 1960, es plantegés reformar també tots els àmbits de tramuntana, no només el C1. Així, és possible que en aquell moment, com va passar en l'àmbit A1, s'arrenqués el paviment de lloses i es deixés a la vista el següent estrat que, d'acord amb la posició estratigràfica, correspondria al paviment de terra batuda documentat en els sondeigs III i IV. En aquest indret, en ser el que es troba a una cota més alta, és possible que el mateix paviment de terra

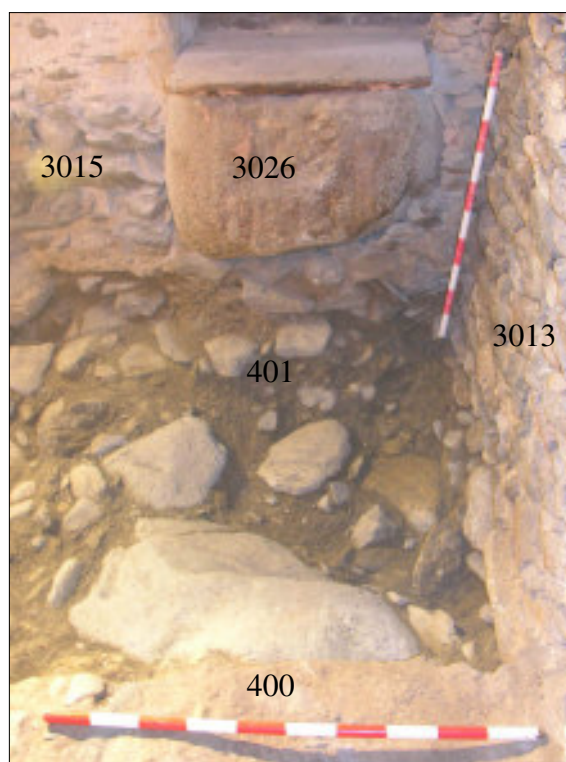

Fig. 79. Vista des del nord-est del sondeig IV, en el decurs de l'excavació de la unitat 400.

batuda fes de preparació de l'enllosat.

Malgrat tractar-se només d'una hipòtesi cal remarcar que la presència de nòduls de calç en la superfície de la unitat 400 i la seva cota respecte del passadís B1 permeten, si més, tenir-la força en compte.

Sondeig V

Aquest sondeig es va efectuar a l'extrem nord de l'àmbit E1. Tot i que en un principi s'havia plantejat l'obertura d'una rasa de dimensions similars a les descrites fins ara, i situat a l'angle nord de l'àmbit, aviat la troballa d'una possible estructura va menar a ampliar-lo cap a llevant. D'aquesta manera, el sondeig va acabar abraçant tota l'àrea compresa entre el tancament de tramuntana de l'àmbit (3003), el de ponent (3011), l'envà de migdia (3016) la porta que l'hauria connectat amb l'àmbit G1, la unitat 4018. Es va tractar doncs d'una àrea de planta trapezoïdal amb una llargada màxima de 6m i una amplada màxima de 2,5 m.

Com en el cas del sondeig anterior, en aquest àmbit es trobava una capa de terra barrejada amb presència de pedres de totes les mides, molt dur i compacta, la unitat 501 (fig. 80). Per sobre, en alguns punts, sobretot a tocar del

mur 3003, es trobaven algunes clapes de ciment (500), producte de les obres realitzades a la dècada de 1960.

Per sobre de la unitat 501 es podia distingir, al llarg de tot el sondeig, la rasa de fundació del mur 3003, la unitat 502, paral·lela respecte a aquest a uns 40 cm de distància. Estava reblerta per un nivell d'argila i sorra (503), molt flonja, amb presència abundant de fragments de totxana.

Un cop buidada, es va assolir el nivell de la banquetta de formigó del mur 3003, la unitat 504. Llavors, es va procedir a excavar el rebliment 501 per sota del qual, com en el cas anterior, es va trobar el terreny natural (105, fig. 81). En aquest sondeig es va decidir fer un petit tempteig a l'angle de ponent per tal d'assegurar l'esterilitat de la unitat 504 i comprovar definitivament que es tractava del terreny natural

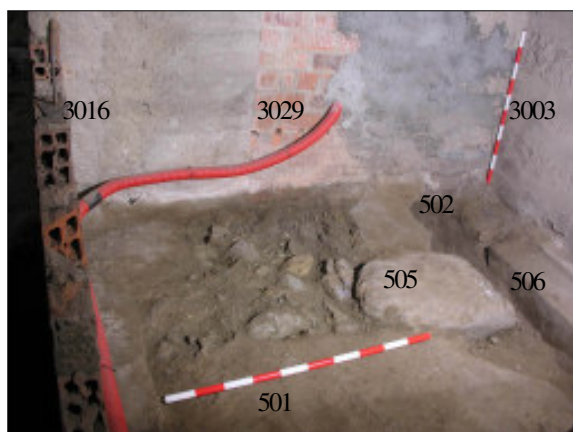

Fig. 80. Vista des de llevant del sondeig V, en iniciar l'excavació.

Fig. 81. Tempteig realitzar a l'angle de ponent del sondeig V.

Entre el tempteig esmentat i la rasa 502, abans d'iniciar el sondeig, es podien observar dos grans còdols (505) que, en el decurs de l'excavació de la unitat 501 van ser interpretats com la superfície d'arrasament d'un mur que, orientat d'est a oest, corria paral·lel al mur 3003 a una distància de prop de 60 cm respecte d'aquest.

Va ser arrel de la localització d'aquest mur que es va decidir ampliar el sondeig cap a llevant, deixant-ne al descobert un tram de prop de 4 m de llarg per 60 cm d'ample. Malauradament, es perdia cap a llevant, mentre que, tot i semblar continuar a ponent més enllà de l'envà 3029, en obrir-se el sondeig VI no es va poder retrobar.

Interpretació

L'element més antic documentat en aquest sondeig és el mur 505, orientat d'est a oest i

paral·lel al tancament de tramuntana de la casa. La manca de material associat no permet establir-ne la datació i, per tant, la interpretació no pot ser precisa. És possible, tant que es tracti del mur corresponent a una construcció anterior com el mateix mur de la casa Rossell que a la dècada de 1960, d'acord amb les explicacions de David Mas, es va tirar a terra per bastir la unitat 3003.

Sondeig VI

Aquest sondeig, de planta rectangular (1,2 x 1 m), es va dur a terme a l'angle nord de l'àmbit C1, a tocar dels límits de tramuntana (3003) i ponent (3002) de la casa pairal. Tot i que no havia estat previst, la troballa del mur 505 en el sondeig anterior i la possibilitat de retrobar-lo en aquest àmbit i ampliar-ne el coneixement van aconsellar assegurar-ne l'existència a l'extrem de ponent de la casa. Malauradament, l'existència del mur en aquest punt no va poder ser confirmada.

En aquest àmbit el paviment de formigó (600) feia prop de 20 cm de gruix. Cal recordar que es tracta d'una habitació amb el nivell del sòl 70 cm més elevat que la resta de la planta baixa, ja que es troba al capdamunt dels tres primers graons de l'escala que mena a la plan-

Fig. 82. Vista des de llevant de l'estructura 505.

Fig. 83. Vista des de migdia del reblliment 601 abans de la seva excavació.

ta noble.

Per sota, es trobava un rebliment (601) de color marró fosc i consistència tova i poc compacta, format per sorra, argila i fragments de totxana. La seva excavació va permetre determinar que es tractava d'un estrat d'anivellament per tal de disposar el paviment de formigó 600.

Per sota, apareixien les unitats 602, 603 i 604 (fig. 84), corresponents a la trinxera de fundació (604) del mur de tramuntana (3003), al seu rebliment (602) i a l'estrat al qual tallava (603). Pel que fa al rebliment 602 de la trinxera de fundació, no va proporcionar tampoc cap material i la seva excavació va deixar al descobert els fonaments de formigó del mur 3003, bastits per mitjà d'un encofrat del qual en restaven les empremtes.

L'amplada de la trinxera 604, de prop de 70 cm, va deixar molt poc marge per a l'excavació del sediment 603, poc compacte, format per argila, sorra i graveta. Com en els casos anteriors, cobria directament el terreny natural, documentat a mig metre per sota del nivell de circulació.

I, precisament va ser també l'amplada de la

Fig. 84. Vista des de migdia del sondeig VI un cop excavat el rebliment 601. S'observa clarament la trinxera de fundació (604) del mur 3003,

Fig. 85. Detall de límit de ponent del sondeig VI, un cop assolit el terreny natural. A mà dreta es pot observar com el mur de pedra 3002 és substituït per un bloc de formigó.

trinxera la que va impedir determinar la continuïtat del mur 505 per l'àmbit C1. Val a dir que la unitat 603 va proporcionar tres grans blocs de pedra similars als trobats a l'àmbit E1, en tot cas desplaçats, que podrien formar part de l'estructura 505. Tanmateix, també cal tenir en compte l'abundant presència d'aquest material al substrat geològic, de manera que és impossible determinar-ne la procedència.

D'altra banda, es va aprofitar l'obertura del sondeig en aquest indret per efectuar una cala a la paret, picant l'arrebossat de ciment (fig. 85). Aquest fet va permetre comprovar que el mur 3002 havia estat escapçat i unit amb 3003 per mitjà de formigó.

Interpretació

Els treballs realitzats en aquest indret només han permès identificar dos horitzons cronològics, el més antic dels quals correspon al rebliment 603, possiblement associat a l'antic paviment de la casa.

La següent fase ja ve representada per les obres efectuades a la dècada de 1960, quan s'enderroca el mur nord de la casa i s'obre la

trinxera 604 per bastir un nou mur, aquest cop de totxana i formigó. A continuació es va anivella el sòl per mitjà de la unitat 601 i es va disposar el paviment de formigó actual, la unitat 600.

Sondeig VII

Aquest sondeig es va realitzar a l'extrem de llevant del passadís B1. De planta rectangular, feia 1 m de llarg per l'amplada del passadís, que en aquest indret feia 2 m. Tot i que inicialment no havia estat previst, la troballa de l'estructura 206 a l'àmbit D1 i del mur 505 al D1, feien d'aquest indret un punt ideal per comprovar la continuïtat de 206 cap a tramuntana o bé de 505 cap a migdia. Els resultats obtinguts, negatius, van permetre descartar totes dues hipòtesis.

Novament, la seqüència estratigràfica era ben simple, ja que per sota del paviment de lloses 700 (fig. 86) apareixia un rebliment d'anivellament (701, fig. 87) de prop de 10 cm de gruix, color marró fosc i consistència tova, que cobria el terreny natural.

Fig. 86. Extrem de llevant del passadís B1 abans d'iniciar la intervenció arqueològica.

Fig. 87. Vista des de ponent del sondeig VII un cop finalitzada l'excavació.

Tanmateix, aquest va ser l'únic indret on es va recuperar un fragment ceràmic susceptible de ser identificat i datat. Es tracta d'un petit fragment de ceràmica blava catalana, producció que a Catalunya s'ha datat entre 1570 i 1670, tot i que habitualment apareix sempre en contextos del segle XVII.

Interpretació

Òbviament en aquest sondeig només s'ha identificat un horitzó cronològic, situable en algun moment del segle XVII. Com hem anat veient fins ara, la informació recuperada dels treballs realitzats a la casa no permet anar més enllà del segle XVII per a aquelles estructures que conformen la casa actual. En aquest sentit, la part de la data inscrita a la llinda de la porta i la ceràmica recuperada en el setè sondeig coincideixen en el segle en què fou construïda.

La troballa ceràmica, a més, ja permet afirmar sense reserves, que el paviment de lloses de pedra s'ha d'adscriure a aquest mateix segle, tot i que cal recordar l'existència, en els sondeigs II i III d'un paviment de terra batuda adossat als murs existents i, per tant, situable també en un moment molt proper.

Sondeig VIII

El vuitè sondeig es va efectuar entre la casa del masover i l'era petita. Ja que no es podia treballar a l'interior d'aquelles construccions es va decidir fer un petit tempteig per tal de termina la seqüència estratigràfica en aquest indret, que va resultar ser molt minsa. Es va fer de planta rectangular (1,5 x 1,2) a tocar de la façana sud-est de la casa dels masovers i del mur que uneix les dues construccions.

Un cop enretirada la capa vegetal (800), de poc més de 5 cm de potència, es va trobar un empedrat (801), idèntic al que actualment es troba, reparat i restaurat al carrer dels Portals. Estava format per pedres i còdols allargassats i disposats de forma inclinada, de tal manera que el paviment assolía els 25 cm de potència, per sota de la qual es troba ja el substrat geològic.

Un rebaixament de pocs centímetres d'aquest darrer nivell va permetre observar com, tant la façana sud-est de la casa dels masovers com el mur que s'hi adossa, recolzaven sobre el terreny natural, destacant, novament, l'absència de trinxeres de fundació o de banquetes o fonaments diferenciats dels

paraments.

Interpretació

L'absència de material en aquest sondeig no permet situar cronològicament l'empedrat que s'hi va documentar. D'altra banda cal destacar, de cara a futures obres, que en aquest indret hi ha una potència estratigràfica d'entre 20 i 30 cm.

Sondeig IX

Els dos darrers sondeigs es van efectuar a l'era gran, en dos dels diferents espais destinats a les corts. Donat l'estat en què es trobava aquesta construcció i les limitacions que oferia, es van obrir, com en el cas del vuitè sondeig, amb un objectiu bàsic, determinar la potència del sediment arqueològic i la seqüència estratigràfica per tal de deixar-ne constància de cara a futures obres.

De planta gairebé quadrada i un metre de costat, el novè sondeig es va obrir a tocar de del tancament sud-oest de l'era (3069), al

Fig. 88. Empedrat trobat en el decurs dels treballs realitzats al sondeig VIII.

Fig. 89. Vista des de llevant del novè sondeig, un cop extret el paviment de formigó i abans d'excavar el rebliment 901.

nord del canaló de desguàs que travessa longitudinalment aquesta construcció.

El paviment de tota la planta baixa era un potent nivell de formigó (900), d'entre 25 i 30 cm de gruix, que es va haver de picar amb un martell pneumàtic i sota el qual van aparèixer tres rebliments (901, 902 i 903) per sobre del terreny natural.

El primer (901), format bàsicament per argila, era de color marró clar i consistència tova però compacta. El segon (902), en canvi, era molt més tou i poc compacta. Presentava un alt grau d'humitat i una tonalitat molt més fosca, a més d'una composició més heterogènia, amb presència abundant de sorra i gravetes. Finalment el tercer rebliment (903), per sobre del terreny natural, era el més fosc, gairebé negrós, i també el més humit, probablement coma a conseqüència de la filtració dels purins de les corts.

El terreny natural es va trobar a exactament un metre per sota del nivell de circulació actual.

Interpretació

Novament la manca de material no permet

establir una evolució clara en aquest indret, tot i que es poden identificar clarament dos horitzons.

D'una banda, el paviment de formigó 900 deu correspondre també a les obres efectuades a la dècada de 1960. En aquell moment el rebliment 901 seria aplanat per tal de poder pavimentar l'àmbit P1.

D'altra banda, és probable que el rebliment 901 fos el paviment anterior al de formigó, de terra batuda i de color marró clar com a conseqüència de la descomposició de la palla. Els rebliments 902 i 903, per composició, semblen molt similars i potser van ser disposats de forma intencionada, amb gravetes abundants, per tal de filtrar el purins de les corts.

Sondeig X

El darrer sondeig, de planta quadrada i 1 m de costat, es va efectuar a l'espai nord de l'àmbit O1, a tocar del tancament sud-est del mur que subdivideix l'àmbit en dues menjadores (3075) i a uns 20 cm respecte del tancament sud-oest de les corts (3066), ja que en aquest indret es trobava un puntal que suportava l'empostissat del pallier.

Fig. 90. Vista del nord del novè sondeig, en el decurs de l'excavació del rebliment 903.

Fig. 91. Vista del nord de l'empedrat trobat a l'àmbit O1.

Novament, i com s'ha descrit més amunt, el paviment era de formigó (1001), aquest cop gravat amb circumferències i de poca potència. Cobria un empedrat (1002) de factura molt barroera i sense lligar, probablement de cara a un millor aïllament. estava format per còdols i esquists disposats de forma inclinada, sense morter, sobre una preparació (1003, fig. 92) d'argila, sorra i gravetes trobada a uns 20 cm per sota del paviment de formigó.

Aquest darrer estrat feia només de 2 a 4 cm de gruix i cobria un rebliment (1004) format per argila sorra i blocs de pedra de totes les mides que cobria, a manera de rebliment d'anivellament, el substrat geològic, a uns 80 cm per sota del paviment de formigó.

Interpretació

Els resultats obtinguts són molt similars als del sondeig anterior, tot i que en aquell cas no es va localitzar l'empedrat, fet que es pot utilitzar per cercar la funció original del cos nord de l'era com a habitatge i del sud com a ampliació per al bestiar, hipòtesi que, ara per ara, no es pot confirmar. Sigui com sigui, aquest empedrat, la seva preparació i el rebliment d'anivellament trobat en darrer lloc correspondrien al segon horitzó cronològic identificar en aquest indret, de la primera meitat del segle XVII.

Fig. 92. Vista des del nord-est del sondeig X, abans d'iniciar l'excavació del rebliment 1003.

Fig. 93. Vista des del nord del sondeig X en el decurs de l'excavació del rebliment 1004.

I, com en el cas anterior, el paviment de formigó (1000) corresponent al segon i darrer horitzó, ha estat associat, com en el cas anterior, a les obres efectuades a la dècada de 1960.

V.2. CALES ALS PARAMENTS (fig. 67-68)

Quant a les cales als paraments, han permès, com s'esperava, deixar clares les relacions entre els murs i envans de la casa, així com també s'han pogut establir diferents tipus de fàbriques, essent el mur de pedra la principal i més abundant, però localitzant-se també envans de pedra en sec lligada amb trama de fusta i dos tipus més d'envans fets amb totxana amb diferents lligams. Les primeres conclusions apunten al fet que les façanes actuals corresponen a la casa original i, per tant, cal descartar la possibilitat d'afegitons adossats *a posteriori*, si més no en planta. A més, l'estudi de la disposició i relacions de les diferents fàbriques esmentades ha permès aportar informació sobre l'evolució i obres realitzades en aquest edifici.

Cala 1 (fig. 94)

Aquesta cala es va obrir a l'angle nord de l'àmbit A1, amb la idea de fer un primer apropament a la fàbrica del perímetre de la casa. A més de poder documentar la fàbrica del tancament nord-oest (3002), també es pretenia començar a determinar els diferents tipus de fàbriques, com ara la dels envans amb els quals s'havien anat efectuant les darreres redistribucions de l'interior de l'habitatge. En aquest cas, la del envà 3018.

Es va obrir una franja de 30 cm d'amplada a una alçada d'1,2 m, amb una llargada de 22 cm a l'envà 3018 i de 20 cm més al mur 3002. Per sota d'una capa de ciment (2001) de pocs mm de gruix que cobria tot el perímetre interior d'aquest àmbit, i que es va haver d'extreure amb l'ajuda d'un martell pneumàtic, es va poder observar la fàbrica dels dos murs.

D'una banda, al nord-est (3018), el ciment

2001 cobria les totxanes de 30 x 15 cm disposades planes, de manera que l'envà feia 30 cm de gruix. De l'altra, al nord-oest, la unitat 2001 cobria un mur d'esquists de mida mitjana i petita disposats de forma desordenada, sense seguir filades.

Val a dir que el ciment es trobava també a les juntes de les pedres, per la qual cosa es pot deduir que en arrebossar les parets, probablement a la dècada de 1960, abans es van repicar les parets, com passava també a les façanes exteriors.

Interpretació

El primer horitzó cronològic determinat en aquesta cala el constitueix el mur de pedra 3002, format per esquists de mida petita i mitjana la unió entre els quals no es va poder determinar.

La següent fase es pot situar a la dècada de 1960. Probablement en aquest moment es va repicar a consciència l'arrebossat de calç d'aquest àmbit, per després poder treballar millor amb el ciment. Llavors es va bastir el mur 3018 amb la porta 4013 i es va arrebossar amb la capa de ciment 2001. Com ja s'ha vist més amunt, les obres van afectar també al subsòl, ja que també cal adscriure a aquest horitzó el paviment de formigó 100,

Fig. 94. Detall de la cala 1, oberta a l'àmbit A1.

documentat en excavar el sondeig 1 i disposat abans d'arrebossar les parets.

Cala 2 (fig. 95)

A l'extrem de migdia del tancament sud-est de l'àmbit A1 (mur 3010), la seva obertura responia a l'objectiu d'identificar la fàbrica de la porta existent en aquest indret, que hauria connectat aquest àmbit amb el D1.

Situada, com gairebé totes les cales que es realitzaran a la casa, a una alçada d'entre 120 i 150 cm abraçava 15 cm a banda i banda de la cantonada, el mínim per identificar-ne la fàbrica. Així, per sota de l'arrebossat de ciment descrit a la cala anterior, es va trobar de nou totxana (2002) enlloc de pedra.

Interpretació

Com s'acaba de veure a la cala anterior, aquesta mena de totxana, amb sis forats i disposada plana, és indicativa de les obres realitzades a la dècada de 1960, per la qual cosa es pot afirmar que en aquell moment es va decidir regruixis el mur 3010 adossant-hi un envà de totxos.

Cala 3 (fig. 95)

Aquesta cala es va realitzar a l'angle oposat

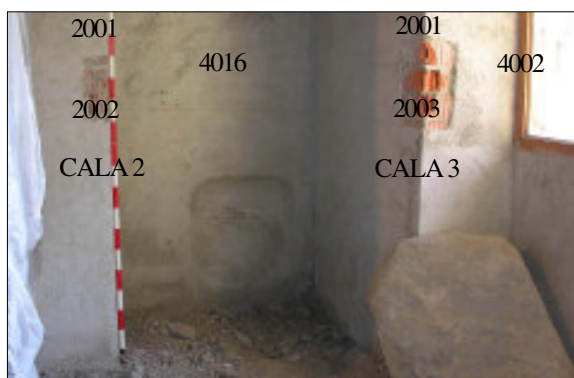

Fig. 95. Vista des de ponent de les cales 2 i 3.

de la porta 4016, davant de la cala 2, a la mateixa alçada i amb mides similars. A més, la seqüència estratigràfica va resultar idèntica a la que acabem d'explicar, trobant, per sota de l'arrebossat de ciment (2001), envà de totxana (2003) a banda i banda de la cantonada.

Interpretació

És palès doncs que dins el projecte de les mateixes obres, es va eixamplar la finestra 4002, de la qual se n'han documentat els brancals fets amb totxanes (2003).

Cala 4 (fig. 96)

La quarta cala es va obrir a l'angle de ponent de l'àmbit D1, amb la intenció d'identificar el tapiat de la porta 4016 a més de poder observar la cara interna de la façana de migdia (3002). Val a dir en aquest punt que la porta 4016 a migdia i la refacció del mur 3003 a tramuntana, van impedir poder determinar si el cos de ponent de la casa era coetani o posterior a la resta de l'edifici. Com veurem a les conclusions generals, però diversos indicis ens duen a pensar que es tracti una sola casa en tot moment.

Novament, es va obrir a una alçada d'entre 120 i 150 cm, així és, amb una amplada de 30 cm, abraçant una llargada d'1 m del tancament de migdia (3001) i de 52 cm del de ponent, és a dir del tapiat de la porta 4016.

A diferència de l'àmbit A1, el D1 presentava una capa de pintura de color ocre (2004), tant sobre l'arrebossat de ciment (2005) de la paret de migdia com del de la de ponent (3023), la unitat 2006. En picar els arrebossats es va poder observar la fàbrica de pedra de migdia i la de totxana del tapiat de la porta.

Fig. 96. Detall de la cala 4.

Interpretació

S'han identificat dos horitzons cronològic. El primer correspon a la façana de migdia (3001) que, com s'havia vist a la de ponent, també havia estat repicada en aquest indret en el decurs del següent horitzó, situat també a la dècada de 1960. En aquest àmbit les obres van consistir, primer, en el repicat del tram de ponent del mur 3001, ja que no s'hi han trobat restes de cap arrebossat de morter. En segon lloc, es va arrebossar aquesta paret amb una capa de ciment de prop de 4 cm (2005). A continuació es va tapiar la porta 4016, ja que l'envà de totxanes 3023 s'adossava a la capa de ciment 2005. Finalment s'arrebossava amb ciment (2006) aquesta darrera unitat i es passava una mà de pintura ocre (2004) per tot l'àmbit.

Cala 5 (fig. 97)

Aquesta cala es va realitzar a l'angle de llevant

de l'àmbit D1, a la mateixa alçada que les anteriors i abraçant 130 cm del mur de migdia (3001) i 190 cm del de llevant (3012).

La seqüència estratigràfica documentada va resultar molt similar a l'anterior, tot i que en aquest cas no s'havia repicat l'arrebossat anterior. Així, sota la capa de pintura ocre (2004) es trobava l'arrebossat de ciment 2005 que, en aquesta cala, cobria un arrebossat de morter de calç (2007) de color blanquinós amb abundància de graveta petita, la superfície del qual hauria estat lliscada. Aquest arrebossat s'endinsava per les juntes de les pedres dels murs 3001 i 3002, cobrint-los. La seva extracció va permetre que aquests dos murs eren solidaris entre si i que estaven units amb argila tova, poc compactada, de color marró fosc.

Interpretació

S'identifiquen els dos horitzons cronològics explicats per la cala anterior. El primer, en aquest cas, correspondria a la construcció dels

Fig. 97. Vista des del nord de la cala 5.

30. És impossible determinar si aquesta capa d'arrebossat és l'original, ja que les parets de la casa poden haver estat repicades en diversos moments de la seva evolució, fet que és impossible de detectar a partir de les cales realitzades. Tanmateix, com s'anirà veient, les capes de pintura detectades no són massa nombroses, per la qual cosa es creu que l'arrebossat és posterior al segle XVII. Potser del segle XVIII, a jutjar per la bonança que passa Andorra en aquest segle.

murs 3001 i 3012 que, en aquell mateix moment o potser després va ser arrebossat amb una capa de morter de calç (2007)³⁰. La següent fase, com ja s'ha vist, correspon a les obres realitzades en el decurs de la dècada de 1960, quan es va pavimentar el sòl de formigó i tot seguit es van arrebossar les parets amb ciment (2005) que, en aquest àmbit va ser cobert amb una capa de pintura (2004)

Cala 6 (fig. 98-99)

Aquesta cala es va dur a terme, en part al tancament nord del passadís B1 i en part ja al mur nord de l'àmbit F1, amb l'objectiu de poder determinar la relació entre els murs 3013, 3014, 3015. D'una banda, des de l'àmbit E1 s'observava un esvoranc difícil de comprendre en la junta entre els murs 3013 i 3014. De l'altra, els plànols ens van confondre

Fig. 98. Detall del sector de ponent de la cala 6, on es pot observar l'extrem de migdia del mur 3013.

en representar-se el mur 3013 amb un gruix major del que realment tenia. L'única manera de treure'n l'entrellat era deixant a la vista el parament en aquest indret, que és el que es va fer.

Es va obrir doncs, part de la cala a ponent del mur 3013, entre els 110 i els 170 cm i una amplada de 70 cm (fig. 98). I, de l'altra part del parament de migdia del mur 3015, ja a l'interior de l'àmbit F1, des de la cota 0 fins a 170 cm d'alçada.

Es va excavar un arrebossat de calç (2008), molt similar al descrit a la cala 5, però en molt mal estat de conservació, ja que es desprenia amb molta facilitat. Per sota, es va poder esclarir la relació entre els murs esmentats. D'una banda, es va poder observar l'extrem de migdia del mur 3013, a l'altura de la porta 4019, i per tant, corregir en planta la seva amplada. D'altra banda, es van poder veure les relacions dels murs 3014 i 3015 respecte de l'extrem esmentat. A llevant, s'hi adossava el mur 3015 i, a ponent, també s'hi adossava el mur 3014.

Finalment, també es va poder observar com la tina 3026, que es trobava, a l'àmbit G1, integrada a la fàbrica del mur 3015, es veia també en el parament de migdia d'aquell mur.

Interpretació

L'obertura de la cala sis va permetre esclarir un dels punts més complicats de la casa. D'aquesta manera, tant si la casa original era de dos o bé de tres cosos, de ben segur el mur 3013 n'havia dividit dos. Aquesta estructura, igual al mur 3012³¹ i, per tant, solidària

31. Vegeu resultats obtinguts al sondeig VII.

32. Vegeu resultats obtinguts a la cala 5.

de 3001³², corresponia doncs a la fase més antiga determinada a la cala 6.

En el decurs del següent horitzó, de cronologia impossible de determinar, es van dividir els cossos central i de llevant en quatre espais diferenciats, els actuals àmbits E1, G1 B1+D1 i F1, per mitjà dels murs 3014 i 3015. Finalment, cal tenir en compte una darrera dada que aporta una mica més de llum a la cronologia relativa de l'arrebossat de morter de calç (2008). Aquesta unitat es trobava a clapes pel límit nord del passadís B1 i en tot el perímetre interior de l'àmbit F1 per la qual cosa cal situar-lo o bé en el decurs del segon horitzó cronològic esmentat o bé en un moment posterior.

Cala 7 (fig. 100)

Aquesta cala es va dur a terme a la cantonada

de llevant de l'àmbit F1 amb l'objectiu de poder establir la relació entre els tancaments sud-est (3004) i nord-oest (3015) de l'àmbit.

Donat que l'arrebossat es trobava en molt mal estat a la part inferior, es va optar per fer una neteja dels murs en aquest indret, obrint tota l'amplada del mur 3015, des de la porta 4020 fins al mur 3004 i des de la cota 0 als 170 cm d'alçada. pel que fa al mur 3004 es va obrir un tram de 30 cm d'amplada i la mateixa alçada.

Es va excavar el mateix arrebossat descrit a la cala 6 (2008), per sota del qual es podia observar la fàbrica dels dos murs 3004 i 3015, aquest darrer adossat al primer. val a dir que no es podia observar cap diferència entre les dues fàbriques, ja que el tipus i la mida de les pedres que el conformaven, així com l'argila de color marró fosc, tova i poc compacta que

Fig. 99. Vista, des de llevant, del tancament nord de l'àmbit F1 (3015), on es va efectuar la cala 6.

Fig. 100. Vista des de ponent, de l'angle de llevant de l'àmbit F1, on es va obrir la cala 7.

les unia eren molt similars.

Interpretació

L'obertura d'aquesta cala va permetre corroborar els resultats obtinguts en el decurs dels treballs realitzats a la cala 6. es van documentar els mateixos horitzons cronològics, el primer representat pel mur 3004 i el segon pel mur 3015 i l'arrebossat 2008.

Cala 8 (fig. 101)

Es va obrir a l'angle de migdia de l'àmbit F1 per tal de comprovar el lligam entre els murs sud-est (3004) i sud-oest (3001) de la casa. Situada entre els 120 i els 150 cm d'alçada, abraçava un tram d'1 m del mur 3001 i un altre tram de la mateixa llargada del mur 3004.

Un cop excavat l'arrebossat 2008 es trobava ja la fàbrica d'ambdós murs, que eren solidaris entre si, tal i com s'havia pogut comprovar en obrir el sondeig III en el subsòl d'aquesta mateixa cantonada.

Interpretació

Novament retrobem els dos horitzons identificats més amunt, el primer representat

pels murs 3001 i 3004 i el segon per l'arrebossat 2008.

Cala 9 (fig. 102-103)

La novena cala es va excavar a l'angle de ponent de l'àmbit F1, a una alçada entre 150 i 170 cm i abraçant 1 m d'amplada del mur 3001 i 1 m més del mur 3012. L'objectiu era confirmar la relació entre aquests dos murs, determinada ja a la cala 5, a més de revisar la fàbrica del tancament sud-oest de l'àmbit.

De nou, sota l'arrebossat 2008 es va documentar la fàbrica dels dos murs, de pedra de

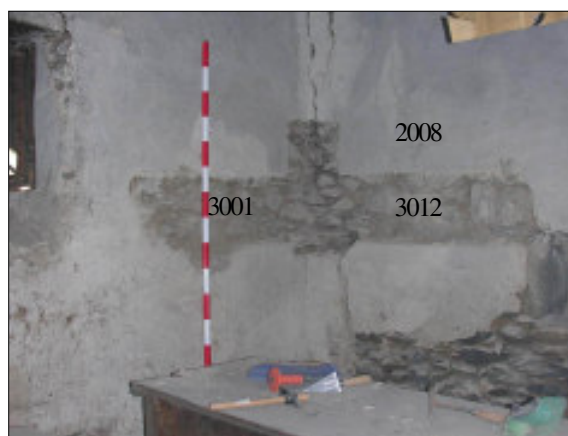

Fig. 102. Cala 9, oberta a l'angle de ponent de l'àmbit F1.

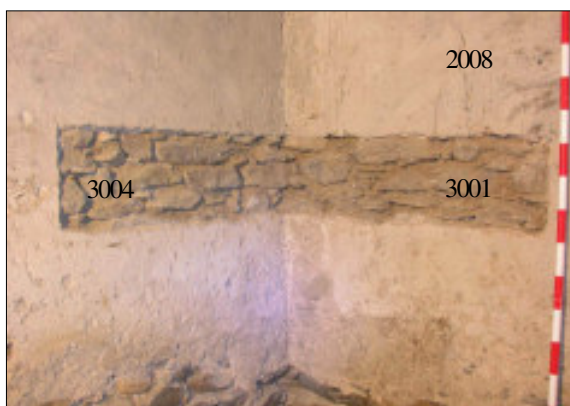

Fig. 101. Cala 8 oberta a l'angle de migdia de la casa.

Fig. 103. Detall de la cala 9, on es pot observar l'acabat de l'arrebossat 2008.

mida mitjana i petita unida amb argila de color marró fosc. Eren solidaris entre si.

Interpretació

Com en la cala anterior, els murs 3001 i 3012 són solidaris entre si, per tant, corresponen a un mateix horitzó cronològic que podem situar en algun moment del segle XVII.

Com s'ha anat comprovant en les darreres cales efectuades, l'arrebossat 2008 correspon a un segon horitzó cronològic, la datació del qual, ara per ara, és impossible de determinar.

Cala 10 (fig. 104-105)

Aquesta era la primera cala que es realitzava a la planta noble de l'immoble, concretament a l'angle de ponent de l'àmbit A2, abraçant un tram de mig metre d'amplada del mur 3001, a una alçada d'entre 100 i 150 cm respecte de l'empostissat. L'objectiu era veure si la fàbrica era la mateixa que la de la planta baixa i determinar si hi havia hagut alguna remunta. D'altra banda, en aquest punt s'obria un espai mort d'alçat rectangular a l'interior de la fàbrica de 3001, i es pretenia determinar-ne la funció o, si més no, la cronologia relativa.

En aquest indret el mur 3001 era cobert, en primer lloc per una capa de pintura blanca (2009), que cobria una capa d'enlluït de guix de prop de 2 cm de gruix (2010). Per sota, es documentava un arrebossat de ciment (2011) de 2 a 4 cm de gruix. Cobria directament el mur 3001 que, tot i haver estat repicat, conservava encara restes d'un enlluït de calç (2008) i graveta, probablement el mateix que s'havia anat trobant a les cales efectuades a la planta baixa de l'immoble. Pel que fa al mur, la fàbrica era la mateixa que la descrita a la planta baixa.

Interpretació

En aquesta cala es van poder identificar tres horitzons cronològics ben diferenciats el primer dels quals correspon a la fàbrica del mur 3001. En un moment posterior, com s'ha vist a la planta baixa, aquest mur va ser arrebossat amb la capa 2008 que, tanmateix va ser repicat en el decurs de la fase següent.

Aquesta darrer fase correspon, doncs, al repicat de les parets per a cobrir-les amb un arrebossat de ciment, la unitat 2011 i el seu acabat amb un arrebossat de guix. (2010). És en aquest moment que s'obre l'esvoranc al mur 3001, ja que l'empostissat, anterior a les

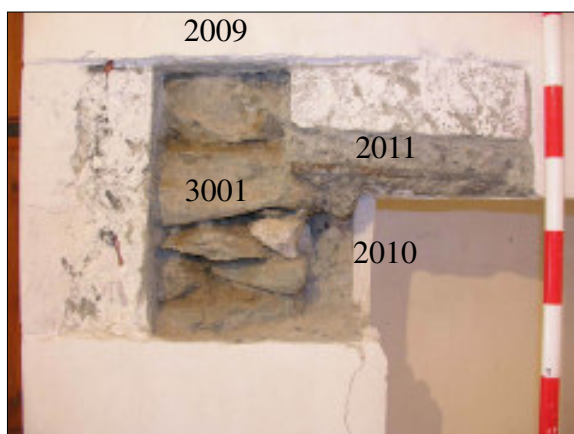

Fig. 104. Cala 10 amb testimonis dels diferents elements identificats.

Fig. 105. Vista des del nord del tancament sud-oest de l'àmbit A2 (3001), on es van obrir les cales 10 i 11.

obres, no es va disposar en aquest punt que, en canvi, sí va ser tractat amb les capes descrites.

Cala 11 (fig. 105, 106)

Aquesta cala es va obrir també al mur 3001, a l'angle de migdia de l'àmbit A2, entre la finestra 4021 i la porta 4044. Es va tractar d'una cala vertical, de 30 cm d'amplada i 200 cm d'alçada, per tal de poder identificar possibles remunes de la casa original. Aquesta possibilitat, si més no a la planta noble, va ser descartada.

La seqüència estratigràfica va ser molt similar a la descrita per la cala 10. Per sota d'una capa de pintura (2009) es trobava un enlluït de guix (2010), que en aquest indret només feia 1 mm de gruix. Aquesta darrera unitat cobria un potent arrebossat de ciment (2011), d'entre 3 i 60 cm de gruix, que cobria el mur 3001. Novament, entre la capa de ciment i el mur 3001 es podien observar les restes d'un arrebossat de calç repicat en algun moment.

Interpretació

Els horitzons cronològics identificats són

Fig. 106. detall dels estrats identificats a la cala 11.

Fig. 107. Vista des de ponent de la cala 12.

exactament els mateixos tres que els descrits a la cala 10. Val a dir, a més, que la factura del mur 3001 és la mateixa que la descrita fins ara, de manera que en aquest indret es descarta l'existència de remunes posteriors a la fàbrica original.

Cala 12 (fig. 107)

Es va obrir a l'angle de llevant de l'àmbit A2 a 120 cm d'alçada des de l'empostissat i de 30 cm de gruix. Abraçava 80 cm del mur nord-est (3031) que dividia el cos central del de ponent, i 40 cm del tancament nord-oest de l'àmbit, l'envà 3035.

Per sota d'una capa de pintura blanca (2009) es trobaven dues capes successives d'enlluït de guix, la primera (2012) d'1 mm i la segona (2013) de dos mm de gruix. Per sota, al nord-est, apareixia l'envà de totxanes 3035 mentre que al sud-est es trobava encara l'arrebossat de ciment (2011) descrit més amunt que, en aquest indret, feia 1 cm de gruix. Aquesta darrera capa cobria un parament de pedra de mida mitjana i petita disposada de forma desordenada i unida amb argila de color marró fosc, on encara hi restaven vestigis d'un arrebossat de calç anterior, que havia estat repicat.

Val a dir que l'envà de totxanes 3035 s'adossava directament al mur 3031.

Interpretació

Els treballs en aquest indret van permetre ampliar la informació que ja es tenia dels dos horitzons esmentats fins ara. El primer correspon a la construcció del mur de pedra 3031 i, el segon a la de l'envà de totxanes disposades de cantell 3035, situable en el decurs de les obres executades en el decurs de la dècada de 1960, quan el cos de ponent va ser dividit en els àmbits B1 i B2, completament reformats.

Cala 13 (fig. 108)

Aquesta cala es va obrir a l'angle de ponent de l'àmbit B2, a la mateixa alçada que les anteriors i abraçant 30 cm tant del límit sud-oest de l'àmbit (3035) com del nord-oest (3002). La seqüència estratigràfica va resultar força simple, trobant-se, rere una capa de pintura (2009), l'enlluït de guix (2010) descrit per a les cales 10, 11 i 12. Aquesta darrera capa cobria ja les fàbriques d'ambdós murs. En primer lloc es trobava l'envà 3035, de totxana disposada de cantell, com s'havia pogut observar a la cala 12. De l'altra, sembla

que l'envà 3035 s'adossava al mur de ponent de la casa (3002) que, a l'àmbit B2 havia estat folrat completament amb totxanes primes disposades de cantell (2014).

Interpretació

En aquesta cala només era visible el darrer horitzó esmentat fins ara, corresponent a les obres realitzades en el decurs de la dècada de 1960. En aquell moment, es van habilitar i reformar profundament els àmbits A2 i B2. En aquest darrer espai es van folrar les parets de pedra amb totxanes planes disposades de cantell, la unitat 2014 en el cas del mur 3002. Possiblement el motiu d'aquesta obra era uniformar les parets i aïllar-les de l'exterior el màxim possible.

Cala 14 (fig. 109)

La cala 14, també oberta entre 120 i 150 cm d'alçada, va abraçar completament el tancament de llevant de l'àmbit B2 (3031), a més de 40 cm del de tramuntana (3019), que el separava de l'escala que mena a la planta baixa. L'objectiu en aquest cas era identificar la fàbrica del mur 3031 en aquest indret i la relació amb els dos envans que distribuïen aquest cos en dos àmbits.

Fig. 108. Cala 13, oberta a l'angle de ponent de l'àmbit B2.

Fig. 109. Cala 14, oberta al mur de llevant de l'àmbit B2.

En aquest cas, sota la capa de pintura 2009 i dues capes d'enlluït de guix molt fines (2012 i 2013), es trobava l'envà 3019 al qual s'hi adossava la unitat 2015. Aquesta darrera, formada per totxanes fines disposades de cantell, com en el cas de la cala 13, folrava el mur de pedra 3031 al qual s'hi adheria per mitjà d'una capa de ciment (2016).

Interpretació

Les cales continuen aportant informació, sobretot referent al darrer horitzó documentat, que correspon a les obres de 1960. En aquest cas, a més del folre de totxanes que es disposa en els paraments de l'àmbit B2, sabem que el tancament nord (3019), que el separa de l'escala que connecta la planta baixa amb la noble, també va ser construït en el decurs d'aquell període. Així ens ho indica, si més no, el material que el constitueix, totxanes idèntiques a les localitzades a l'àmbit e1 de la planta baixa o als envans que delimitaven a tramuntana els àmbits A1 i D1.

Cala 15 (fig. 110)

La cala 15 va ser la primera de les cinc cales que es va obrir a la sala noble de la casa, l'àmbit D, amb l'objectiu de determinar la

Fig. 110. Cala 15, oberta al tancament nord-oest de l'àmbit D2.

fàbrica dels seus murs i de poder situar cronològicament les tres fornícules que s'hi obrien. En aquest cas la cala es va obrir a l'extrem de migdia del mur de ponent, a tocar doncs tant de la fornícula 3045 com de la llar de foc 3050. amb una amplada de 60 cm es troba entre els 120 i els 150 cm d'alçada.

Per sota d'una capa de pintura de color terrós (2016) es trobava una nova capa de color blanc (2017) que cobria l'enlluït de guix de la paret (2018). Per sota apareixia una fina capa de ciment (2019) que cobria, d'una banda, el mur 3031, de pedra de mida mitjana i petita unida amb argila, on no hi quedava rastre d'arrebossat de calç. D'altra banda, a l'extrem de migdia, el mur 3031 havia estat escapçat (2020) per a realitzar-hi l'obra de la fornícula 3045, els laterals de la qual es van acabar amb fragment de la mateixa totxana emprada en el decurs de les obres de 1960.

Interpretació

A banda del primer horitzó representat pel mur 3031, del qual la cala no en va aportar nova informació, aquests treballs van permetre seguir recopilant dades referent a les obres de 1960. En aquell moment doncs, i d'acord amb els materials emprats, també es va obrir la fornícula 3045 així com també les altres dues que s'obren en aquesta sala.

Per últim, tot indica que calgui situar un nou horitzó cronològic en un moment intermedi entre els dos esmentats, que correspondria a la llar de foc. Tot i que les rajoles de la mena que es troben en aquesta estructura es comencen a fer a finals del segle XIX, la seva producció s'allarga fins als nostres dies, de manera que s'havia contemplat la possibilitat que fos una obra recent. Tanmateix, cal descartar la possibilitat que es tracti d'una obra

de 1960, tant per estil com per què els plànols dels projectes d'aquesta casa preveïen la subdivisió d'aquest espai, de manera que la llar de foc ja hi era. D'aquesta manera cal obrir un nou horitzó cronològic, que podem situar en algun moment de la primera meitat del segle XX, sense poder precisar més.

Cala 16 (fig. 111)

Aquesta cala es va realitzar a l'altra banda de la llar de foc i, juntament amb les cales 14 i 15, havien d'aportar el màxim d'informació possible sobre el mur nord-oest d'aquest àmbit i sobre la llar de foc que, d'altra banda s'havia acordat de no tocar. La cala es va fer a una alçada d'entre 170 i 190 cm i una llargada d'entre 70 i 100 cm.

La seqüència estratigràfica era idèntica a la de la cala anterior, de manera que sota les dues capes de pintura ja descrites (2016 i 2017) apareixia ja l'enlluït (2018) que cobria directament una fàbrica de totxanes primes disposades de cantell, la unitat 2021. Tot i que s'esperava haver trobat el mur de pedra 3031 és ben probable que les obres realitzades per a l'obertura de la fornícula i per poder respectar la llar de foc van aconsellar folrar aquest tram amb totxana i tapar possibles

desperfectes ocasionats.

Interpretació

Totes les unitats documentades en aquesta cala, llevat de la llar de foc, cal adscriure-les a les obres realitzades a finals de la dècada de 1960.

Cala 17 (fig. 112)

Aquesta cala es va obrir al sector de ponent del mur nord (3036) de l'àmbit D2 o menjador per tal de poder determinar-ne la fàbrica. Es va obrir una franja d'1 m de llarg situada a una alçada d'entre 120 i 150 cm d'açada de manera que la cala en feia 30.

En aquest indret, així com també al tancament de llevant de la sala, encara es conservava l'arrebossat de calç que s'havia anat identificant en les cales de la planta baixa. D'aquesta manera, sota les dues capes de pintura esmentades més amunt (2016 i 2017) es trobava ja un arrebossat amb la superfície polida i tractada per a ser pintada (2022). Aquesta darrera unitat cobria una fàbrica desconeguda a la casa fins ara, un envà d'entramat de pedra i fusta (3036), fàbrica habitual en les divisions interiors de la casa

Fig. 111. Cala 16, oberta en el mateix mur que l'anterior, al costat nord de la llar de foc.

Fig. 112. Cala 17, oberta al mur 3036.

andorrana. Típica de la casa castellana i navarresa i coneguda també al sud de França, a Catalunya només es troba de forma puntual. Es tracta d'un tipus de parament constituït per llistons o taulons de fustes verticals paral·leles entre si a una distància d'entre 50 i 80 cm, espai que s'omple de diferents materials. En el cas que ens ocupa, pedra tosca de mida petita i mitjana i cascall lligat amb fang. Habitualment i com veurem a la cala 18, es col·loquen també llistons en diagonal per tal de donar més consistència a envans que fan entre 8 i 10 cm.

Interpretació

Donada la poca informació de què es disposa per al parament descrit, ara per ara, es creu convenient obrir un horitzó cronològic ben definit i associat a aquesta fàbrica. En el moment en què les següents cales aportin noves dades se'n podrà anar precisant una cronologia relativa que, en l'estat actual dels treballs, només es pot situar en un moment posterior a la dels murs de pedra.

Cala 18 (fig. 113)

Aquesta cala es va efectuar a la meitat d'llevant del tancament nord de l'àmbit D2 o menjador, que el separa de l'escala que mena al segon pis de la casa. Es va obrir una franja situada entre 120 i 150 cm d'alçada i tot el pany de paret de llarg, és a dir 227 cm.

Els resultats obtinguts van ser molt similars als de la cala anterior. Així, Sota les dues capes de pintura 2016 i 2017 es trobava l'arrebossat 2022 sota el qual s'identificava de nou l'entramat de fusta, aquest cop anomenat 3037. Els llistons estaven separats entre 60 i 70 cm, feien 8 cm de gruix i en tots els casos s'havia disposat un llistó en diagonal per do-

Fig. 113. Cala 18, realitzada al nord-est de l'àmbit D2.

nar més consistència a l'envà. Els buits estaven reblerts del mateix material que els descrits a la cala anterior.

Interpretació

Novament caldrà esperar a reunir totes les dades obtingudes de les cales per poder situar els envans fets amb entramat de fusta en un moment determinat de l'evolució de l'edifici. Ara per ara, com hem vist més amunt, cal situar-los en un horitzó a part, posterior a la construcció de les quatre façanes.

Cala 19 (fig. 114)

Es va obrir a llarg de tota l'amplada del tancament sud-est (3033) de l'àmbit D2 o sala noble, entre la porta 4041 i la fornícula 3044, situada entre 120 i 150 cm respecte l'empostissat. L'objectiu en aquest cas era determinar la fàbrica del mur determinar si presentava obertures o refaccions corresponents a altres horitzons cronològics.

La seqüència estratigràfica va resultar prou simple, ja que per sota de la capa de pintura de color terrós-verdós (2016) es trobava novament la capa de pintura blanca (2017)

identificada en les altres cales realitzades a l'àmbit D2. Aquesta darrera unitat cobria l'arrebossat de calç 2023, de prop de 2 cm de gruix i característiques idèntiques al documentat a la planta baixa. Cobria el mur 3033, també similar als murs de pedra descrits, amb el mateix tipus de lligam d'argila.

Aquest mur, al seu temps, presentava dues refaccions. D'una banda, a l'extrem nord i a 40 cm a migdia de la porta 4041 es trobava un tall o vora, corresponent a la unitat negativa 2024 i reparada amb maçoneria de calç i pedra (2025). Aquestes unitats van permetre determinar que la porta 4041 havia estat oberta *a posteriori*, tallant el mur 3033.

En segon lloc, i com ja s'havia pogut comprovar a les cales 15 i 16, la fornícula 3044 també havia estat tallada en el mateix mur i reparada amb totxanes (4026), fet que permetia adscriure-la a les obres realitzades a la dècada de 1960.

Per últim, cal dir que en el parament 3033 es van identificar dues lloses horitzontals molt primes que podrien haver indicat l'existència d'alguna llinda o bé d'alguna remunta posterior en sentit vertical. per aquest motiu es va

decidir ampliar la cala a l'altura de la llosa de tramuntana, tasca que no va aportar cap noca informació, ja que la fàbrica del parament no presentava cap alteració.

Interpretació

L'obertura d'aquesta cala ha permès identificar tres horitzons cronològics ben diferenciats. En primer lloc, el corresponent a la construcció del mur 3033 que, com s'ha vist a la planta baixa, era solidari de la façana de migdia (3001). D'altra banda, en el decurs dels treballs efectuats no s'ha identificat cap remunta ni canvi de parament, de manera que es pot afirmar que es tracta del mateix mur en totes dues plantes. Malauradament, la relació de solidaritat determinada en planta baixa a través de les cales 5 i 9, no es va poder determinar a la planta noble com a conseqüència de l'obertura d'una porta en aquest indret i de l'empaperat de l'àmbit F2, que s'havia demanat de no alterar.

Sigui com sigui, el següent horitzó cronològic ve determinat per l'obertura de la porta 4041, representada per la unitat negativa 2025 i el parament 2025. En aquest sentit, l'obertura d'aquesta cala va proporcionar dades de gran interès per a la reconstrucció de l'evolució de l'edifici, ja que es va poder associar l'obertura de la porta 4041 a la construcció de l'envà entramat 3037. Aquesta dada permetia començar a entendre una de les fases que fins llavors havien restat més desconegudes.

Per últim, el tercer horitzó representat en aquest indret el constituïa l'obertura de la fornícula 3044 que, com s'ha vist, cal associar a les obres de 1960 a partir del material emprat. Cal situar doncs les dues capes de pintura a partir d'aquest darrer moment.

Fig. 114. Vista des del nord de la cala 19, oberta al llarg del mur sud-est de la sala noble.

Cala 20 (fig. 115)

Aquesta cala es va obrir al repartidor de la planta noble o àmbit E2, davant de l'escala que hi mena i en l'envà que divideix l'àmbit transversalment en dos espais (3038). A una alçada de 120 c, la seva amplada, de 60 cm, corresponia a l'espai que hi havia entre la porta 4037 que menava a l'escala d'accés al pis superior i la que menava al lavabo situat en aquest àmbit.

La seqüència estratigràfica en aquest indret s'iniciava amb un paquet de sis capes de pintura (2027-2032) que, en l'ordre en què es van extraure, la primera era blanca, la segona ocre, la tercera novament blanca, la quarta ocre i les dues darreres eren de color clar, tot i que no es va poder determinar la tonalitat. La darrera d'aquestes capes de pintura, la unitat 2032, cobria l'arrebossat de morter de calç (2033) que cobria el parament en aquest indret (3038) que, novament, consistia en un entramat de fusta i pedra. L'arrebossat, però, a l'extrem de tramuntana, havia estat tallat (2034) per tal d'obrir la porta 4036 que actualment mena al lavabo, els acabats de la

Fig. 115. Vista de la cala 20, efectuada a llevant del vestíbul o àmbit E2.

qual havien estat fets amb totxana (2035).

Interpretació

S'han documentat clarament dos horitzons cronològics, el primer dels quals correspon a la fàbrica d'entramat de pedra i fusta (3038) que s'ha anat explicant en els treballs realitzats a les darreres cales. El segon, cal situar-lo en el decurs de les obres efectuades a la dècada de 1960, a jutjar pel material emprat. En aquest cas es tracta de l'obertura d'una porta (4036) en aquest indret que, probablement també en aquest moment és habilitat com a lavabo.

Cala 22 (fig. 116)

D'acord amb l'evolució dels treballs i a la seva comprensió, descrivim ara les cales 22 i 23 per després poder entendre els resultats obtinguts de la cala 21 que, de fet, és l'ordre en què es va dur a terme l'excavació.

Així, la cala 22 es va obrir a la cara nord del mur 3037, la cara sud del qual ja havia estat objecte de treballs arqueològics, en realitzar-s'hi la cala 18. Com ja s'havia fet en d'altres punts de la planta baixa, amb aquesta cala es

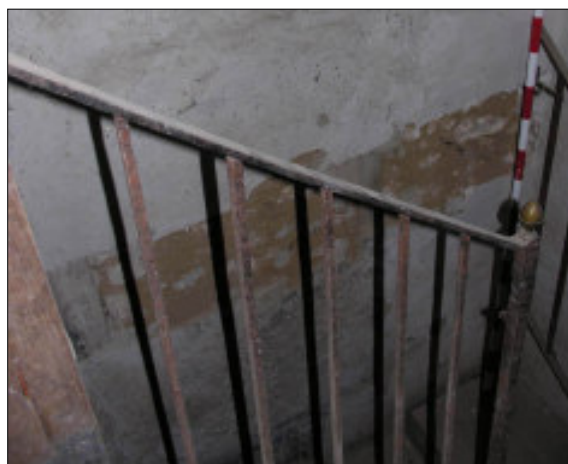

Fig. 116. Vista de la cala 22 des del repla de l'escala que mena al segon pis.

pretenia disposar de tota la informació que fes referència a l'envà, sigui en relació a la seva fàbrica sigui en relació als acabats. En tots els casos la seqüència estratigràfica va ser idèntica, llevat del fet que només disposava d'una capa de pintura.

Cala 23 (fig. 117-118)

Aquesta cala es va obrir a l'angle nord de l'angle G2, abraçant en part el tancament nord-est (3003) de l'àmbit i en part el tancament nord-oest (3034). Tot i que en un principi havia estat plantejada com una franja similar a les descrites en les cales anteriors, els resultats obtinguts van aconsellar ampliar-la per tal de poder documentar una antiga porta tapiada. Així doncs, la superfície excavada va acabar fent, en el mur 3034, una alçada de 220 cm des de l'empostissat i una amplada de 140 cm des de la cantonada nord. Al mur nord-est, en

canvi, es va efectuar únicament la franja inicial de 30 cm d'alçada, a 120 cm de l'empostissat i amb una amplada de 50 cm.

La seqüència estratigràfica en aquesta cala s'iniciava amb un paquet de dues capes de pintura, les unitats 2036, de color blau cel, i 2037, de color blanc. Aquesta darrera mà de pintura cobria una fina capa d'enlluït (2038) per sota de la qual es localitzava una nova capa de pintura de color blau cel (2039). A llevant, en canvi, enlloc de la unitat 2039, l'enlluït 2038 cobria un envà fet de totxanes (2040) que, d'acord amb les dimensions de l'àmbit faria d'envà coniller, deixant un buit entre aquest i el mur 3003 que tancava, a tramuntana, la casa.

Al mur nord-oest, en canvi, la seqüència estratigràfica es dividia en dues línies ben diferenciades. A migdia, la capa de pintura de color blau cel (2039) cobria una fina capa de guix (2041), de prop d'1mm pintada de color gris fosc per sota de la qual es trobava ja l'arrebossat (2042), de morter de calç, del mur 3034. Aquest s'endinsava per les juntes de les pedres que constituïen el mur, que estaven lligades amb argila de color marró fosc.

Fig. 117. Cala 23 oberta al mur nord-oest de l'àmbit G1.

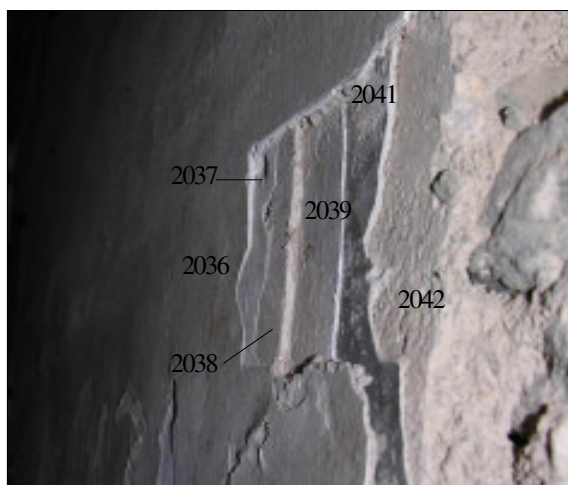

Fig. 118. Detall de la cala 23, on s'observen els diversos acabats del mur.

A tramuntana, i en una amplada de 50 cm des de la cantonada nord, la seqüència era ben diferent. I és que per sota l'enlluït 2038 es trobava el mur 2043, format per pedra de totes les mides unides amb abundant argila de color marró clar. Aquest mur tapiava una porta (2044) i s'adossava a l'enlluït 2041.

Interpretació

L'element més antic documentat en aquesta cala és el mur 3034, corresponent a la segona fase documentada fins ara a l'immoble. En aquest moment, el mur, corresponent a una de les divisions transversals d'una casa de dos o tres cossos, disposava d'una porta (2044) de comunicació entre el cos de llevant i el cos central. La ubicació d'aquesta porta coincideix doncs amb la que es troba en el mateix indret de la planta baixa, fet habitual en les cases pirinenques.

La següent fase ve determinada per l'arrebossat 2042 i probablement també per l'enlluït 4041, que, com s'ha vist en el decurs dels treballs de les primeres cales realitzades a la planta noble, és molt probable que fossin disposades en un moment de reformes de la casa, posterior a la seva construcció.

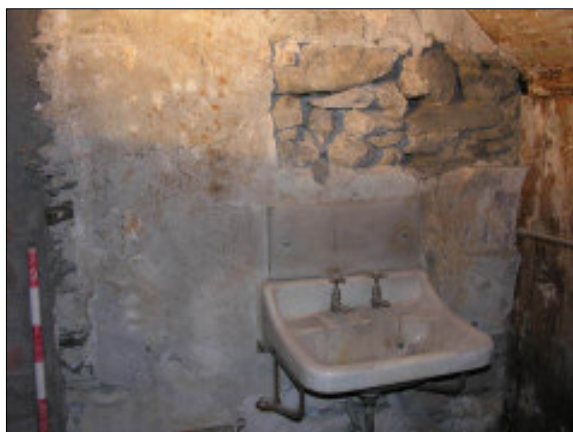

Fig. 119. Vista des de ponent de la cala 21.

Un tercer horitzó correspon al tapiat de la porta 2044 per mitjà del mur 2043, la factura del qual fa pensar que pugui correspondre's al mateix moment en què es subdivideix l'espai per mitjà d'envans d'entramat de fusta i pedra.

Finalment, el darrer horitzó documentat en aquesta cala ve representat per l'envà de totxanes 2040, adscrit, pel material emprat, a les obres realitzades a la dècada de 1960.

Cala 21 (fig. 119)

La porta documentada a la cala 23 va menar a l'obertura de la cala 21, per tal de fer-la més entenedora. en aquest sentit, la ubicació en aquest indret era ben lògica d'acord amb la distribució de la planta baixa de la casa, però d'altra banda indicava que l'escala d'accés al segon pis de l'immoble era una obra relativament recent o, si més no, corresponent a un horitzó cronològic posterior, potser al mateix horitzó en que es tapia la porta i es redistribueix l'espai interior amb envans d'entramat de fusta i pedra.

L'obertura de la cala 21, permetria entendre molt millor la distribució d'aquest espai de la casa (àmbits E2 i G2) abans de col·locar-hi l'escala de fusta actual. Així, es va obrir a l'altra cara del mur 3034, al tancament sud-est del petit lavabo construït a l'àmbit E2 i delimitat pels murs 3003 al nord, 3038 a l'oest, 3039 al sud i 3034 a l'est. Amb una llargada de 80 cm es va realitzar a 120 cm de l'empostissat i fins a una alçada de 160 cm.

La seqüència estratigràfica era idèntica a la descrita per la cala 23 i, efectivament, es va localitzar el brancal de migdia de la porta documentada a l'àmbit G1.

Interpretació

Com s'acaba de veure, aquesta responia a l'objectiu de comprovar la ubicació de la porta localitzada a l'àmbit G2, per la qual cosa, els horitzons identificats són els mateixos.

Els resultats obtinguts en aquesta cala van permetre identificar la llinda plana de fusta de la porta, completament visible a la cala 23, al costat de ponent del mur 3034, rere un dels graons de l'escala de fusta que mena al segon pis.

Cala 24 (fig. 120)

Aquesta cala es va obrir a l'angle de llevant de l'àmbit G2. Donat que se'ns havia demanat respectar l'empaperat de l'àmbit F2, aquesta era l'única cala que permetria comprovar la fàbrica del mur 3004 a l'altura de la planta noble. La cala es va fer doncs entre els 100 i 115 cm d'alçada, abraçant 50 cm del mur 3004 i 30 del tancament nord-oest de l'àmbit.

La seqüència estratigràfica era, òbviament, molt similar a l'obtinguda a la cala 23. Així, sota les capes de pintura 2036 i 2037 es trobava l'enlluït 2038 que, al nord, cobria l'envà de totxanes 2040 i, a migdia, l'arrebossat 2042. Per sota d'aquest

Fig. 120. Vista des de ponent de la cala 24.

arrebossat es podia observar la fàbrica del mur 3004, molt similar a la descrita per la planta baixa. Val a dir, que aquest mur tenia continuïtat a llevant de l'envà 2040, tot i que, com s'ha anat veient, es trobaria escapçat per bastir de nou el tancament nord de la casa (3003).

Interpretació

Novament les fases descobertes són les mateixes que les explicades per a la cala 23, llevat de la fase corresponent al tapiat de la porta.

Cala 25 (fig. 121-122)

Aquesta cala es va obrir, com la cala 21, a la cara de ponent del mur 3034. Tanmateix, en obrir-se des del replà de l'escala de fusta que mena al segon pis, es va agafar, en part, el mur 3034 i, a un nivell superior abraçava el mur 3052. Va assolir una amplada màxima de 200 cm i una alçada màxima de 300 cm.

La seqüència estratigràfica resultar una mica més complicada que la vista fins ara, ja que la

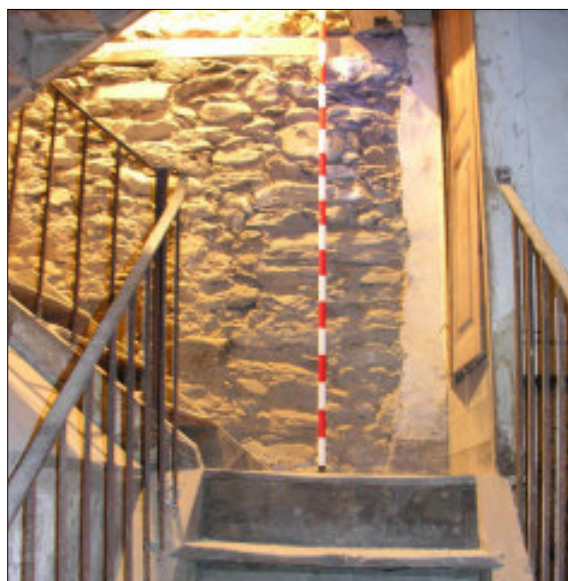

Fig. 121. Vista des de ponent de la cala 25.

superfície excavada era més gran.

Així, sota una capa de pintura blanca (2046) se'n trobava una altra de blava (2047) que cobria una fina capa d'enlluït (2048). Per sota d'aquesta darrera capa es trobaven dues unitats.

D'una banda, a migdia, un enlluït pintat de color terrós (2049) sota el qual es trobava l'arrebossat descrit ja en molts dels sondeigs, que en aquest indret anomenem 2050. Per sota, apareixia la fàbrica del mur 3034 per un costat i, per l'altre, més amunt, a uns 105 cm del replà de l'escala, podia observar la fàbrica del mur 3052, que, amb una amplada menor, hi recolzava, deixant un espai de prop d'uns 8 cm, on hauria recolzat l'empostissat.

D'altra banda, a tramuntana, l'enlluït 2048 cobria una capa de guix per sota del qual es trobava un entramat de fusta que s'adossava a l'enlluït 2049. La seva situació indicava que de nou ens trobàvem davant d'una porta, la unitat 2051, tapiada per l'envà 2052. Aquestes darreres unitats estaven tallades (2053) con a conseqüència de l'enderroc del tancament nord de la casa, i s'hi adossava un mur de formigó (2054) a manera de prolongació del mur cap al nord, fins a unir-se

amb el nou mur de maons (3003).

Es feia palès doncs el que s'havia anat veient a les cales 23 i 25 i es veurà també a la cala 28, i és que els tres pisos de l'edifici disposaven d'una porta en aquest indret i que, probablement, les de la planta noble i segon pis foren tapiades en un mateix moment, l'una amb un mur de pedra i l'altra amb un entramat de pedra i fusta.

Interpretació

El primer horitzó identificat en aquesta cala correspon al mur 3034, que, com s'ha anat veient, forma part de la primera casa coneguda. Per sobre, hi recolza el mur 3052 que, tot i ser una unitat diferent, disposa d'una fàbrica similar a l'anterior i, tenint en compte que a les cases pirinenques és habitual reduir el gruix de les parets a mesura que augmenta l'alçada, podem situar-lo dins el mateix horitzó. També d'aquest moment és la porta 2051 que, com en el cas de la planta noble va ser tapiada en el decurs de l'horitzó següent.

Així, en el decurs del següent horitzó es tapia la porta per mitjà del mur 2052. Cal, a més, comptar amb la possibilitat que fos també en aquest moment que es disposa l'escala d'accés al segon pis en aquest indret, fet que explicaria el motiu pel qual tapien la porta.

Finalment, el tercer horitzó cronològic correspon a l'escapçament dels murs 3034-3052 per bastir el mur 3003. La unió entre els murs transversal i la nova façana nord es faria per mitjà d'encofrats de ciment (2054).

Cala 26 (fig. 123)

Aquesta cala es va obrir a la cara de llevant de l'envà 3053, que separa l'àmbit K de

Fig. 122. Detall de la cala 26, on s'observen les diferents fàbriques documentades.

l'escala que connecta la planta noble amb el segon pis. Es va realitzar de l'escala mateix, de manera que es a la part més baixa del mur, a la mateixa cota que l'empostissat de l'àmbit K. Va fer una alçada de 65 cm i una amplada de 156 cm.

La seqüència estratigràfica va ser novament molt simple ja que per sota de dues capes de pintura (2055 i 2056) es trobava un arrebossat de morter de calç molt tou i malmès (2057), que cobria un entramat (3053) de pedra i fusta com els descrits a la planta noble.

Interpretació

L'única fase documentada en aquesta cala correspon a l'entramat de pedra i fusta que de ben segur correspon a la mateixa fase en què es van redistribuir d'altres àmbits de la casa, tapiar les portes de tramuntana i disposar l'escala de fusta que mena al segon pis a l'angle de llevant del cos central de la casa.

Cala 27 (fig. 124)

La cala 27 es va obrir a l'angle de ponent de l'àmbit K, al segon pis, per tal de poder determinar la fàbrica dels paraments en aquest indret. La cala es va efectuar a 120 cm de

l'empostissat i fina a 150 cm i va abraçar 50 cm del mur sud-oest (3057) i 50 cm més del mur nord-oest (3055).

Per sota de dues capes de pintura blanca (2059 i 2060) es trobava un enlluït de guix de mig cm de gruix (2061) per sota del qual apareixia, a migdia un nou envà d'entramat de pedra i fusta (3056) que, a l'angle de ponent, s'adossava a la unitat 2062, el conegut arrebossat de morter de calç que hem anat trobant en tots els murs principals de la casa. Aquest arrebossat, cobert per la unitat 2061, cobria, al seu torn, el mur 3055, format per pedres sense treballar disposades de forma desordenada i unides amb argila de color marró fosc.

Interpretació

Els resultats obtinguts d'aquesta cala han permès diferenciar dos horitzons cronològics, el primer dels quals correspon al mur 3055, fase a la qual s'adscriuen també la resta de parets mestres de la casa. El segon horitzó cronològic, com hem vist, correspon a un moment indeterminat, anterior a l'any 1811 en que es redistribueix l'espai interior de la casa. A aquesta fase creiem que corresponent tots els envans fets

Fig. 123. Vista des de llevant de la cala 26, que va deixar al descobert un nou entramat de pedra i fusta.

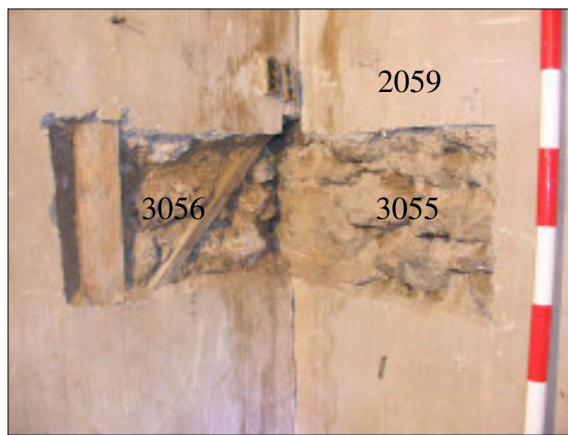

Fig. 124. Vista des de llevant de la cala 27.

amb entramat de pedra i fusta, com ara el 3056, documentat a la cala 27.

Cala 28 (fig. 125-127)

La cala 28 va ser una franja de 30 cm d'alçada oberta al llarg de la cara de llevant del mur 3052 que, com ja s'ha vist, separava el cos central del cos de llevant de la casa, a una alçada de 120 cm respecte de l'empostissat, va abraçar també 50 cm del tancament nord (3003) i 50 cm més del mur sud (3001). Malauradament, aquest àmbit havia estat objecte de profundes reformes, probablement també en el decurs de la dècada de 1960, moment en què es va repicar a consciència aquest mur i es va cobrir amb una capa de ciment (2063), que és la que es va extreure en el decurs dels treballs arqueològics. Tot i això, es va decidir obrir la cala amb l'objectiu d'identificar les diferents tonalitats que adquiriria el ciment en punts concrets d'aquell parament, així com per establir la funció de les llindes de fusta que s'hi observaven ja que no s'havien arrebossat.

Així, un cop extret el ciment 2063 es van poder identificar, a més de les dues portes obertes en aquest mur (4062 i 4063) i dels paraments nord (3003) i sud (3001) diverses unitats

estratigràfiques, de nord a sud, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069.

D'aquestes, les unitats 2067 i 2068 corresponien a dues portes més. La primera d'aquestes portes, situada a l'extrem nord de l'àmbit, havia estat ja identificada en el decurs dels treballs realitzats a la cala 25. En aquell indret, la porta havia estat tapiada per mitjà d'un envà d'entramat de pedra i fusta, mentre que per la cara de llevant, la porta presentava un tapiat (2066) fet amb totxanes de sis cm de gruix disposades de cantell. En el decurs dels treballs es van extreure algunes d'aquestes totxanes, que van permetre veure un buit en aquest indret (fig. 126). Malauradament, els brancals de la porta també havien estat repicats, motiu pel qual es desconeix perquè no es va trobar un nou entramat en aquest costat de la porta. Tanmateix, el més probable és que en caure el mur de tramuntana, calgués refer el tapiat en aquest indret.

Pel que fa a la porta 2068, es va documentar gairebé al centre del mur i, a jutjar per la fàbrica del seu tapiat (2069), de totxanes, no va ser anul·lada fins a la dècada de 1960.

pel que fa a les dues primeres unitats esmentades més amunt, totes formaven part

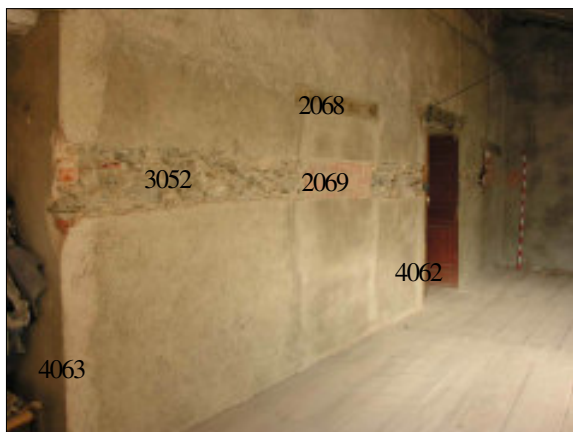

Fig. 125. Vista des de migdia de la cala 28 oberta en el mur 3052.

Fig. 126. detall de l'extrem nord de la cala 28.

d'un mateix fet constructiu. Es trobaven a l'extrem nord del mur i es tractava de diferents materials amb una mateixa finalitat, unir la fàbrica antiga del mur 3052 amb la nova del mur 3003. Així, la unitat 2064 era una petita pilastra de formigó que apuntalava el nou mur en aquest indret. S'hi adossava una nova pilastra feta de totxanes, la unitat 2065, probablement per reomplir part del buit deixat per la porta.

Pel que fa a les cantonades d'aquesta cala, per sota de la capa de ciment 2063, a tramuntana, es van poder observar les totxanes del mur 3003 i, a migdia, la fàbrica de pedra de la façana 3001. un cop més, així com s'havia fet a la planta baixa, es va poder comprovar que aquests dos murs (3001 i 3052) són solidaris entre si (fig. 127).

Interpretació

El primer horitzó identificat en aquesta cala ve representat pels murs de pedra 3001 i 3052, solidaris entre si i que com s'ha anat veient, formarien part d'una casa, probablement de tres cossos, bastida en algun moment del segle XVII sobre les restes d'un mur documentat al segon sondeig. En aquest primer horitzó cronològic és ben probable que les portes

originals fossin precisament les que avui es troben tapiades, les unitats 2067 i 2068. Si bé la primera d'aquestes unitats és clar que formaria part d'aquest horitzó, la porta 2069 també es situa en aquest moment per similitud amb l'anterior. I és que de les quatre portes identificades en el mur 3052, dues, les actuals, sobrepassen els 2 m d'alçada, mentre que les altres dos, les tapiades són una mica més baixes.

D'altra banda, en aquest primer horitzó cronològic, l'àmbit M deuria estar dividit en dos espais, a jutjar per la superfície d'arrasament d'un mur de 55 cm d'amplada que, orientat d'est a oest, encara avui s'observa al nivell de l'empostissat. D'aquí la necessitat de dues portes.

En una segona fase, identificada també en cales anteriors, l'interior de la casa seria objecte d'una nova distribució, per la qual cosa es bastiria una sèrie d'envans d'entramat de fusta i pedra que, en el cas que ens ocupa implicarien el naixement del passadís L davant de l'escala d'accés a aquest pis, que també s'hauria bastit en l'indret actual en el decurs d'aquesta segona fase. Arrel d'aquestes noves construccions va caldre tapiar la porta 2067 per mitjà d'un nou envà d'entramat de fusta i pedra i obrir la porta 4062. D'altra banda, tot i que és difícil de confirmar, es creu que, per a una millor il·luminació i accessibilitat, arrel de l'obertura de la finestra balconera al final del passadís L s'obriria una porta de comunicació amb M en aquest extrem de la casa, la unitat 4063. Pel que fa a la porta 2068 des coneixem si amb anterioritat al tapiat 2069, la porta havia estat en ús o no.

Finalment, la tercera fase correspon, com en la gran majoria de les cales realitzades, a les obres executades ca finals de la dècada de

Fig. 127. Detall de l'extrem de migdia de la cala 28, on s'observa la relació entre els murs 3001 i 3052.

1960. En aquell moment es va bastir l'actual façana nord de la casa (3003), es va tapiar la porta 2068 per mitjà d'un mur de totxanes (2069) i es van arrebossar totes les parets amb la capa de ciment 2063. Creiem que també va ser en aquest moment que es va aterrossar el mur d pedra que fins llavors jhauria dividit l'àmbit en dos espais, per tal d'habilitar tot el cos de llevant de la masia com un sol espai unificat.

Cala 29 (fig. 128)

Aquesta cala, la darrera efectuada a l'interior de la casa, es va obrir a la part central del tancament de ponent del passadís o àmbit L, la unitat 3054. A 130 cm del tancament nord del passadís, un primer tram, el de tramuntana, va ser una franja de 30 cm d'alçada situada entre els 120 i els 150 cm de l'empostissat. Aquesta primera franja feia un metre d'amplada, i a migdia s'ampliava, amb una

Fig. 128. Vista des del nord de la cala 29.

amplada de 80 cm i una alçada que anava dels 80 als 200 cm respecte de l'empostissat.

La seqüència estratigràfica resultant era molt simple ja que per sota d'una capa de pintura de color blanc (2070) es trobava una fina capa d'enlluït (2071) que cobria directament la factura d'un entramat de pedra i llistons de fusta (3054)

Interpretació

L'únic horitzó identificat en aquesta cala respon a l'entramat descrit més amunt, similars als que s'han anat trobant arreu de la casa i atribuïbles tots a un mateix projecte de redistribució de l'espai interior de la casa Rossell. Cal però, tenir present, que no es pot descartar la possibilitat que alguns d'aquests envans fossin bastits en un altre moment, ja que es tracta d'una tècnica molt emprada a les valls d'Andorra. com veurem més endavant, però, la factura i el material emprat indiquen que poden haver estat tots fruit de les mateixes obres.

Cala 30 (fig. 129)

La cala 30, juntament amb les 31 i 32 van ser les tres obertes al passatge S, a l'exterior de

Fig. 129. Vista frontal de la cala 30, oberta a la façana de ponent de la casa.

la casa, dues a la façana de ponent (3002) i una tercera al mur oposat. La primera es va decidir obrir després d'estudiar els resultats obtinguts als sondeigs V i VI. Al primer, havia aparegut una estructura (505) que podria molt bé correspondre a la façana original de la casa. El sisè sondeig, en canvi, no va permetre documentar la continuïtat d'aquella estructura. D'aquesta manera, amb l'obertura de la cala 30 es pretenia documentar algun indici que permetés discernir si la unitat 505 formava part d'una construcció anterior o bé corresponia a la façana original de tramuntana de la casa.

Sota una capa de pintura de color ocre (2072) es trobava un arrebossat de ciment (2073) que cobria un parament de pedra (3002) amb abundant ciment a les juntes.

Interpretació

Fig. 130. Vista frontal de la cala 31, oberta al brancal nord de la porta principal de la casa.

D'una banda, el fet que el parament fos de pedra fins ben bé a tocar de la porta de comunicació amb el carrer dels Portals indicava que la cantonada actual corresponia també a l'original, fet que descartava l'adscripció del mur 505 a aquell mateix horitzó. Tanmateix, els resultats obtinguts no permetien descartar cap de les hipòtesis, ja que era possible que l'abundància de morter indiqués que el mur en aquest indret, a més de rejuntat hagués estat refet.

Cala 31 (fig. 130)

La cala 31 es va obrir al brancal nord de la porta d'accés a la casa, coronada per un arc de mig punt. De 50 cm d'amplada i una alçada de 130 cm, amb la seva obertura es pretenia identificar-ne les dovelles i el lligam amb la fàbrica del mur 3003.

Sota la mateixa capa de pintura documentada a la cala anterior (2072), a la qual s'havia aplicat una granja de color gris resseguint l'alçat de la porta, per tal de ressaltar-la, apareixia també l'arrebossat de ciment (2073). Aquest darrer cobria una capa de pintura de dos colors diferenciats. D'una banda, la part corresponent al sòcol i fins a uns 60 cm d'alçada es trobava una capa de pintura de color gris fosc (2074), mentre que a la part superior, la capa de pintura era de color blanc (2075). Es tracta de l'única decoració pictòrica identificada en tota la casa, aplicada directament sobre la pedra.

Interpretació

Pel que fa a la fàbrica, era palès que el portal era solidari de la fàbrica del mur 3002, tot i que va ser completament impossible situar cronològicament la decoració pictòrica. En aquest sentit, cal dir, però, que, a Catalunya,

aquesta decoració és habitual des de finals del segle XVII i XVIII.

Cala 32 (fig. 131)

Aquesta darrera cala es va fer únicament a títol orientatiu, al tancament de ponent del passatge S. Hem de recordar que en aquest indret s'obrien dues portes, actualment tancades on, es trobaven encara, i d'acord amb els plànols facilitats, dues dependències més de la casa Rossell, a les quals, com hem vist al primer capítol d'aquesta memòria, es podia accedir tant de la planta noble com des del segon pis.

Tot i que no s'hi va intervenir arqueològicament, la planta de què disposàvem indicava l'existència de diversos murs, fet que es va voler comprovar per mitjà de l'obertura de la cala 31. aquesta comprovació, juntament amb alguns indicis trobats a la planta noble indiquen que és possible que la casa original disposés d'un annex en aquesta façana.

Aquest mur havia estat objecte del mateix tractament que el de la façana de ponent de la casa pairal, així, sota la capa de pintura 2072 es trobava també l'arrebossat de ciment 2073 que, al seu temps, cobria les restes de dos arrebossats de coloració i consistència diferent. D'una banda, a tramuntana, es trobava un arrebossat (2076) de color

blanquinós i consistència tova però compacta, mentre que a migdia l'arrebossat (2077) era de color ocre per la presència més abundant de sorra. La diferència de morters es veia explicada per la diferència dels murs als quals cobrien. D'una banda, a tramuntana, el mur 2078 i, de l'altra, el 2079.

Interpretació

Tot i que, el cos de ponent d'aquest passadís no formava part de l'àmbit d'actuació previst, l'existència dels dos murs esmentats palesava l'evolució de les construccions també en aquest indret i, probablement, l'adquisició, en algun moment de l'evolució de la casa Rossell, de part de les estructures de ponent per tal de poder engrandir la casa pairal.

Fig. 131. Vista des del nord-est de la cala 32, oberta a ponent del passatge S.

VI. CONCLUSIONS

Tot i que els resultats obtinguts de la intervenció arqueològica han estat individualment molt escassos, cada sondeig i cada cala ha aportat alguna dada indicativa sobre l'evolució de l'edifici de manera que, juntament amb les fotografies que es conserven a l'Arxiu del Centre Excursionista de Catalunya, datades a partir de 1890, i amb els resultats obtinguts de l'estudi de la capella i del colomer, efectuat l'any 2002, s'ha pogut realitzar una primera aproximació de l'evolució històrico-arqueològica de l'edifici.

És ben probable que alguns dels horitzons identificats en el decurs dels treballs efectuats el mes de desembre de 2005 pugui, en un futur, ser diferenciat en subfases, ja que la informació referent a la cronologia de la gran majoria dels elements documentats és gairebé nul·la, si no fos per la valuosa informació que ha proporcionat l'estudi dels paraments.

Un altre fet que ha dificultat molt la interpretació de l'edifici i no ha permès documentar-ne amb precisió les primeres fases, és el fet que el mur nord de la casa (3003) havia estat enderrocat, d'acord amb les fonts orals, a la dècada de 1960, com a conseqüència d'aquest fet, s'han perdut les relacions del mur ensulsiat respecte dels murs que s'hi relacionaven transversalment (3010-3011 i 3012-3013), de gran rellevància per a determinar el nombre de cossos o crugies de la casa original. Així mateix, si bé restava l'alternativa de parlar especial atenció a les relacions dels mateixos murs transversals respecte a la façana de migdia, aquesta opció només es va poder fer efectiva en el cas del mur 3012 a la planta baixa, gràcies a les cales 5 i 11 i al sondeig II. En els altres casos, la presència d'obertures precisament en els extrems dels murs

transversals impedié determinar-ne la relació. així, els primers horitzons identificats resten per precisar per aquest motiu.

Per a les fases més recents, però, va ser de gran utilitat la identificació de les diferents fàbriques de la casa, ja que cada una d'elles, a grans trets es podia adscriure a horitzons ben diferenciats.

HORITZÓ A (fig. 133)

Els antecedents. Segle XVI.

Com s'ha pogut anar veient, la fàbrica de la casa és unitària i totes les estructures bàsiques que avui la conformen corresponen a un sol horitzó cronològic, situat en algun moment de la primera meitat del segle XVII. Tanmateix, en el decurs de la intervenció arqueològica realitzada en el subsòl, i concretament en els sondeigs II i V, es van trobar sengles estructures, les unitats 206 i 505 que van ser interpretades com a unitats muràries atribuïbles a construccions anteriors.

La primera d'aquestes unitats (206, fig. 74, 132) es va descobrir a migdia del cos central de la casa, al sondeig realitzat a l'àmbit D1. Consistia en una aliniació de tres pedres, orientades de nord a sud, que semblaven lleugerament escairades, unides amb argila de color marró clar i recolzades sobre el terreny natural. Es trobava bruscament interrompuda per l'extrem de migdia, a causa probablement

Fig. 132. Detall de l'estructura 206, adscrita al primer horitzó cronològic establert.

mur original de tramuntana, la unitat 3024 (fig. 19). Tot i que escassos, aquests indicis van permetre determinar que el mur enderrocat discorria just al mateix indret on s'havia bastit l'actual, tot i que òbviament era més ample, i per tant, uns centímetres al nord d'on s'havia localitzat l'estructura 505.

Cal recordar, com ja s'ha vist al tercer capítol d'aquesta memòria, que la casa Rossell apareix esmentada per primer cop en la documentació escrita a mitjan segle XVI, moment al qual es podrien adscriure aquestes estructures. Tot i que s'ha pogut resseguir el rastre de la família fins al segle XV, la casa pairal no havia de ser necessàriament al mateix indret.

A aquest horitzó potser correspon la primera fase identificada per J.M. Bosch en el conjunt format per la capella i el colomer³⁴. A aquell moment l'arqueòleg adscriu una construcció de planta allargassada situada a llevant del carrer dels portals. Es tractava d'un habitatge de planta rectangular, amb planta baixa i pis, i coberta a una aigua, que probablement no formaria part encara de les possessions dels Rossell. Amb un aparell de pedres d'esquist de mida mitjana i petita, disposat de forma desordenada i lligat amb terra de color marró fosc. Només se n'ha conservat l'espai que avui constitueix la planta baixa del colomer.

HORITZÓ B (fig. 134-136)

La construcció de la casa actual. Primera meitat del segle XVII

D'acord amb els resultats obtinguts de les cales realitzades als paraments i amb la inscripció que es troba a la façana de ponent, sembla

que és en aquest moment que es basteix la casa actual dels Rossell. Tot i que cal tenir present l'existència d'estructures anteriors (206 i 505), és plausible creure que aquestes són terrassades completament per fer una gran casa, de mesures semblants a l'actual. Es basteix doncs una casa de tres cossos o crugies, orientada al sud-oest i amb la façana principal perpendicular a la cranera.

Malauradament, no s'ha pogut determinar la data indicada a la façana de ponent, ja que després de l'1 i del 6 es troba el clàssic crismó, rere el qual sembla llegir-s'hi una M i una I corresponents al títol d'Antoni Rossell (ANT. RO.), el nom que es pot llegir a la següent línia. Tot i que s'ha plantejat la possibilitat que s'aprofiti el crismó per a les dues darreres xifres, podent interpretar que es tracta de 1611, aquest extrem és impossible de confirmar, donat, a més, que no s'han pogut documentar paral·lels similars per a la inscripció.

Sigui com sigui, el més probable és que la casa fos bastida en el decurs de la primera meitat del segle XVII, moment al qual també cal adscriure l'únic fragment ceràmic susceptible de proporcionar una datació, localitzat en el decurs dels treballs realitzats a sondeig VII. El fragment ceràmic és tan petit que és impossible determinar si forma part d'un plat o bé d'una escudella, i ni tan sols se'n pot deduir el tipus de decoració. Només es pot afirmar que es tracta d'un fragment de ceràmica blava catalana, tipus àmpliament documentat en el decurs del segle XVII³⁵.

A Andorra, en aquest període, que

34. BOSCH, CODINA, VILA, 2002: 10-11.

35. TELESE, 1991.

econòmicament comença a ser favorable, també es construeixen altres cases, com ara cal Giberga (L'Aldosa), datada de 1630, de cal Torné (el pujol del Piu), datada de 1602 o la propera casa de can Ramonguem (Ordino) bastida el 1645 sobre les restes incendiades d'una casa anterior³⁶

D'altra banda, cal tenir present que és precisament a partir de finals del segle XVI i en el decurs del XVII que gairebé tots els masos catalans que es construeixen de nova planta es fan amb tres cossos i una sala central al pis³⁷. En aquest sentit, com anirem veient a partir de diversos elements constructius, la casa Rossell té una clara influència de la masia catalana. Aquesta cronologia la situa en un moment de transició entre les cases del primer i del segon període establertes per Mas.

Un cop situada cronològicament, els resultats del treball realitzats permeten fer-nos una idea prou precisa de les estructures que conformarien la casa, bàsicament aquells murs bastits amb pedra d'esquist de mida mitjana i petita i unida amb argila de color marró fosc. La construcció es troba en un indret amb un fort pendent del terreny, com es pot deduir fent un recorregut al voltant de la casa. Així, l'excavació arqueològica ha permès observar que, des de l'angle de llevant o àmbit G1, que és el punt més alt de la casa, les cotes del terreny natural davallen considerablement, tant cap al sud-est com cap al sud-oest. El desnivell resultant entre el paviment del sector est de la casa i el pati davant l'era, assoleix els 3 m.

Es tractava, com s'ha vist, d'una masia de

planta trapezoïdal i tres cossos que, tot i estar orientada al sud-est, tenia l'accés principal a ponent, on es troba una porta acabada amb arc de mig punt. Aquest acabat forma part d'una tipologia amb escassos paral·lels a Andorra³⁸, però molt habitual a Catalunya entre els segles XVI i XVII. I és, com s'anirà veient, la família Rossell prendrà com exemple els masos catalans a l'hora d'anar incorporant alguns dels elements de la casa, tant en aquest horitzó com els següents. El fet de situar l'accés principal a ponent, en canvi, és força més rar, tant a les valls andorranes com en terres catalanes.

La façana de migdia feia 16,6 m, mentre que la profunditat era de 10,4 m a llevant i 14,1 a ponent. Pel que fa a les crugies, la central era més ampla que les laterals, fent la primera 6 m i les darreres 4 m d'amplada, totes tres simètriques respecte del llomar. És doncs un edifici de dimensions considerables si la posem en relació amb d'altres cases andorranes.

Les diverses cales realitzades a la cara interior de les façanes han permès deduir que es

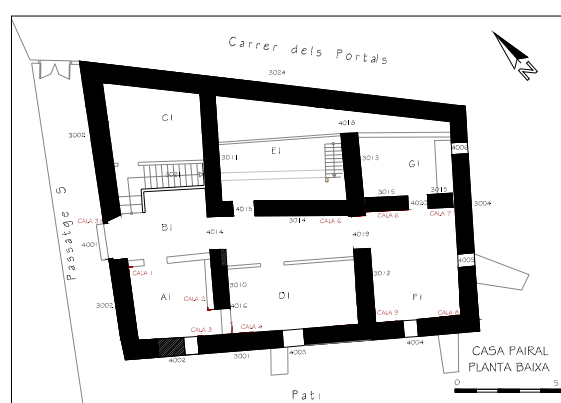

Fig. 134. Planta de la casa Rossell amb indicació de les estructures adscrites a l'horitzó B.

36. MAS, 1989: 411-416.

37. GONZÁLEZ, MONER, RIPOLL, 2005: 21-26.

38. MAS, 1989: 46.

tractava d'un edifici concebut de bon principi tal i com ha perdurat. Cal, però, tenir presents algunes alteracions importants; les façanes de migdia i de ponent es troben completament restaurades, impossibilitant qualsevol estudi de paraments; la façana de tramuntana va ser construïda de nou a finals de la dècada de 1960 i la de ponent arrebossada amb ciment. Tanmateix, a l'interior, les cales realitzades en el decurs de la intervenció arqueològica van permetre anar recuperant el traçat de la casa. Així, a la planta baixa, la cala 8, oberta a l'angle de migdia, va permetre determinar que la façana de migdia (3001) i la de llevant (3004) eren solidàries entre sí. I les cales 4, 5 i 9, van palesar-ne la continuïtat cap a ponent, de tal manera que tot el llenç de migdia resultava uniforme. D'altra banda, a l'entrada o àmbit B1 el llenç de ponent era vist, mentre que, a llevant, la cala 7 permetia també determinar la continuïtat del mur 3004 cap a tramuntana, l'extrem del qual resultava escapçat, com també l'extrem del mur 3002.

La uniformitat de la fàbrica de la façana principal també pa poder ser determinada en alçat, a partir de les cales 10 i 11 a la planta noble i 28 al segon pis.

Aquesta darrera cala, a més, proporcionava,

juntament amb la cala 9 de la planta baixa, informació determinant per entendre la construcció de les mitgeres entre crugies, i és que en tots dos casos la relació entre la façana principal (3001) i el mur de separació entre els cossos central i de llevant (3012-3052), era de solidaritat. A l'extrem nord d'aquests murs, l'estudi dels paraments va permetre documentar, en les tres plantes, una porta a tocar del mur de tramuntana. En el cas de la planta baixa, la porta 4018, visible encara avui, tot i que desvirtuada. A la planta noble la porta (2044) documentada gràcies a l'obertura de les cales 21 i 23. I, a la segona planta, la porta (2051) registrada a partir de les cales 25 i 28.

Un cas semblant es creu que deuria passar amb la mitgera entre els cossos central i de ponent (3010-3011), tot i que cap-i-cuat, és a dir que la relació de solidaritat es trobaria al nord i les portes al sud. Malauradament, la primera d'aquestes circumstàncies no s'ha pogut ni es podrà comprovar com a conseqüència de l'esfondrament del tancament original de tramuntana (3024) i la construcció d'un nou mur de totxanes, la unitat 3003. Sí que hi són, en canvi, les portes de migdia, les unitats 4016 a la planta baixa, 4044 a la planta noble i 4067 al segon pis.

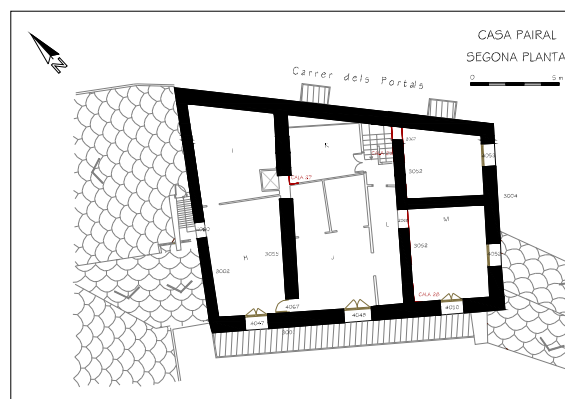
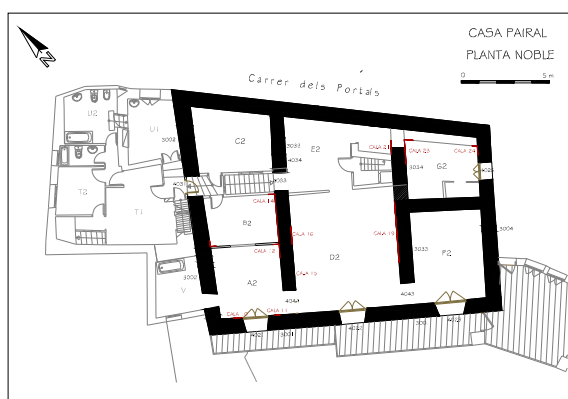

Fig. 135-136. Planta noble (a l'esquerra) i segon pis (a la dreta) de la casa Rossell, amb indicació de les estructures adscrites a l'horitzó B.

Un altre aspecte que cal esmentar de les mitgeres, pel fet de ser també força habitual en les cases pirinenques, és la disminució del gruix dels seus murs en els pisos superiors, fet que s'ha pogut constatar a la sala 25 (fig. 122), on es pot observar una diferència de gairebé 15 cm entre el mur 3034 de la planta noble i 3052 del segon pis.

Val a dir que els tres cossos de la casa estaven dividits en sentit perpendicular per murs de pedra per tal d'encabir els diferents espais de què havia de disposar una casa benestant. D'aquestes subdivisions es conserven, pràcticament verges, les de la planta baixa, que corresponen a les unitats 3014 i 3105. En el decurs de l'excavació arqueològica, les calles 6 i 7 van permetre determinar que aquests murs formaven part d'una altra acció constructiva diferent de la descrita fins ara, ja que sengles paraments s'adossaven a les mitgeres que conformaven les grugies de la casa. Tot i això, tant el material emprat com la pròpia funció dels murs palesen que formen part del mateix horitzó cronològic.

A la planta noble no hi havia rastre de cap d'aquests murs perpendiculars. Aquest fet té la seva explicació en un dels tres cossos, probablement el central, per haver de correspondre al soler o sala principal de la casa que habitualment sol ocupar tota una crugia.

Fig. 137. Cos de llevant del segon pis on, assenyalada amb la sageta, es troba la superfície d'arrassament del mur que l'hauria subdividit en dos espais.

En els cossos laterals tampoc s'han pogut documentar. Val a dir però, que cal intuir una divisòria entre els àmbits F2 i G2, on actualment es troba un envà de maons i un finestral a manera d'alcova i vestidor. El gruix entre les dues estructures esmentades, així com la seva situació, corresponen als de les mitgeres de pedra de la planta baixa.

Ens trobem un cas molt similar al segon pis de la casa, on el cos central correspondria a la «sala de més amunt», que habitualment es troba en totes les cases pirinenques i també meridionals i que, com el soler, ocuparia tota la crugia. I, novament, l'únic indicatiu de l'existència d'un mur perpendicular a les mitgeres de la casa, el trobem al cos de llevant o àmbit M. Al centre d'aquest gran espai únic i al nivell del paviment empostissat, es pot veure encara avui la superfície d'arrassament d'un mur de 55 cm d'amplada (fig. 137), que correspondria a la divisòria esmentada).

Finalment, cal tenir en compte que el cap de casa no tenia pas l'alçada actual, ja que encara avui s'hi pot observar una remunta de mig metre d'alçada feta amb murs de totxana per sobre les parets de pedra.

Pel que fa al paviment, el fragment ceràmic esmentat més amunt va permetre determinar que, si més no les lloses de pedra del passadís B1 (700) es poden adscriure a aquest mateix moment. És lògic creure doncs que els enllosats documentats als àmbits C1 (200) i F1(300), també ho haguessin estat. Quant a la resta dels àmbits és ben probable que tots fossin enllosats amb peces similars, tot i que no s'ha pogut confirmar.

Donades les dimensions de la casa pairal dels Rossell cal suposar que es tractaria ja d'un edifici concebut de bon principi com a

habitatge en la seva totalitat, de manera que paral·lelament a la construcció de la casa s'hauria bastir l'era. Tanmateix, cal recordar que aquesta segona construcció sembla fruit de tres accions constructives consecutives, de les quals la primera correspondria a l'actual àmbit P, amb un pilar central.

D'altra banda, la casa veïna, probablement aliena encara a l'evolució de la casa Rossell s'anava ampliant. D'acord amb J.M. Bosch, en un moment posterior a la construcció de la nau allargassada descrita més amunt, s'hi va adossar, pel costat nord-oest, l'era petita. Com s'ha vist, es tracta d'un edifici d'ús agrícola, de planta baixa, pis i coberta a dues aigües. La intenció, probablement, era destinar aquesta construcció al bestiar que s'hauria anat adquirint ens anys de bonança, i que, com s'ha vist en el primer capítol d'aquesta memòria, hi accediria per la porta situada al nord-oest, actualment tapiada (fig. 53). El primer pis hauria estat el paller, aguantat pels dos pilars de la planta baixa i amb dos gaials, l'un a la façana sud-est i l'altre a la sud-oest, essent aquest darrer l'únic que encara es conserva.

El canvi d'ús d'aquesta construcció implicaria l'edificació d'un nou habitatge pels propietaris del bestiar, ben a prop d'on el guardaven. Per aquest motiu es creu plausible el fet que l'anomenada casa dels masovers es bastís en aquest moment, dins el programa de les obres descrites més amunt. En aquest sentit, l'únic element que pot avalar-ne la cronologia, tot i que també de forma relativa, és el balcó d'ampit que es troba a la façana sud-est d'aquesta darrera construcció. Com s'ha vist en el segon capítol d'aquesta memòria, aquesta mena d'obertures comencen a ser molt habituals en les cases pirinenques a partir del segle XVII, tot i que no podem oblidar que aquesta tipus d'obertura s'utilitza fins a

principis del segle XIX.

D'aquesta manera en aquest horitzó, l'actual conjunt de la casa Rossell estaria encara dividit en dos unitats d'habitatge ben diferenciades, amb dues construccions cadascuna. Les mides d'aquests sítatges palesaven el poder adquisitiu de les famílies que els tenien en propietat.

Horitzó C (fig. 138)

L'època d'esplendor. Mitjan segle XVIII.

Després de la Guerra de Successió (1702-1714), s'enceta un període de relativa calma política entre França i Espanya i, per tant, les fronteres andorranes resten obertes i, com s'ha vist al tercer capítol d'aquesta memòria, amb facilitats de lliure comerç. Així mateix, ens trobem al moment d'apogeu de la indústria metal·lúrgica, a la qual, els Rossell, estan fortament vinculats, ja que des de l'any 1690 fins el 1845 van ser propietaris de la meitat de la farga del Serrat, així com més endavant en fundaran una de nova, la farga Rossell (1842-1876). Tot això, òbviament, repercutirà en el poder adquisitiu de la família Rossell que, de ben segur, voldrà reflectir la seva situació benestant en la casa pairal.

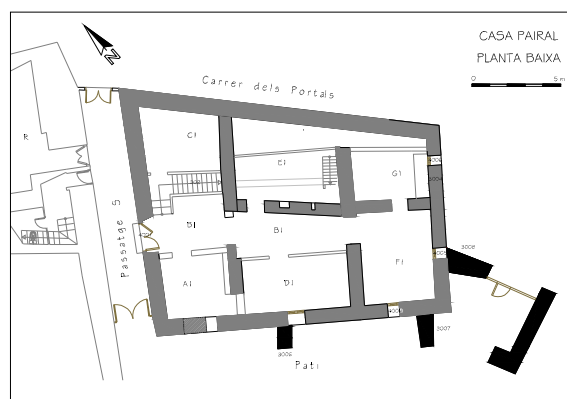

Fig. 138. Planta de la casa Rossell amb indicació de les estructures adscrites a l'horitzó B.

D'aquesta manera, la gran majoria de les cases andorranes, davant la bonança política i econòmica existent, són objecte d'algun tipus de reforma o ampliació. És el cas de cal Pal (la Cortinada), on es duplica el volum de la casa per mitjà d'un nou cos adosat, del mas de Noguer (Escaldes), al qual s'hi afegeixen dos cossos, cal Carxoles (Bixesarri), que passa de dues a quatre crugies, cal Martí (Aixirivall)... per posar només alguns exemples³⁹. És plausible creure que serà en aquest horitzó o bé en el següent, encara al segle XVIII que es basteixen dues de les estructures amb més càrrega simbòlica del conjunt de la casa Rossell, el colomer i el cos d'accés a la casa pairal

D'una banda, el colomer correspon a la tercera fase identificada per l'arqueòleg J.M. Bosch en el decurs dels treballs efectuats l'any 2002⁴⁰. Es va construir sobre l'antic habitatge bastit en el decurs del primer horitzó cronològic o fase 1 de l'autor esmentat. Es tracta doncs d'un edifici d'ús agrícola de planta baixa i dos pisos, amb coberta a quatre vessants. En aquest sentit, a més del valor dels coloms i de la colomassa⁴¹, l'alçat d'aquestes construccions, en forma de torre, constituïa tot un símbol d'opulència per a les famílies benestants, com era el cas dels Rossell. D'altres estructures de tipus semblant a Andorra són propietat de Cal Guitart (Juberri) o cal Guineu (Aixovall).

D'altra banda, calia embellir l'entrada de la propietat per tal que només entrar restés palesa la importància de la casa. Així, és molt probable que també calgui adscriure a aquest

moment, el cos d'accés a la finca. Es tracta d'una construcció de planta rectangular de 6,6 x 5 m, orientada de nord-oest a sud-est, amb una alçada de prop de 9 m d'alçada (fig. 4 i 5). Està adossada a l'angle sud de la casa de tal manera que la cantonada de l'immoble resta a l'interior del cos d'entrada, entre els murs 3007 a migdia i 3008 a tramuntana. La darrera d'aquestes unitats s'adossa de tal manera al tancament de llevant de la casa que n'anul·la una de les finestres, la unitat 4008. D'aquesta manera, resta palès que es tracta de construccions corresponents a horitzons diferents. En aquest sentit, és ben probable que també sigui en aquest moment que es basteixi el contrafort 3006, adossat a la façana de migdia i anul·lant també, en part, la finestra central que s'obre en aquest mur.

Val a dir que el cos d'accés a la casa no era tal i com es pot observar en l'actualitat sino que, de ben segur, s'assemblaria més al cos que es pot observar en una fotografia de l'any 1890 conservada al Centre Excursionista de Catalunya⁴², on, si bé els murs principals són

Fig. 59. Fotografia de 1890 on es pot observar l'aspecte aproximat del primer cos d'accés de la casa, bastit a mitjan segle XVIII.. (Crèdits a la nota 42)

39. MAS, 1989: 289, 303, 329, 377.

40. BOSCH, CODINA, VILA, 2002: 12-15.

41. CANTURRI, 1991.

42. Arxiu del CEC, núm. de registre 218, clixé n. 15. Autor: Lluís Marià Vidal. Data, 12 d'agost de 1890.

els mateixos i el cos disposa ja de la planta i l'alçada actuals, enlloc de diverses finestres acabades amb arcs apuntats, probablement només hauria disposat de dues obertures d'alçat rectangular. D'aquestes dues finestres, a la fotografia esmentada, només se'n pot observar la de migdia, però és de suposar que a llevant, la façana principal, hauria disposat d'una altra de similar.

També cal situar en aquest mateix horitzó cronològic les balconades de la façana de migdia de la casa, embellint-la i realçant-ne la importància. Probablement, en aquell moment hauria estat acabada amb una balustrada de ferro llis donat el negoci familiar. Aquesta estructura hauria estat estretament lligada al cos d'accés que acabem de descriure, més propi de les masies catalanes i meridionals que no pas pirinenques, i, a més de símbol del poder adquisitiu de la família i àmbit de lleure, hauria estat destinat a l'assecat de la roba o d'alguns aliments.

D'altra banda, cal pensar que la bonança política i econòmica que Andorra viu en aquell període es va veure reflectit en els caps de bestiar propietat de la família, bàsicament cavalls i mules, el més apreciat en aquell moment. Caldria estabular doncs una major quantitat de bestiar i per tant s'hauria ampliat l'era dels Rossell, probablement amb l'afegit de dos nous cossos, l'ún al nord-est (Q) i l'altre al sud-est (O).

Finalment, també cal situar en aquest horitzó la quarta fase establerta per J.M. Bosch⁴³. Cal matisar en aquest punt que mentre Bosch

definia en el seu estudi diferents «accions constructives», en aquest treball es parla d'horitzons cronològics, dins els quals, com estem veient, es poden dur a terme diferents accions constructives. És per aquest motiu que sota aquest epígraf es situen dues de les fases establertes per aquell autor. Així, La quarta fase, anterior a l'any 1780, correspon a l'edificació d'una casa de planta baixa i pis, i coberta a una aigua. Aquesta construcció, de planta rectangular, aprofitava el mur sud-oest de la casa bastida a la primera fase, així com també el sud-est de l'era petita. L'aparell, novament, era de pedres d'esquist de mida mitjana i petita, disposades de forma irregular i unides amb terra.

HORITZÓ D. 1780-1811 (fig. 139-141)

Nova distribució de l'interior de la casa. Consagració de la capella

L'adscripció cronològica d'aquest horitzó ve determinada per una de les poques dates que ens proporciona l'escassa documentació trobada en relació als Rossell. Així, sabem que, l'any 1779, el bisbe concedia permís per aixecar la capella de la casa Rossell, que es consagraria i beneiria el setembre de l'any següent⁴⁴. Donat el curt període de temps entre el permís i la consagració, Bosch va inferir que simplement s'hauria tractat d'una adaptació de la casa bastida en el decurs de la fase anterior, de manera que en aquesta fase la construcció encara no disposaria de cap element constructiu exterior que n'evidenciés la funció.

Al l'inventari de 1811⁴⁵ aquesta capella ja

43. BOSCH, CODINA, VILA, 2002: 16.

44. Document localitzat i transcrit per Olivier Codina al Fons de la Capella Rossell de l'Arxiu Històric Nacional d'Andorra. BOSCH, CODINA, VILA, 2002: 31, doc. 5.

45. Vegeu p. 43: III.4. L'inventari de la casa Rossell de 1811.

apareix descrita sota l'advocació de nostra Senyora de la puríssima Concepció.

És plausible que sigui també en aquests anys, un cop consolidada la riquesa dels Rossell que aquests s'embranquen en un nou projecte de d'obres de cara a una nova distribució interior de la casa, amb un major nombre de compartimentacions. La nova situació econòmica permet que a la casa pairal hi puguin viure, a més dels caps de casa i l'hereu, la resta de la família i fins i tot els jornalers de més confiança, per la qual cosa és un moment en què moltes de les famílies benestants d'Andorra, si no engrandeixen la casa, com hem vist a l'horitzó anterior, sí que n'augmenten, si més no, el nombre de dormitoris.

Així, és fàcil que a aquest horitzó corresponguin la gran majoria d'envans d'entramat de pedra i fusta localitzats a la planta noble i, sobretot, al segon pis de la casa. D'aquests envans, a la planta baixa gairebé no en resta cap vestigi si no fos per l'embigat dels àmbits A1 i B1 (fig. 14)⁴⁶, de manera que es pot creure que els envans 3018 i 3022, avui

fets amb totxanes, en aquest horitzó s'haurien fet amb entramat. i és que d'acord amb l'inventari de 1811 hi havia d'haver dits envans perquè la planta baixa disposi de tants espais com s'esmenten a la documentació. Aquests espais són l'entrada, que correspondria a l'actual vestíbul o àmbit B1; el magatzem del ferro que, d'acord amb l'ordre que s'acostuma a seguir en aquesta mena de relacions, cal situar a l'àmbit A1; el celler de més a prop, que correspondria a l'àmbit D1, el celler de més dins o àmbit F1; el celler baixant l'escala, que cal situar a l'àmbit C1; el celler que fa de rebost, a E1 i, finalment, un altre rebost que es trobaria a l'actual àmbit G1.

Aquesta correspondència, a més indica, en primer lloc que, probablement, l'escala principal d'accés a la planta noble, estaria al mateix lloc que l'actual (3021). Fins i tot podria ser la mateixa, encara que molt restaurada. En aquest sentit, l'única informació que l'estructura actual proporciona és la seva relació de posterioritat respecte de la mitgera entre el cos central i el de ponent (3011).

En segon lloc, de la correspondència d'aquests

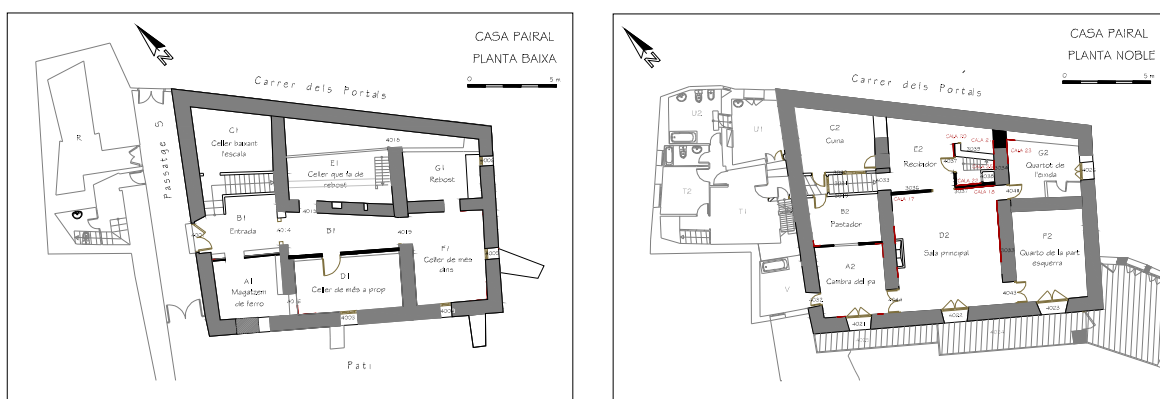

Fig. 139 i 140. Planta baixa (a l'esquerra) i planta noble (a la dreta) de la casa amb indicació, en negre, de les estructures adscrites a l'horitzó D. Es presenta també una hipòtesi de la correspondència dels àmbits amb els espais esmentats a l'inventari de 1811.

46. Vegeu pàg. 12 d'aquesta memòria.

espais es pot deduir també que la crugia de llevant de la planta baixa probablement sempre va ser destinada, des de la seva construcció, a cellers i rebosts, ja que la tina descrita en el primer capítol d'aquesta memòria (fig. 24, 26) està integrada en la divisòria (3015) del cos de llevant i, per tant, n'és coetània.

A la planta noble, els envans bastits de nou són també força escassos. S'han pogut identificar com a envans d'entramat les unitats, 3037, 3038 i 3039. Les dues primeres separen el rebedor d'aquesta planta de la casa (E2) de la sala principal i el tercer crea un petit espai a llevant de l'àmbit E2. D'altra banda, en realitzar les cales 21, 23 i 25 es va poder veure que és en aquest horitzó que es tapia la porta 2044 per mitjà de la unitat 2043. Aquest fet permet deduir que també és en aquest horitzó cronològic que l'escala d'accés al segon pis es col·loca a l'àmbit E1. Malauradament, desconeixem la unicació anterior.

A l'hora de fer les correspondències amb els àmbits esmentats a l'inventari de 1811 ens trobem que, després de descriure els espais existents a la planta baixa, es passa al segon pis i, per últim, es descriuen els àmbits de la planta noble. D'aquesta manera, es parla de les eixides, del quartot de l'eixida, del corredor de la capella, de la capella, del pastador, de la cambra del pa, de l'apostento sobre la cuina, de la cuina, del recibidor, de la sala principal i del quarto de la part esquerra. D'aquests àmbits, cal parar especial atenció, per la informació que proporcionen sobre la seqüència evolutiva de la casa, al corredor de l'església i als àmbits associats al tractament del pa, és a dir, el pastador i la cambra del pa.

L'esment del corredor de l'església palesa que, ben probablement, és en aquest període,

quan es construeix l'església, que també es fa una estructura àeria de pas entre la casa i la capella. Val a dir que d'acord amb els utensilis i mobiliari que s'hi descriuen en l'inventari, així com per algunes de les fotografies antigues conservades (fig. 61), es pot saber que no es tractava pas d'una balconada com l'actual, si no més aviat d'un cos adossat a la façana de llevant. En aquestes fotografies encara es poden observar els ecaixos dels embigats que suportaven l'estructura àeria, així com el fet que les parets interiors havien estat arrebossades amb morter de calç. Finalment, s'hi pot veure també que la finestra de l'actual àmbit G2 hauria estat una porta de comunicació amb aquest passadís o corredor, que comunicava la capella amb l'estructura d'accés bastida en el decurs de la fase anterior, a l'inventari anomenada «eixida». Així podem correspondre l'àmbit G1 amb el «quartot de l'eixida», i l'estructura àeria com a «corredor de la capella».

La següent qüestió a tenir en compte és l'existència de dos espais destinats al tractament del pa, que nosaltres hem associat als àmbits A2 i B2. En aquest sentit, cal dir que, moltes de les cases andorranes disposen de forns de pa propis que habitualment són estructures volades adossades a un lateral de la planta noble de la casa. En el cas de la casa Rossell, era estrany no haver documentat aquesta estructura ja en el segon horitzó cronològic descrit per tractar-se d'un casal amb un notable poder adquisitiu. D'aquesta manera, i davant l'esment de cambres específicament destinades al pa, creiem que, efectivament, la casa disposaria d'un forn i que aquest es trobaria a la façana de ponent de la casa, probablement per sobre del passatge S.

Val a dir que si bé no es va poder accedir als àmbits situats a ponent del carrer, a la planta

noble es va trobar algun indici de la seva possible existència que, d'altra banda, no va poder ser confirmada. Així, en el decurs de les obres realitzades a la dècada de 1960 es bastir un petit afegitó a ponent de l'àmbit A2, una cambra de banys construïda de bel nou. A l'angle nord d'aquest petit espai, el pladur del sostre havia estat arrencat i, per sobre, s'observava un mur fet amb pedra similar als de la façana de la casa. Aquesta estructura, que actualment delimita els àmbits V i T, podria ser una construcció coetània del segon horitzó cronològic o una mica posterior, que podria haver acollit el forn.

Pel que fa al segon pis, es tracta de l'indret on es va caldre fer més obres. Es va bastir un major nombre d'envans d'entramat, les unitats 3053, 3054, 3057 i 3058 i es van tapiar la porta 2067 i es va obrir la porta 4062. I es va tapiar també la porta central de la mitgera entre el cos central i el de ponent. D'aquesta manera resultaven el mateix nombre d'espais que s'esmenten a l'inventari: el quarto de la font, a la meitat nord de l'àmbit M, el quarto dels mossos al sector de migdia del mateix àmbit, el corredor del segon pis seria l'àmbit L. En aquest cas, per què aquest nou corredor disposés d'algun punt de llum, es va obrir la finestra 4049 a escàs mig metre de la finestra

central 4048. El quarto de les dos ancobas òbviament seria l'àmbit J, el quarto extremer els àmbits H i I que conformarien un sol espai, i, finalment, el quarto del cap d'escala, es plausible que es tracti de l'àmbit K, el més proper a aquella estructura.

HORITZÓ E

C. 1836. Reformes de manteniment.

Aquesta és la data que apareix a la barana de ferro forjat de la balconada de la planta noble, juntament amb les inicials de la casa Rossell. Tenint en compte el negoci familiar és possible que aquest element hagués estat realitzat a la farga del Serrat (1690-1845), la meitat de la qual era propietat dels Rossell.

Es tracta d'una data a la qual no hem pogut adscriure cap element en concret de la casa, més que la pròpia barana, que en deuria substituir una d'anterior. Tanmateix, el tipus d'obra, bàsicament d'embelliment de la casa, fa pensar que en aquell moment també es disposin nous enlluïts i arrebossats a les façanes o, si més no, es reparessin els antics. Cal pensar doncs també en el material moble, la pintura, els armaris encastats, la reparació d'empostissats i d'embigats.... és fàcil doncs, com hem avançat anteriorment que en aquest moment es duessin a terme obres més aviat de manteniment que no pas d'ampliació.

HORITZÓ F

1890-1925/1930

La cronologia d'aquest horitzó ha estat determinada a partir de dues fotografies conservades a l'Arxiu fotogràfic del CEC (fig. 59, 60), on s'observen diferències considerables en la caçana de la casa Rossell, sobretot en la part corresponent al cos d'accés a la casa i a la capella bastida l'any

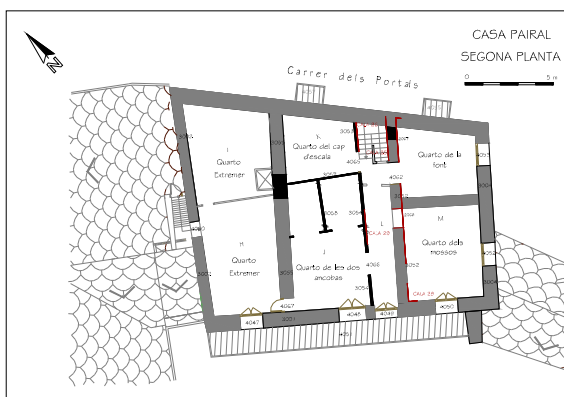

Fig. 141. Segona planta de la casa amb indicació de les estructures adscrites a l'horitzó D.

1780.

En primer lloc, el cos d'accés al conjunt bastit en el decurs de l'horitzó C canvia considerablement el seu aspecte. D'acord amb les fotografies esmentades, la base es conserva intacta, mentre que la part superior, des de la finestra, és objecte d'obres considerables. Aquestes van consistir en substituir les dues probables finestres d'alçat rectangular per diverses obertures acabades amb arcs apuntats. Concretament, tres finestres a llevant i dues més a migdia. Aquestes obres van implicar una petita remunta en alçada i un canvi en la coberta, que va passar de ser d'un sol vessant a ser-ne de dos. D'aquesta manera es passa d'un simple cos d'accés a la casa, habitual en cases riques, a una galeria d'accés o porxada a l'estil de les golfes de les masies catalanes, sense paral·lels a les terres andorranes⁴⁷.

En aquest període s'enderroca també l'estructura aèria de pas entre la casa pairal i la capella, bastida en el decurs del horitzó D. Aquest enderroc s'ha pogut determinar també

Fig. 12. Detall de la figura 60. Fotografia datada de 1925-30.

a partir de les fotografies d'arxiu, així com la construcció del campanar d'espada de la capella, el que avui encara es pot observar.

Horitzó G

C. 1968. Noves obres d'habilitació

La data d'aquestes obres es coneix gràcies al projecte d'obres que encara es conserva a l'Arxiu Històric Nacional d'Andorra⁴⁸, datat del setembre d'aquell any i quan Joaquim de Riba i la seva germana Maria Lluïsa n'eren els propietaris⁴⁹. En el projecte, però, es conserven els plànols de final d'obra, que abarcaven totes les plantes de la casa, la casa dels masovers i fins i tot l'accés travessant el riu Segudet. Afortunadament, les obres no es van poder acabar per motius econòmics, ja que l'obra va ser embargada i interrompuda bruscament. Així, encara avui, a l'interior de la casa, es poden observar les biguetes de ciment sense arrebossar els murs de totxana sense cap mena d'enlluït.

L'obra més important va consistir en l'enderroc del tancament de tramuntana de la casa (3024) que, d'acord amb les fonts orals presentava una gran esquera i estava a punt del col·lapse imminent, i la substitució per un mur de totxanes (3003) disposades al trencajunt de mitja peça unides amb ciment. Donat que l'enderroc afectava també els murs transversals 3002, 3011, 3013 i 3004, es va bastir un muret de totxanes (3016, 3017) a entre 1,5 i 2 m a migdia del que s'havia enderroc, amb contraforts del mateix material per tal d'assegurar la resta de la construcció. a partir d'aquest darrer muret es consolidarien els murs transversals amb formigó

47. Les estructures més properes són les galeries de can Guillem i de can Giberga, esmentades ja en el primer capítol de la memòria, i acabades amb arcs de mig punt i no pas apuntats.

48. Plànols facilitats per Olivier Codina, a qui regradem.

49. Vegeu l'arbre genealògic a la p. 43.

i es bastiria la façana 3003.

Axí, a la planta baixa, el sector més afectat per les obres va ser, d'una banda, l'extrem nord i, de l'altra, els àmbits A1, C1 i D1. Les parets d'aquests espais van ser totes arrebossades amb ciment i el sòl cobert amb una capa de formigó. D'acord amb els resultats obtinguts en l'àmbit A1 en aquest indret es va pretendre rebaixar el nivell de l sòl o, si més no, es va fer un gran esvoranc de comprovació. Tanmateix, la duresa del subsòl era patent i es va decidir totnar a reblir l'esvoranc realitzat amb el mateix material extret i la runa generada. En aquest mateix àmbit, es va ampliar la finestra existent i s'hi va col·locar un vidre fixe. Les obres a l'àmbit C2, van afectar també al sostre, que es va rebaixar considerablement per mitjà de biguetes de ciment, a l'escala d'accés a la planta noble. Com s'ha vist en el primer capítol d'aquesta memòria, es van bastir de nou els laterals de l'escala, amb murets de totxana, arrebossats amb ciment i pintats de color blanc.

A la planta noble es fa palesa la propietat de la casa a mans de dos germans, ja que a simple vista és prou clar quins àmbits usa cadascú. Així, el soler o sala principal seria l'únic àmbit en comú, mentre que el cos de llevant hauria estat destinat a na Maria Lluïsa Riba, amb un dormitori (F29 i el seu corresponent vestidor (G2), i el de ponent a en Joaquim Riba. Aquests dos darrers àmbits van ser també arrebossats amb ciment i coberts amb una capa de pintura blanca. Així com a llevant, s'havia començat a construir un petit lavabo a l'angle sud de l'àmbit G2, a ponent, es va acabar de bastir una cambra de bany per sobre del passatge S i adossat a la façana de ponent de la casa. en aquest sector s'hi van fer obres d'embergadura, consistents en la ubicació de dos dormitoris i de dues cambres de bany,

probablement destinats a en Joaquim Riba i a alguna persona de servei, a jurjar per l'aspecte de la cambra.

Pel que fa al segon pis es va arribar a condicionar tot el cos de llevant o àmbit M. Es va tapiar la porta 2068 per mitjà del mur de totxanes 2069 i es va arrebossar tot l'àmbit amb una capa de ciment, que no es va arribar a acabar amb cap capa de pintura. sembla que les obres haguessin prosseguit en el cos de ponent, tot i que en aquest indret simplement es va nàstir un envà de totxanes com a divisòria entre els àmbits h i I que, aquest cop ni tans sols es va arribar a cobrir amb ciment.

Una altra obra considerable, a més de la refacció de la totalitat del tancament de tramuntana de la casa, va ser una remunta de prop de mig metre d'alçada del cap de casa i la construcció de la coberta amb bigues de ferro. Tots aquesta materials encara avui són a la vista com a conseqüència de la brusca interrupció de les obres.

Pel que fa a les façanes, tot indica que cal situar en aquest horitzó la consolidació amb ciment de la de llevant i migdia, així com també es va dur a terme una restauració generals de baranes i balcons.

Finalment, cal associar aquest horitzó a la darrera fase establerta per l'arqueòleg J. M. Bosch per la capella, on, d'acord amb els resultats de l'estudi, es va construir, com s'acaba d veure a l'àmbit C1, un fals sostre de bigues de formigó armat. Es va sanejar la coberta i es van consolidar algunes de les estructures de la capella amb ciment. També en aquesta fase es basteix una nova estructura aèria de pas entre la capella i la casa.

VII. BIBLIOGRAFIA.

- AADD. 1992. «Harris Matrix. Sistemas de Registro en Arqueología». Lleida
- ABELLA, J.; ABELLA, J. 1993. «L'arquitectura de la casa agro-ramadera». Casa Endins. *Quaderns de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu*. Lleida, 1993: 45-58.
- AZKÁRATE, A.; FERNÁNDEZ DE JÁUREGUI, A.; NÚÑEZ, M. 1995. «Documentación y análisis arquitectónico en el País Vasco. Algunas experiencias llevadas a cabo en Álava, España». *Leer el documento construido = Informes de la Construcción* (Madrid), 46, n. 435, gener-febrer, 1995: 65-78.
- BOSCH, J.M.; CODINA, O.; VILA, A. 2001. «La farga Rossell. El zenit de l'obtenció del ferro pel sistema directe (1842/1876)». Ed. Govern d'Andorra, Andorra la Vella..
- BOSCH, J.M.; CODINA, O.; VILA, A. 2002. «Segon Informe sobre les estructures murals del colomer i la capella de la casa Rossell». Àrea de Recerca Històrica. Govern d'Andorra. Inèdit.
- BROGIOLO, G.P. 1995. «Arqueología estratigráfica y restauración». *Informes de la Construcción*, 46. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid: 31-37.
- CABALLERO, L. 1980. *La iglesia y el monasterio visigodo de Santa María de Melque (Toledo)*. *Arqueología y Arquitectura*, Excavaciones Arqueológicas en España, 109. Madrid.
- CABALLERO, L. 1995. «Método para el análisis estratigráfico de construcciones históricas o lectura de paramentos». *Informes de la Construcción*, 46. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid: 31-37.
- CABALLERO, L. ; CÁMARA, L. 1995. «Un caso de lectura de paramentos y argumentación científica. S. Pedro el Viejo de Arlanza, Burgos, España». *Leer el documento construido = Informes de la Construcción* (Madrid), 46, n. 435, gener-febrer, 1995: 79-90.
- CABALLERO, L. ; CÁMARA, L. ; LATORRE, P. ; MATESANZ, P. 1991-1992. «La iglesia prerrománica de S. Pedro el Viejo de Arlanza
- CAMPANY, J. 2002. «Aproximació documental». *Les Masies*. Guia del patrimoni arquitectònic de Castelldefels II. Castelldefels: 11-41.
- CARANDINI, A. 1977. «Dieci anni dopo». *Ostia IV, Studi Miscellanei*, 23. Roma: 419-424.
- GONZÁLEZ, A.; MONER, J.; RIPOLL, R. 2005. «La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració». Brau edicions.
- Id. 1981. *Storie della Terra. Manuale dello scavo archeologico*. Bari.
- DANÉS, J. 1933. «Estudi de la masia catalana». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. 43: 272-284.
- HARRIS, E.C. 1975. «The Stratigraphic Sequence: a question of time», *World Archaeology*, 7: 109-121
- HARRIS, E.C. 1979. *Principles of Archeological Stratigraphy*. Londres.
- LATORRE, P. 1995. «Análisis arqueológico de los paramentos del faro romano llamado Torre de Hércules. La Coruña, España». *Leer el documento construido = Informes de la Construcción* (Madrid), 46, n. 435, gener-febrer,

1995:47-50.

LÓPEZ MULLOR, A. 1982. «Ermita de la Mare de Déu de Bellvitge, L'Hospitalet de Llobregat». *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1982: 380-382.

LÓPEZ MULLOR, A.; CAIXAL, A.; FIERRO, J. 1989. «Resum cronològic. Resultats de l'excavació arqueològica». (A. González, dir) *Església de Santa Càndia d'Orpí*. Diputació de Barcelona, Servei del Patrimoni Arquitectònic, Monografies, 1. Barcelona, 1989: 7-9, 35-42.

LÓPEZ, A.; CAIXAL, A.; FIERRO, J. 1997. «Cronologia i difusió d'un grup de ceràmiques medievals trobades a les comarques de Barcelona (segles VII-XIV)». *Ceràmica medieval catalana. Quaderns Científics i Tècnics*, 9. Servei de Patrimoni Arquitectònic local. Diputació de Barcelona: 101-142.

LÓPEZ, A., PANCORBO, A. 2005. «L'estudi arqueològic de Can Saragossa (Lloret de Mar, Selva)». *Arqueologia Medieval. Revista catalana d'arqueologia medieval*, núm. 1. Setembre de 2005: 84-103.

LÓPEZ, A.; PUIGDEMONT, J.; SANZ, M. 2002. «L'arquitectura». *Les Masies*. Guia del patrimoni arquitectònic de Castelldefels II. Castelldefels: 42-63.

LLOBET, S. 1947. «El medio i la vida en Andorra». Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Barcelona.

MAETZKE, G.; RYSIEWSKA, T.; TABACZINSKY, S.; URBANEZYK, P. 1977. «Problemi dell'analisi

descrittivi nelle ricerche sui siti archeologici pluristratificati». *Archeologia Medievale* (Siena), IV: 7-37.

MAS, D. 1989. «La casa andorrana tradicional». Andorra-Govern. Conselleria d'Educació i Cultura.

MONER, J.; PLA, A.; RIERA, J. 1976. «La Masia: historia y tipología de la casa rural catalana». *2c Construcción*, Grupo 2c, núm. 17-18. Barcelona: 30-34.

NOLLA, J.M.; CASTANYER, P.; TREMOLEDA, J. 1992. «Nuevos sistemas de registro: la experiencia de Vilauba». *Ciencias, metodología y técnicas aplicadas a la arqueología*. Barcelona: 173-183.

PANCORBO, A. 2005. «Casa Rossell. Ordino. Proposta d'Estudi històrico-arqueològic». Manresa, setembre de 2005. Inèdit.

PANCORBO, A. 2005. «Casa Rossell. Ordino. Estudi històrico-arqueològic. Informe». Manresa, gener de 2006. Inèdit.

PANCORBO, A., LÓPEZ, A. 2004. «L'estudi arqueològic de Can Saragossa (Lloret de Mar, La Selva)». *Actes de les Setenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*. La Bisbal d'Empordà, 4 i 5 de juny de 2004.

PARENTI, R. 1995. «Historia, importancia y aplicaciones del método de lectura de paramentos». *Informes de la Construcción*, 46. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid: 19-30.

PUJAL ET ALII. 1991. Ordino, gent, fets i cases. Andorra.Ed. Comú d'Ordino, Ordino.

INDEX DE PLÀNOLS

1. Situació de la casa Rossell a Andorra i a la parròquia d'Ordino.
2. Situació de la casa Rossell al nucli d'Ordino.
3. Planta baixa del conjunt amb nomenclatura dels àmbits i dels sondeigs realitzats.
4. Planta noble del conjunt amb nomenclatura dels àmbits establerts
5. Segon pis del conjunt amb nomenclatura dels àmbits establerts.
6. Sotacoberta del conjunt amb nomenclatura dels àmbits establerts.
7. Planta baixa de la casa pairal amb indicació de les cales realitzades i de les unitats estratigràfiques documentades.
8. Planta noble de la casa pairal amb indicació de les cales realitzades i de les unitats estratigràfiques documentades.
9. Segon pis de la casa pairal amb indicació de les cales realitzades i de les unitats estratigràfiques documentades.
10. Sotacoberta de la casa pairal amb indicació de les unitats estratigràfiques documentades.
11. Planta baixa de la casa pairal amb indicació de les unitats adscrites a l'horitzó A.
12. Planta baixa de la casa pairal amb indicació de les unitats estratigràfiques adscrites a l'horitzó B.
13. Planta noble de la casa pairal amb indicació de les unitats adscrites a l'horitzó B.
14. Segon pis de la casa pairal amb indicació de les unitats adscrites a l'horitzó B.
15. Planta baixa de la casa pairal amb indicació de les unitats adscrites a l'horitzó C.
16. Planta noble de la casa pairal amb indicació de les unitats adscrites a l'horitzó C.
17. Planta baixa de la casa pairal amb indicació de les unitats adscrites a l'horitzó D.
18. Planta noble de la casa pairal amb indicació de les unitats adscrites a l'horitzó D.
19. Segon pis de la casa pairal amb indicació de les unitats adscrites a l'horitzó D.
20. Planta noble de la casa pairal amb indicació de les unitats adscrites a l'horitzó F.
21. Planta baixa de la casa pairal amb indicació de les unitats adscrites a l'horitzó G.
22. Planta noble de la casa pairal amb indicació de les unitats adscrites a l'horitzó G.